

VOORAF

Dit essay – eigenlijk meer een klein boekwerkje – is bedoeld als een vervolg op het boek ‘Van Berlage tot Bijlmer’ dat ik ooit met mijn studiemaat Wouter Bolte in 1981 uitbracht bij uitgeverij de SUN in Nijmegen. Maar het is ook te zien als een verlengstuk van het boek van Charles Jencks ‘The Story of Post-Modernism’ uit 2011. Jencks’ boek is een toonaangevende analyse van wat het Postmodernisme als architectuurstroming vermag. Ik heb daar opzich niets aan toe te voegen en raad iedereen aan dat boek te raadplegen alvorens aan dit essay te beginnen. Het boek demonstreert echter ook ongewild hoe het Postmodernisme nu bezig is vast te lopen: namelijk in de modegril van de fractale architectuur en de vloeiende complexe vormen van de plooiing. De hoge mate van extravagantie en complexiteit is financieel en kwalitatief niet meer op te brengen en mondt uit in een afkeer opwekkende tegenzin bij het stadspubliek, nu men het kunstje al te vaak heeft aanschouwd en het nieuwe er af is. Architecten weten nu met behulp van de ‘meshes’-software zoals Rhino, ingewikkelde ordening en ornamentiek te verwezenlijken. Maar ze zijn inmiddels haast vergeten dat architectuur allereerst om zo hoogwaardig mogelijke ruimtewerking en het voorzien in stedelijke functies behoort te draaien die zichzelf – ook energieneutraal, dus circulair – kunnen bedruipen. De zogenaamde ‘sustainability’ is maar al te vaak ook maar een simulacrum! Nu de iconische architectuur overal al te welig tiert, zal weer de eenvoud moeten worden gezocht van een architectuur die zichzelf genoeg is en in tegenstelling durft te staan met de complexe natuur of omgeving, zoals in het aloude modernisme en classicisme.

Is die pure architectuur nog wel terug te vinden of te herontdekken. Is die niet zoekgemaakt in de te hoog opgelopen paradoxen van het Laat-Kapitalisme? Jencks’ boek besteedt geen aandacht aan de achterkant van wat Postmodernisme vermag en dat is iets wat ik hem zeker niet verwijt. Het is namelijk niet zijn optiek. Die is meer gericht op de typische postmoderne trek van raadselachtig cultureel effectbejag via connotatieve ‘mixed-media’ en ‘double-coding’ (lokaal en globaal, traditioneel en modern), dan op eenduidige architectonische kwaliteiten. Postmodernisme laat de enorme en al weer verwaarloosde modernistische wijken links liggen. Ook al zijn die weer dringend toe aan een grondige herwaardering in de trant van Jane Jacobs’ ‘death and life of great American cities’. Zoiets heette een dertig tal jaren geleden nog ‘Stadsvernieuwing’ en daarna ‘Stedelijke Vernieuwing’, maar tendeert nu naar het voorkomen van sociale anarchie en afbraak. Alsnog, helaas! Dat betreft bijvoorbeeld de banlieus rond Parijs of alle suburbane en regionale buitenwijken in Rusland, China en India, maar ook bij ons in Holland wijken als Ommoord en de Bijlmer. Daarnaast behandelt Jencks niet wat de architecten en dan met name de zogenaamde Starchitects met hun diverse hypermoderne bouwstijlen en hun vaak extravagante projecten allereerst voor hebben, namelijk het opblazen van hun eigen imago via dat van hun bouwwerken, in een onderlinge competentiestrijd en gevecht om de uiterst lucratieve opdrachten. Die worden vaak uit zogenaamde ‘algemene middelen’ of uit de winsten van economische grootmachten of door superrijke stinkers bekostigd en leveren daarna weinig meer op. Er zijn wel uitzonderingen zoals het spectaculair populaire Guggenheim in Bilbao, maar de spoeling verdunt snel. Hoe lang nog en dan worden de gladde gebogen vlakken van het Guggenheim voor de projectie van geanimeerde reclame gebruikt omdat ze te saai zijn en ornamentering te duur!

Ik zal in het volgende essay het werk van de trancemodernist bij uitstek Lars Spuybroek, die zich heeft opgeworpen als de hyperintellectuele ideoloog van het uit de hand lopende Postmodernistische estheticisme, uitvoerig becommentariëren. Ik wil ook benoemen wat de betrekkingen zijn tussen de democratische en (veelal pseudo-) dictatoriale regimes die bezig zijn de wereld via de vastgoedsector en de bouwwereld, op een louche wijze over te nemen. Vaak verbaal via de media, maar ook steeds meer via direct politiek- of zelfs wapengeweld. Echter op de achtergrond speelt een dreigende immense catastrofe die wel eens pas echt het tijdperk van het Postmoderne kan gaan inluiden!

SHELL- EN GAZPROMCITY EN HET BANDSTADCONCEPT

Stedenbouw voorbij de ‘Wende’

Ooit, eind twintiger jaren, stelde de Franse avant-garde architect Le Corbusier de wereld voor een keuze: ‘Architectuur of Revolutie’. Het was toen een tijd van grote omwentelingen en onzekerheden. Er moesten drastische keuzes worden gemaakt. De avant-gardes van die tijd omarmden

enthousiast de Bolsjewistische Revolutie, die al spoedig door Stalin werd geperverteerd.

Maar met de verwoestende uitwerking van de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog is het revolutionaire elan totaal verbleekt. Er is puur politiek en cultureel pragmatisme voor in de plaats gekomen. Het Stalinisme en de Consumptie Maatschappij legden in een uitdagende wisselwerking de hele wereld in een wurggreep. Het wereldgebeuren werd op een globale schaal een spel van het op elkaar afstemmen van beslissingen. Dat maakte van alle grote gebeurtenissen een reeks van door 'bestuurslagen' - waarop men maar vertrouwen moest - in gang gezette, nog maar weinig inspirerende en enerverende 'processen'. De Grote Mogendheden ontwikkelden ondertussen hun afschrikingswapens in het teken van Hiroshima en Nagasaki.

De grote tegenstelling werd 'Wederopbouw of Wederzijdse Destructie'. Wel wilden we allemaal zo eensgezind mogelijk het gruwelijke verleden voorgoed achter ons laten. Maar voorlopig wel binnen twee kampen die heilig in het eigen gelijk geloofden, in de eigen opvatting over wat modern was. Ook al hadden de vijftig voorafgaande jaren aangetoond dat de moderne beschaving de mensheid in een opzwepende spiraal van voortdurende militaire vernieuwing en politieke tegenstelling naar de ondergang voeren kon, omdat elke technologische vooruitgang een nog grotere catastrofale dreiging met zich mee bracht.

In de zestiger jaren keerde dat ineens om. Met Kennedy raakte de politiek weer bevlogen. Met The Beatles en de Pop Art brak er weer een tijd aan van onstuimige scheppingsdrang en vernieuwing, die het totalitarisme en het consumentisme naar de achtergrond leek te kunnen dringen. Als het geweld maar werd uitgebannen, zo dachten John en Yoko nog vanuit hun kunstig geschapen ivoren torens. En Jim Morrison dacht de deuren van het waarnemen van een andere werkelijkheid dan die van de hoge heren te kunnen openzetten!

Tot aan 1999 groeiden de bomen de hemel in en er werd zelfs een nieuwe ruimte voor spannende ontwikkelingen geschapen waarin het onmogelijke voorstelbaar werd: Cyberspace. Toen spatte de bel uiteen. Een neerwaartse spiraal trad in werking die het meest direct in de beurskoersen tot uitdrukking kwam. Waarom komt toch alles tot uitdrukking in de waarde van 'gebakken lucht'. Misschien wel, omdat op de beurs de lucht nu eenmaal niet met politieke belangen is beladen, maar slechts met die van het particulier ondernemen?

Na 9/11 en de moord op Fortuin en Van Gogh lijkt de Cultuur en de Politiek weer te vervallen in langdurige en langdradige herhaling en gebrek aan daadkracht, terwijl ondertussen de maffiose vastgoedsector zich ongehinderd de meest prominente plekken annexeert en lucratief beheert. De wereld draait vast en komt tot stilstand, zo vreest menigeen. Alleen de wanhopige milieuactivist ziet hierin nog een bepaald soort heil voor de toekomst. Maar we snappen niet meer waarom, laat staan dat er nog uitkomsten voorstelbaar zijn door de formulering van omwentelende perspectieven. De socialisten reppen nog slechts over het beter verdelen van de pijn door de overheid, over het in het oog houden van rechtvaardigheid, maakbaarheid en houdbaarheid.

Toch lijkt tezelfdertijd alsof de luister weer hersteld wordt door de keus voor de eerste optie van Corbu, de grote meester van het Hemelbestormende Architectonisch politiek-technologisch Perspectief. Ook al gebeurt dat niet door een prediken van het heil, maar wel door het gewaagd project ontwikkelen, buitenom de platgetreden paden.

Politiek en de Economie zijn globalistisch geworden en mogen dan daarmee ogenschijnlijk meteen ook hun begeesterende uitwerking hebben verloren, met de architectuur op grote schaal lijkt er het tegenovergestelde te zijn gebeurd. De begeestering van de meest invloedrijke architecten en micro-

stedenbouwers is overweldigend, verpakt in spectaculaire innovaties en hoogstandjes. Voor het eerst lijkt dat ook het onderontwikkelde deel van de wereld in de ban te krijgen. Shanghai, Bangalore en Kuala Lumpur barsten uit hun voegen en bouwen en produceren tegen de klippen op, al staat hun productie vooral het Westen ten dienste en dreigt dat aan de ervoor benodigde leningen van China en de Arabieren, hoogst schuldig, ten gronde te gaan. Is Architectuur nu dan ongemerkt de uitdrukkelijke vervanger van revoluties geworden? Of lijkt dit maar zo; is het de keerzijde van dezelfde van binnenuit wegroestende vergulde olympische medaille? En is ook dit maar een korte fase van overgang, een laatste opzweepende eruptie van een spaak lopend wereldstelsel?

De gebeurtenissen eind 1989 - in het Duits aangeduid als 'Die Wende' - zetten een finale in. Voordien was de wereld strikt in twee economisch-sociale systemen gescheiden geweest, en was Europa gruwelijk gedeeld. Rusland heeft altijd bij Europa gehoord, althans sinds Peter de Grote er een rijk van maakte. Ook is het niet zo dat er de Verlichting aan voorbij is gegaan. Die werd er door Catharina de Grote ingevoerd, maar kreeg een zwarte rand door haar onvermogen de sociale tegenstellingen te beheersen. Maar in Europa hadden de andere twee grote mogendheden, Frankrijk en Duitsland elkaar steeds weer de zeggingskracht over Europa bevochten. Napoleon meende Rusland met de rest van Europa te moeten inlijven. Later dacht Hitler er hetzelfde over. Onderwijl verspreidde zich vanuit Holland en Engeland het mercantilistisch kapitalisme over de wereld, met behulp van een nationale staat die het overvloedige kapitaal als staatslening wist af te romen.

Maar Rusland dacht dat het beter was zich volledig afzijdig te houden en zich zelfs buiten te sluiten.

Alleen architecten lieten zich van beide kanten over en weer beïnvloeden, nauwelijks door de scheidslijnen tussen die systemen gehinderd. Al was het niet mogelijk om zich in elkaars vaarwater te begeven.

Vanaf 1990 werd dat allemaal als bij toverslag anders; barrières werden spontaan geslecht, poorten braken open. Het Oosten ontdooide en ontplooidde zich, ook in culturele zin. Vanuit het Westen werd het onmogelijke verwacht om wat te doen aan het verbijsterende verval en de achterstalligheid die ook wij toen daar konden gaan waarnemen.

Om te beginnen met het aanbieden van onze kennis van het stadsontwikkelen en het aanleggen van efficiënte infrastructuur, begaf ik me toen naar Rusland. Ik dacht daar het verloop van het proces van liberalisering en welvaart- en welzijn vergroting te gaan registreren door me eerst diepgaand in de Russische cultuur te verdiepen en te bezien hoe die onze invloed zou verwerken. Er was enorm veel werk aan de winkel. Rusland dreef letterlijk en in gigantische mate op deslechte ontgonnen olie. Rusland was een grenzeloos territorium van nog in overvloed aan te boren gasvelden en bodemschatten. Kon het iets anders betekenen dan het kunnen tegemoet zien van een gouden toekomst als het haar sociale en verkeerskundige infrastructuur eerst weer eens op orde wist te krijgen? Ook al kon zoiets natuurlijk niet een-twee-drie, vanwege de onmetelijkheid van het land en de sociale desintegratie. Maar op Jeltsin en zijn team van jonge hervormers onder aanvoering van liberaal econoom Gaidar was alle hoop gevestigd. Zeker ook de mijne!

Als kind van de vijftiger en zestiger jaren, van de beat- en de popgeneratie, ben ik behept met een reissyndroom. Ik moet de wereld aanschouwen om die aan beschouwingen te onderwerpen om mij er mijn pad naar de vrijheid te vinden, hoe illusoir ook. Ik koos voor de reismethode van Paul Theroux en Colin Thubron om zo'n wijds land te leren kennen en doorgronden. Ik boorde belangwekkende kontakten aan en sloot er vriendschappen. Ik vestigde me op een plek - een wanstaltige buitenwijk van

Sint-Petersburg, de stad van waaruit elke verandering in Rusland altijd was begonnen omdat het de poort naar het Westen was, alhoewel vaak maar een patrijspoort - die me op de meeste intense manier de omstandigheden zou laten ondervinden. Ik reisde van daaruit het land rond als in een spoorweg carrousel. Maar in tegenstelling tot Theroux of Thubron op z'n minst met z'n tweetjes, steeds pogend met de autoriteiten contact te leggen. Steeds bleef ik een buitenstaander, nam er een laterale positie in. Ik moest weer verder en ook zeker weer naar mijn Hollandse paradijselijke omstandigheden terug. Ik nam mijn daar opgedane kontakten mee naar hier en die van hier naar daar en zo ontstond een leerzame wisselwerking om aan de wurggreep van het verleden te ontkomen. Zo leerden we ook de onmogelijkheden en de verschillen van instelling en inzicht te ontwaren. Dit was mijn manier van anticiperend onderzoek met als richtpunt eens gescheiden werelden begripvol tot elkaar te brengen. Ik wilde zo niet zozeer de scheidslijnen tussen Oost en West overbruggen, als wel inzichtelijk maken. Om zo een soort globale hedendaagse gesteldheid te traceren en er in op te gaan. Maar ik stuitte allereerst op een mateloze schaamte voor de conditie waarin het land verkeerde: 'Pozor'. Hoe was dit land ooit zijn trots terug te bezorgen?

Als er een ding in de afgelopen veertien jaar is duidelijk geworden dan is het wel dat de wereld in een nieuwe conditie is komen te verkeren die nog bitter weinig is begrepen. Het is geen hernieuwde postmoderne conditie, want we zijn nog nooit zo modern geweest en postmodernisme was niet meer dan een modegril. Als nooit tevoren overheerst er een enkel groot verhaal: dat van het liberalisme in een verzorgingsstaat. De hang naar vrijzinnige modernisering is algemeen en scheurt elke traditie aan flarden. Er bestaat geen 'permanente conditie' meer van onmogelijk op te heffen scheidingen en tegenstellingen tussen staten en geloven. Juist het proces van modernisering heft alle scheidingen op, ook die tussen tegenstrijdige ideologieën en geloven en hun aanspraken. Ook Al-Quaida moet daaraan geloven. Amerika, die libertaire natie bij uitstek, heeft het op zich genomen al het extreme met alle mogelijke en onbetaalbare middelen te bestrijden. Zij zal daarvoor niet haar burgers belasten maar het geld afromen dat in China overvloedig is. Ze zal dat nooit meer terug kunnen betalen, maar ach na ons de economische en ecologische zondvloed! Al gaat dat niet zonder slag of stoot. Zelfs Israël en Iran, de laatste bolwerken van geloofsfanatisme met de Palestijnen tussen hen in gemangeld, zullen dat snel moeten begrijpen! Zij zullen ooit moeten zien welke wortels van wreedheid zij zelf uit hun culturele bodem dienen weg te rukken! De principiële menselijke vrijheid die ooit door het liberalisme op wereldschaal is geïntroduceerd en gegrondvest, valt niet meer weg te denken of aan te vechten.

Ik probeer nu de contouren van het ontstaan van die nieuwe conditie te schetsen. Eerder door de opgedane ervaring ervan te beschrijven en erop te reageren, dan door die grondig te doordenken. Maar ik doe dit vanaf de twee kanten van de muren rond die twee kampen die nu lijken te zijn geslecht. Want de kampsyndromen zijn niet zomaar opgelost, maar onze mentaliteit is plotseling wel aan grote verandering onderhevig. Zeker als we voor de nieuwe conditie open staan of daar de mogelijk toe hebben. Synchron aan elkaar schets ik de ontwikkelingen thuis in Amsterdam en die in Petersburg en spiegel ze aan elkaar. Als het ware gezien door de ogen van mij en mijn metgezellen waarmee ik op mijn verkenningstochten hier en daar samen op stap of op reis was. Ik gebruikte hen als klankbord voor het verwerken van mijn ervaringen. Zo mengt het beeld van de buitenstaander zich met dat van de deskundige en dringt zich op wat ze van elkaar opdoen. Dat toont hoe ze de uitzonderlijke situaties beleven en verwerken in een wisselwerking tussen Oost en West. Die wisselwerking is te beschouwen als het eerste element van die nieuwe conditie. Die is niet zozeer multi- of transcultureel. Ik noem die voorlopig trance-cultureel omdat we van elkaars cultuurverschillen gaan genieten en mateloos geïntrigeerd raken, zelfs

geïmponeerd worden maar toch afzijdig van elkaar blijven omdat het onmogelijk blijkt in de andere cultuur op te gaan. Maar daardoor ontstaan er wel zogenaamde cross-overs. Van beide kanten worden we met de verschillen behept, ze breken bij ons binnen. Waarmee ook de positie in de eigen cultuur vervreemd, alsof we nooit meer echt thuis kunnen komen of ons hier of daar zo kunnen voelen. Is het nou zo dat we daar aan ontsnapt zijn als ware reizigers? Of zijn we bezig in een zwart gat te vallen, en opgeslokt te raken in de spannende tussenruimtes tussen geborgenheid en comfort verlenende condities en culturen?

In ieder geval is er zo een nieuwe vorm van nomadiseren aan het ontstaan. Een individueel nomadiseren met de hele wereld als zwerversterritorium en een uitzonderlijke en opvallende leefstijl als houvast. Nomaden leefden nog in stammen, maar die identificeerden zich niet met een bepaald land. Wel dorsten ze zich uit in kleding en opsmuk om er de rituelen van de verbanden waarin ze leefden tot uitdrukking te brengen. Dat bestendigde hun collectieve leefregels en gaf het een onveranderlijke zekerheid waarin zich hun ontwikkeling oploste. Zo kenden ze geen volkse geschiedenis en hadden dat ook niet nodig zoals alle sedentaire volkeren met hun mythes van 'volk en vaderland'. De Roma en Sinti waren hier de laatsten van dit soort Mohikanen. Een geloof in magie - in het bovenzinnelijk onmogelijke en de bezwering van het onheil - vertegenwoordigd door begripvolle sjamanen hield hen bijeen. De moderne mens gaat opnieuw op pad naar willekeurig waar het heil zou zijn te vinden, maar nu steeds meer op zichzelf, aangespoord door goeroes en idolen - de nieuwe antihelden - die de leefstijlen ter zelfbewuste onderscheiding definiëren.

Het effect is zeker een soort ontvolking. Niet letterlijk een drastische daling van het bevolkingsaantal, maar een losmaken van de waarden en tradities van het volk waartoe men volgens het paspoort behoort. Van toeristen die van ons werk bijkomen, veranderen we bij voorkeur in reizigers voor korte of langere tijd die ook nog ergens aan werken moeten om de kost te verdienen. Of zelfs reizigers voor het hele verdere leven, door onze gegarandeerde pensioenen mogelijk gemaakt. Met een gerust hart verliezen we dan onze verworven lucratieve status en vergeten ons zelfbelang. In die grote gebeurtenissen waarin het volk nog heftig vertegenwoordigd wordt - in de sport op de toernooien - verbleekt ook al de nationale betekenis. Want de spelers spelen al in het buitenland of de coach komt van verre, zoals voor onze Guus of Dick in Rusland. Het spel gaat dan ook steeds meer om de opwindende door het schone moment en de uitzonderlijke prestatie. De spelers zijn intussen omgeschoold van volkshelden tot popidolen. En daartussen bestaat een groot maatgevend verschil. Het Grote Publiek is niet meer volks of houdt alleen maar de schijn op! En de ooit bezongen Kunst wordt een onbetaalbaar artefact als publiekstrekker in een wereldwijd openluchtmuseum.

Het is in de Popcultuur waarin dit alles fundamenteel is en ik schaar daaronder met name de beleving van alle soorten populaire muziek, eerder dan die van de andere verschillende beeldende kunsten. Dit doe ik omdat die beleving er een is van een bijzonder - trancemodern - soort karakter. Want die beleving gebeurt in publieke voorstellingen waarbij de uitvoerend artiest als een soort idool aan zijn publiek wordt gepresenteerd. Dit kan direct zijn in de vorm van allerlei soorten op specifieke smaken en stijlen afgestemde optredens. Maar ook en vooral via de onbegrensd uitzendende media, te beginnen met de radio, misschien de tv zelfs al wat minder, maar het internet nu het meest uitdrukkelijk. De beeldende kunsten zijn hier pas in tweede instantie op betrokken en bespelen meer onze individuele contemplatie. Dat geldt eigenlijk ook voor de architectuur. Maar daarvoor maak ik weer een uitzondering omdat de architectuur in dit geheel weer een aparte plaats heeft ingeruimd gekregen. Architectuur maakt van de stad als geheel een voorstelling, een concert van zinneprikkeling waar het publiek vooral als toerist op betrokken wordt. Het trekt mensen van heinde en

verre aan naar de uitverkoren plekken waar de grondrente het hoogst is geworden. Daar willen we het liefst wonen en dat maakt van de uitzonderlijke architect de popheld voor het presenteren en vooral realiseren van de onbegrensde mogelijkheden - zowel qua vernuft als territoriaal. De architect brengt ons het geloof in iets hogers bij dat vooral van technische aard is, maar voor ons leven ruimte schept om er van te genieten en daarmee hernieuwde zin en richting geeft.

Voordien was het de volksreligie die dat vorm gaf en ruimte bood. Maar de rol van de kerk is door de toegewijde aan het eigen huis en zijn gemakken - tot aan mobiliteit via auto en vliegtuig - vervangen. En net zoals de Kerk dat deed, vormt dit een sjabloon voor het maatschappelijk disciplineren. Daarmee is religie niet verdwenen, maar is de religieuze ervaring veranderd. Die wordt nu anders gericht. Zoals de zich Russisch-Orthodox noemende Russen allang deden gaan ook wij massaal her en der kerken binnen om er een ervaring op te doen die met de geloofsuitoefening nog weinig van doen heeft. Nog weinig weten we van de inhoud en betekenis van de geloofsopvattingen en rituelen, maar het deert ons niet. Laat de voorgangers maar praten en de monniken maar bidden. Wij luisteren naar de gedragen gezangen, we ruiken de wierook en proeven de sacrale sfeer en zeggen dan: 'Ja, ik denk toch ook dat er wel iets hogers is' hoewel de kerkinterieurs daarvoor ook met zang en klank opgeblazen, nog geen enkel bewijs leveren. Het lijkt alsof we dat vage 'hogere' tegenover het banale en zakelijke alledaagse stellen en er met de Russen troost uit putten en dat ter plekke menen te vinden in onze sterfelijke omstandigheden. Als willen we ons zo door een illusie van onze eigen Ik laten opwekken. Niet door te geloven in het opwekken 'uit den doden' zoals de voorganger nog bij menige grafrede verkondigt, maar met verscherpte zinnen uit de verdooving van een sleur. Een opwekking, een soort opmontering die het bestaan tegelijk zijn bevredigende volkse aanhorigheid ontnemt. We willen allemaal maar al te graag ergens bij horen, maar er lijken nog maar drie keuzes open: het werkende volk, of het winkelende - of het vermaakte en uiterst interactieve pluriforme publiek. Alles voor de welvaart, een welbevinden dat zich richt op een vermeerdering aan waarde - uitgedrukt in geld of memorabilia, of beide. Dat is in steeds groter hoeveelheden te verwerven om zo langer de zinnen te strelen en het lijf te verwennen. Al het overige is individuele zinsbegoocheling of een ontsnapping aan al het voorgaande door bijvoorbeeld zo lang mogelijk op reis te gaan en de boel de boel te laten. En dus gaan we op zoek naar ontsnappingsclausules, zoeken we ervaringen die ons het gevoel geven van iets bovenzinnelijks.

In de tussentijd is het vaak maar vrij eindeloos wachten geblazen in de tijd vretende congestie waarop geen enkele deelplanning vat heeft. Zoals onderweg in de file of het openbaar vervoer of op internet. In het verleden verdeden de Russen veelal de tijd door in de drank te vluchten. Maar vluchten kan niet meer omdat er dan grote gevaren dreigen. Alsof dan de dood - of de opnamebroeder - je 'dra op de hielen zit. Daarom werkt het nu allemaal anders, vooral intensiever, dan vroeger en wordt er zo druk mogelijk gewerkt en gebouwd en bevolkt, overal ter wereld, om iedereen actief te betrekken. Of anders maar af te stoten. Dat alles weliswaar in ongelijke mate. Het verschil schuilt in de kwaliteit en bovenal de kapitaalswaarde van alles wat er gebouwd en aan projecten ontwikkeld wordt.

Alleen de aanstichters en de scheppers van die wereldwijde tsunami van gigantische bouw- en projectontwikkeling wordt het ontsnappen niet toegestaan. Zij zijn publiek bezit. Ze worden op handen gedragen, aanbeden als een nieuwe heiligen en bedacht in de annalen en cultuurbijbels. Zij leven in een illusoire hemel boven een steeds vernieuwde aarde. En als het zo uitkomt worden ze als zondebokken afgedaan en failliet verklaard als het allemaal niet blijkt te hebben gewerkt.

Zij mogen, ja moeten zelfs, blijven geloven in het systeem van werken-winkelen-en-vermaken om de cyclus in gang te houden. Voor hen is dat weer een uitdaging: hoe daaraan weer te ontsnappen? 'Strange days' zong Jim Morrison van The Doors (of Perception) die het als eerste allemaal voor- en doorzag en dat neerlegde in de dichtregels van zijn bundel 'The Lords and the New Creatures', alvorens hij er tussenuit kneep. Zo werd hij zelf een icoon in de ontluisterde Kerk van de Pop-metropool. Maar de vraag is nu dan eindelijk: waar gaat dit heen, waar leidt dit toe.

bij de dood van Anna Politkovskaja

Het was in april 1993 dat ik pardoes besloot voor een cursus Russisch naar Moskou te gaan. Een vriend en oude compagnon had zich er blijvend gevestigd. Hij was er een uitgeverij begonnen die uit was op een injectie van de Westerse architectuur in Rusland. Althans hij was begonnen dat op te zetten met als idee dat de Russen wel eens zouden kunnen gaan beginnen met het opknappen van de interieurs van hun eigen huizen, onder invloed van beelden die vanuit het westen waren overgewaaid. Daarvoor had hij bij de IKEA-Foundation om steun gevraagd en had dat prompt gekregen. Zonder verdere plichtplegingen. IKEA zag er een mogelijkheid in er op aan te sluiten door vestigingen in Rusland te beginnen. Dat was toen nog welhaast een onmogelijke zaak. Het zou twee jaar duren alvorens het eerste nummer van een blad - Russia Project gedoopt - Rusland en de wereld rond zou gaan. En nog vijf jaar voordat IKEA zijn eerste filiaal in Moskou opende, want IKEA wilde net als McDonalds niet door de maffia worden gehinderd. Twee jaar daarvoor - vlak voor het uitbreken van de eerste Golfoorlog - waren we door heel Amerika getrokken om daar een idee op te doen in welke richting ons vak zich mogelijk ontwikkelen zou. We hadden pretenties. We wilden op die ontwikkelingen vat krijgen. Begripsmatig, maar vooral publicitair.

Van 1993 tot 1998 veranderde er in Rusland veel. Het is misschien wel degelijk van een nieuwe orde. Maar dan als een bizar soort mix van postcommunisme en super grof kapitalisme; en eigenlijk blijkt alles op huiselijk niveau allemaal niet veel anders dan vroeger. Alles is even armoedig gebleven, ook als het nieuw is en welvaart of luxe moet verbeelden. Natuurlijk met uitzondering van de grote Mercedesen en BMW 's waarin de Nieuwe Russen opzichtig tussen de steeds zeldzamer wordende aftandse Zhiguli's en Moskwietjes rondkarren. Alles is nu wat de Engelsen 'overdone' noemen. Vroeger was het vooral 'undone', in de betekenis van 'geruïneerd'. En daar lijkt al het nieuwe ook weer zo op uit te kunnen draaien. Maar dat geruïneerde had nog iets bemoedigends. Men bleef zorgen voor de straatkatten en verweesde wezens. En dat is nu volledig van de baan.

Op de terreinen die ooit voor parkjes of extra voorzieningen waren bestemd is nu wanstaltige hoogbouw verschenen die de godganse buitenwijk onheilspellend overschaduwet. Sommige scholen zijn er inmiddels voor afgebroken. Wanstaltig uniforme hoogbouw tot wel 25 verdiepingen hoog in een bouwdichtheid die heel erg naargeestig stent reikt nu tot aan de stadseinder. Rusland is het land met de meeste zeeën, zeg maar een oceaan, aan ruimte. Waarom wordt er dan zo verschrikkelijk dicht op elkaar gehokt. Dat hokken werd begrijpelijk ingevoerd na de revolutie toen de ruime binnenstad woningen geforceerd tot 'kommunalka's' - leefgemeenschappen met gezinnen op 1 kamer - werden getransformeerd. Maar dat was uit nood. Iedereen die pardoes naar de stad was getrokken moest snel en goed worden gehuisvest. Krachtdadig werd dat doorgezet in de tijd van Brezjnef met krap bemeten, hoog opgestapelde nieuwbouw in snel te monteren bouwelementen. Maar nu, in de tijd van de Nieuwe Russen, heeft het groteske proporties bereikt! Overigens worden nu sommige van die oude kommunalka's in zogenaamde mini-hotels omgetoverd, bij gebrek aan ruimte om toeristen goed

onder te brengen! Maar helaas legt de staat de ontwikkeling van dat toerisme weer allerlei hindernissen in de weg, via beperkte visa en verplichting tot registratie. De stimulering van het toerisme is er zelfs de laatste jaren volledig bij in geschoten met als gevolg een daling van 25 procent in het laatste jaar.

Gebouwd wordt er tegenwoordig in sub urbaan Rusland op grote schaal met behulp van veel gastarbeiders, meest illegalen uit de voormalige Sovjet-`koloniën', als Vietnam, Oezbekistan, Georgië en Mongolië. Tegelijkertijd zijn die illegalen waarvan er volgens een broeierige tv-uitzending wel 30 miljoen in Rusland zouden bivakkeren een bron van xenofobie. Een real-live TV-rapportage over razzia-achtige methoden laat zien hoe ze door de Russische pendant van onze ME gearresteerd, aan smerige ondervragingstechnieken onderworpen, en in kerkers opgesloten worden. Om ze dan op een rammelend vliegtuig te zetten naar hun vermeende vaderland terug. Op een spoorbrug zag ik tien meter breed de leus gekalkt: `Alle illegalen het land uit'. Zoiets zegt genoeg; autoriteiten zouden dat hier niet tolereren.

Van die slavernij getuigt op een bizarre manier ook het Chocolate Museum op Nevskij. Twee in koloniale livrei uitgedoste Afrikanen moeten er, waarschijnlijk voor een habbekrats, het publiek van de straat naar binnen lokken. Als een soort op wacht staande koelies.

Welhaast elke open plek in de stad is inmiddels door de maffiabendes via de stadsarchitect aan stad en staat ontfutselt. Er zijn twee grote bendes - de Tambovskaja en de Kazanskaja, vernoemd naar de oorden waar de families uit afkomstig zijn. Onderling streden ze jarenlang bloedig om de stadsdelen waarover ze nu zeggingskracht hebben. Nu zijn die invloedssferen afgebakend. Tegenwoordig noemen ze die bendes `clans' alsof het indianenstammen zijn. Er wordt niet alleen mee aan gegeven dat Rusland is veranderd in het Wilde Oosten, maar ook dat binnen die bendes families en vriendjes de dienst uit maken. Onder bedreiging houdt iedereen elkaar in gijzeling en het hele land hangt van vriendjespolitiek aan elkaar. De vroegere politiek verantwoordelijke man is zeer rijkelijk voor zijn afgedwongen medewerking beloond, terwijl zijn ondergeschikten naar een aardig inkomen en creatieve tijdsbesteding konden fluiten. Zelf maakte ik dit van dichtbij mee. Ik kreeg in het begin twee goede contacten toegespeeld door een Hollandse ex-communist, waarmee ik Russisch studeerde. De ene was de rechterhand van de stadsarchitect, de andere diens vriend en oude studiemaat. Samen hadden ze ooit meegedaan aan een ontwerpwedstrijd voor de regio Maastricht en daarvoor een ontwerp voor een landschapsherinrichtingsplan ingediend in de vorm van de plattegrond van een gigantisch geabstraheerd vliegtuig. Een absurd ontwerp dat hogelijk werd gewaardeerd. Ze kregen een ereprijs toegekend. Zo kwamen ze allebei voor de uitreiking in Nederland terecht op hun eerst reis buiten de voormalige Sovjet-Unie. Ze waren door de Hollandse manier van bouwen en wonen enorm geïmponeerd. De ene, Viktor, werkte zich bijna kapot, nog altijd arm als een luis, maar behield zijn integriteit en walgde van de corruptie van zijn baas naar eigen zeggen. Hij nodigde me ooit uit voor een conferentie over nieuwbouw in de buitenwijken van Petersburg. Hij vertoonde daar een diashow van een reeks woninkjes aan een dijk ergens rond het waterrijke natuurgebied het Twiske, afgewisseld met plaatjes van de typische gevormde Nederlands gevels en raamkozijnen. In Holland blijkt elk geveltje en zelfs elk raam iets gezelligs, iets gemeenschappelijks en tegelijk iets heel intiem en eigens uit te stralen. Zoiets zou toch ook in de waterrijke gebieden rond Petersburg moeten kunnen, zo durfde hij te verkondigen. Vanuit de zaal riep er iemand dat het allemaal onzin was, want Petersburg werd toch binnenkort door een natuurramp getroffen. Mijn buurman in de zaal vertelde me dat dit het gezever was van de `onheilsprofeet', een vaste gast bij dit soort bijeenkomsten. Toen kwam er een Amerikaan, samen met zijn bevallige vrouwelijke assistent naar voren. Ze verzochten slechts

een enkel dia te mogen komen vertonen. Dat verzoek werd ingewilligd en op het scherm verscheen een plaatje van een gigantische Amerikaanse 'villa' in neoklassieke stijl. Hij stelde de zaal voor een keus: "wat willen jullie liever als bouwondernemers, van die Hollandse kleinburgerlijke poppenhuisjes of mijn Amerikaanse landhuizen". Diverse mensen in de zaal stonden op en melden zich voor extra informatie. Viktor had met zijn sympathieke verhaal het nakijken! Die smakeloze villa's zijn er in verschillende vormen en maten gekomen. In de getoonde vorm voor de 'Nieuwe Russen' en in enorm uitvergrote vorm voor de baasjes van de maffia en de oligarchen.

De ander, Igor, koos er voor als projectleider te gaan werken voor de maffia en werd een gezegend architect met een zwaar schuldcomplex. Hij bouwt sindsdien in enorme hoeveelheden en proporties! Ooit liet hij mij zijn eerste bouwproject zien: een wanstaltig soort zandkasteel dat zijn maffiabaas in Pushkin - die buitenplaats bij het grandioze paleis van Catharina-de-Grote - had laten optrekken. Dat bouwsel had wel 80 kamers en een tiental banja's. Toch zag het er uit als een grauwe bunker met raampjes als schietgaten in loshangend metselwerk. Inmiddels heeft hij in dezelfde buitenplaats hele reeksen comfortabele 'urban-villa's' laten bouwen die met stevige hekwerken van de bevuilde straat zijn afgescheiden. Daar huizen nu de eerste nieuwe Russen die de grote stad zijn ontvlucht. Toen verontschuldigde hij zich nog voor de patroon die hij had gekozen. "Ik heb nu eenmaal een jong gezin te onderhouden en mijn baas bood me tien keer meer dan het hongerloon dat de gemeente uitkeert. Ik kan nu tenminste echt aan de slag en dat kan Viktor van geen kant". Thuis toonde hij mij waarvan hij droomde. Hij had meegedaan aan een andere prijsvraag en een imposant ontwerp gemaakt voor de herinrichting van Samarkand. Zo had hij samen met Viktor een zestigtal ontwerpen voor de herinrichting van Sovjetsteden gemaakt, waarvan de voorlaatste die voor de wederopbouw van Jerevan was, dat door een aardbeving was weggevaagd. Dat was in de tijd dat ze nog werkten bij het enorme staats-projectbureau Lenprojekt aan het eind van de Perestrojka. Dat was nu geprivatiseerd tot een praktisch werkeloos stedenbouwkundig bureau. Viktor heb ik nog vele malen persoonlijk opgezocht. Igor heb ik nog maar één keer weer gesproken, een jaartje later aan de telefoon. Het ging hem uitstekend, maar het was beter elkaar niet meer te ontmoeten, zo vertelde hij me vriendelijk. Het zou problemen kunnen geven. Welke liet hij in het midden.

Toen er in 2004 een nieuwe gouverneur voor de stad werd gekozen - Matviyenko, een vrouwelijke vazal van Poetin - werd die stadsarchitect na 16 jaar met verlof gestuurd en als buitengewoon hoogleraar aan de Academie voor Bouwkunst aangesteld. Vermeende corruptie wordt nu zo aangepakt. Het afvoeren naar de kampen van vroeger is uit de tijd. Gefluisterd wordt dat als hij had geweigerd hij alsnog wegens corruptie zou zijn gearresteerd en het lot van Godorkovskij, die gewoon zijn aanzien overschatte, had ondergaan. Hoe anders verging het nog ooit de man waarvoor Wowa, mijn vroegere huisbaas werkte. Hij was assistent van onderburgemeester Mikhail Manevich, tevens professor in de economie aan de economische faculteit. Mikhail was ooit nog door Jeltsin gevraagd om Gaidar op te volgen als minister van Economische Zaken, toen die uit de publieke gratie raakte. Manevich werkte aan een systeem om de huurhuizen lankmoedig over te dragen aan de bewoners. Zo kwam hij in conflict met de belangen van de maffia die bezig was het huizenbezit te bemachtigen via pressie op de zittende bewoners. Op een dag werd hij in de vroege ochtend, op weg in zijn Mercedes-met-chauffeur naar zijn kantoor in de binnenstad, door een scherpschutter op een dak aan de Nevskij Prospekt opgewacht. Zijn auto werd met mitrailleurkogels doorzeefd en Michail werd het eerste politieke slachtoffer van de maffia in Petersburg. Poetin was toen diens belangrijkste collega. Die stond een tijdje later huilend bij het graf van hun baas, burgemeester Sobtsjak, zogenaamd overleden aan een hartaanval.

Maar Sobtsjak had twee weken eerder al gezegd, dat als hij mettertijd zou komen te overlijden, er van moest worden uitgegaan dat hij op een slimme manier door de maffia was omgelegd. Sobtsjak had de lef gehad de maffia direct aan te pakken door de leiders van de grootste bende te arresteren. Maar hij moest ze weer vrijlaten toen de een na de andere getuige er het leven bij inschoot. Eerst was hij handig door een andere collega van Poetin en Manevich bij de burgemeestersverkiezingen verrassend verslagen middels een mediamieke campagne, zogenaamd bekostigd vanuit Moskou. In werkelijk natuurlijk door de alles overkoepelende maffiaorganisatie, de 'Organitaztija', gegrondvest op het uit de voormalige sovjetkampen stammende syndicaat van de 'Vory-v-Zakonje', de Bende der Geregelde Dieven. Die andere collega - Jakovlev - was natuurlijk al het mes op de keel gezet. Op de achtergrond speelde een diepgaand conflict tussen criminele rivaliserende partijen die op de politieke invloed probeerden te krijgen. Alles draaide om het verwerven van het grondbezit van de stad en Manevich was voorzitter van de gemeenteraadscommissie die dat bestierde.

Poetin zwoor wraak bij dat graf. Het is daar waaraan hij werkt, met hulp van zijn duistere vrienden en het door Jeltsin verwaarloosde leger. Hij werd uitverkoren toen de extremistische Tsjetsjenen het naar de mening van de top van dat leger al te bont hadden gemaakt. Galina Starovoitova en Lebed hadden er Jeltsin ooit na de eerste Tsjetsjeense oorlog van weten te overtuigen het conflict aldaar maar te laten rusten. De afkondiging van een gedeeltelijke onafhankelijkheid onder de zogenaamd 'gekozen' president, tegelijk maffiabaas Masjadov, was het gevolg. Maar het bestand hield te weinig rekening met rebellenleider Basajev. Die ging onverminderd voort met zijn jihad. Via een bomaanslag in een legerbasis in de naburige deelrepubliek Dagestan met 90 dode officieren, werd een herleving van de burgeroorlog geforceerd. Dat was voor de legerleiding 'the bloody limit'. Die bomaanslagen op woonflats in Moskou en elders kwamen kort daarna. Daarvan is nog steeds niet zeker of daar wel die extremisten achter zaten en niet gewoon het leger zelf! Daarna werd Jeltsin door Poetin vervangen, nadat eerst de toenmalige premier Stepasjin - die ook weigerde aan ingrepen in Tsjetsjenië mee te werken; ooit ook een medewerker van Manevich, - voor Poetin had moeten plaatsmaken. Poetin is dus niet een persoon zoals wij denken, maar een legerinstituut, een dekmantel voor een militair regime dat democratie veinst. Dat heeft de legerleiding - in samenspraak met FSB, de voormalige KGB - geleerd van hoe het Franco, Salazar, Papadopoulos, Videla en vooral Pinochet is vergaan. Alle antimaffiose en anticommunistische krachten in Rusland zijn het erover eens dat Rusland zo'n soort figuur behoeft. Maar die kun je niet voor het volk en de buitenwereld openlijk de touwtjes in handen geven. Daarom is er een dekmantel geborduurd, op initiatief van Jegor Gaidars' - grondlegger van de hervormingen en uitvinder van de shocktherapie - soulmate' Tsjoebais. Die schakelde handig opperoligarch Berezovskij in. Berezovskij heeft zelf nooit beseft hoe de FSB, waarvan Poetin inmiddels hoofd was, eigenlijk te werk gaat. Die zogenaamde familie rond Jeltsin met ooit Berezovskij aan het hoofd, vervult daarin nog steeds een centrale rol. Die lokt Westerse investeerders die zo tegen de maffia worden afgeschermd. Poetin heeft nu zijn eigen gedweeë netwerk van vriendjes en vriendinnetjes opgebouwd en van de nodige financiën en vrije speelruimte voorzien. Fungerend als een reusachtige schotel dat het geld uit de Westerse hemel opvangt. Lang leve de door Gaidar uitgevonden tyconen-economie, met Jegor bewust op de achtergrond. Dit is nog steeds basis van de hervormingen naar Amerikaans model! Gaidar voelt zich daarin gesterkt, want tot zijn eigen verbazing heeft die benadering drie keer crisissen overleefd die tot een vernietigende burgeroorlog hadden kunnen leiden. Hij had zich maar een geringe kans gegeven, zo zei hij ooit tegen Jeltsin, om aan de opsluiting in een kamp te ontsnappen. Kost wat kost moest voorkomen worden dat de communisten die vooral hun steun op het platteland vinden, weer aan de macht zullen komen. Zij zouden het land weer verstikken in onvrijheid. Ook is Rusland eenvoudig

te groot voor een populisme; het volk hangt er altijd als los zand aan elkaar. Alleen een opmars van supersnel geaccumuleerd kapitaal kan voor een dergelijk uitgestrekt land iets gaan betekenen, zo vinden de geldeconomen. En als men in Moskou gaat kijken dan zou men Gaidar en zijn metgezellen gelijk kunnen geven.

de Russische ziel ter ziele?

De vraag is nu steeds duidelijker of die strategie wel zo'n goeie is. Want die legerbacking maakt van Poetins regime eigenlijk een verlicht soort despotisme en verkapte militaire dictatuur, met alle gevolgen van dien. In de eerste plaats omdat het geen tegenspraak duldt en weinig flexibiliteit toont! Ook verstart het de nieuwe machts- en klassenverhoudingen. Zal die strategie zich misschien niet tegen zichzelf keren, na de aanvankelijke economische en enige sociale successen? Maakt het Rusland niet na verloop van tijd weer onleefbaar? Biedt die het land werkelijk toekomst? Ondertussen heeft de linke Poetin in ieder geval wel de zogenaamde oligarchen die schaamteloos voor eigen gewin kozen, om de tuin geleid of aan banden gelegd. Berezovskij heeft nu door eigen domheid en ingebeeldheid het nakijken terwijl Abramovich weer zoete broodjes bakt. Hij is nota bene Poetin te hulp gekomen. Abbie figureert nu als de grote bekende Rus in de roddelpers; als een soort JR uit de serie Dallas, waar menige Russische huisvrouw zich aan verslingert. Maar de daarvan los opererende maffia bestiert inmiddels een groot deel de zaken op onze planeet! Ongehinderd, want inmiddels gevrijwaard van een overheidsingrijpen dat misdaad zonder concessies en dus naar behoren bestrijdt. Die strategie is ook inherent aan de nieuwe manier waarop Rusland nu weer met inzet van haar verouderde nucleaire arsenaal een vuist op wereldschaal maakt. Zelfs Gorbatsjov vindt dat leuk!

Het Westen verliest steeds maar weer uit het oog dat Poetin de maffia eigenlijk ongemoeid laat door hun verworvenheden in te passen in de staatshuishouding. Misschien wil hij stiekem zo het Westen een les leren die al enige honderden en misschien wel zo'n duizend jaar de leidraad vormt van de Russische cultuur. Het Westen waant zich het centrum van de beschaving, maar is sinds het jaar van het Beest, 1666, toen London door de duvel werd bezocht, door de duvel bezeten geraakt. Dat noemden de communisten Imperialisme. Aan dat Imperialisme, dat vier richtingen kende en het Hollands mercantilisme als lucratieve voedingsbodem aannam, ontkwam maar weinig op onze aardkloot. Na Holland, kwamen Portugal en Spanje, Frankrijk en uiteindelijk Engeland de wereldzeeën en de ermee te bereiken continenten overheersen met hun handelsvloten en christelijk godsbesef. Die gigantische en in onderlinge concurrentie ondernomen onderneming, waarvoor onze VOC model stond, stond haaks op wat elders in vrede en afzondering gangbaar was. Met gemak werden de culturen van Afrika, Amerika, Azië, Australië en last but not least Melanesië onderworpen. Gelukkig slaagde de missie van Willem Barentsz niet, want zo bleef Siberië, dat wil zeggen het gebied ten noorden van de Himalaya, van deze Westerse missie verschoond. Amerika werd het summum van dat op vierdelig-gespannen voet levende imperialisme en tegelijk de grote pacificator die alles onder het mom van wereldwijde vrijhandel, ofwel globalisme, samenbracht. Rusland trots schuilt erin, dat het altijd weerstand heeft geboden aan dat imperialisme en al diens aanspraken heeft afgeslagen. Alleen Japan, China en Rusland werden niet imperiaal onder de voet gelopen. Japan daagde tenslotte dat imperialisme uit met de aanval op Pearl Harbor. Japan kreeg lik op stuk met de atoombom die het einde van het oude imperialisme inluidde. Tegelijk tekent die bom hoe grotesk dat imperialisme in een wapenwedloop verstrikt was geraakt. Steeds verder was dat middels een industriële revolutie opgeklopt, die eerst nog de zegeningen leverde van de modernisering. Rusland stelde daar haar Oktoberrevolutie tegenover. Overigens met het

geluk dat die revolutie aanvankelijk door de diverse imperialistische tegenstrevers, moegestreden in de Eerste Wereldoorlog, werd veronachtzaamd.

Zo moet ook het Russisch socialisme worden gezien. Het was nooit zozeer marxistisch alswel antiwesters, antikapitalistisch, anti-pluriform, antiliberaal en vervuld van het Russische streven naar de kosmische eeuwigheid, zoals verwoordt door denkers als Fjodorov, Berdjajev, Bulgakov en Florenskij. Het was bolsjewistisch, wat duidt op het absolute dictaat van de meerderheid, door een streng regime vertegenwoordigd. Het marxisme wilde hervormen door de arbeiders te verenigen als politieke factor, vanuit de theoretische verwachting dat de productie en consumptie als collectief kapitalistisch samenstel vanzelf wel tot een socialisatie zal leiden. Het bolsjewisme wilde de hele zaak op z'n kop zetten en fataal tegen zichzelf laten keren. Net zo als nu Bin-Laden dat weer voor ogen staat, getuige diens verklaringen voorafgaand aan 9/11. Net als Bin-Laden was het bolsjewisme bezeten van een religieuze aandrang in afkeer van elke vorm van Westers beschaafde burgerlijkheid. Het was ook nog eens behept met een hele bepaalde begeestering; bevlogen door de 'Russische ziel', die het fatalisme tot op de spits dreef van het hele wereldgebeuren. Het spoopte op de waarde en de betekenis van de financiële markt dat de wereld regelt in plaats van de hoogstaande eigen cultuur en de geheiligde collectieve waarden. Het verwerd tot een destructief vooropstellen van veronderstelde gezamenlijke belangen van het volk - niet het kooplustige publiek - in plaats van de constructieve ondernemingslust van het alleen aan een individuele God toegewijde autonome, alles en iedereen slim beconcurrerende individu.

Welnu, als eerste Sovjetleider zag Gorbatsjov zich genoodzaakt dat bolsjewisme te hervormen. Noodgedwongen, want geconfronteerd met vreselijke catastrofes die het failliet van dat bolsjewisme inluiden. Eerst de aardbeving in Jerevan, later Tsjernobyl. En ook niet hup een, twee, drie. Pas na twee weken kon hij er niet om heen het Westen om hulp te vragen voor het stoppen van de meltdown in Tsjernobyl. Eerder had hij mogen afronden wat zijn voormalige chef Andropov de kop had gekost: het uitroeien van de corrupte klik rond Brezjnef die van de Sovjet-Unie een groot monopolistisch familiebedrijf hadden gemaakt. Natuurlijk spande diezelfde klik weer tegen hem samen om zijn macht te verlammen. Maar vanuit het Westen werd hem duidelijk gemaakt hoe ook de wapenwedloop en de nucleaire techniek wel op een catastrofe moest uitlopen. Hij wilde in allerhaast alles ten goede laten keren. Hij doorzag vrij plotseling dat de oorlog in Afghanistan de Russische economie aan het wankelen bracht, onder applaus van het Westen. Hij wilde die fatalistische hang naar de verdoemenis voor eens en altijd opheffen door in harmonie met het Westen alles weer opnieuw op te bouwen zoals bij ons na de oorlog. Maar helaas, toch kwam hij te laat, was hij te eenzellig en liet dat met de afkondiging van de openheid - glasnost - in samenhang met de perestrojka volledig uit de hand lopen. Hij begon met een grote fout: het verbod op de vrije verkoop van alcohol. Dat deed een illegaliteit ontstaan die voor de maffia een voedingsbodem werd. Het voorbeeld van Amerika onder Al Capone had al boekdelen moeten spreken. Maar wist Gorbatsjov veel! De perestrojka werd meteen een gigantisch vastdraaiende kermismolen. Het was de maffia die de molen na de opheffing van de Sovjet Unie weer knarsend op gang bracht, door zich overal buiten te plaatsen en met stevige hand haar macht over alle distributiekanaalen te laten gelden. In de Sovjettijd was er in feite zeker sinds WO II sprake geweest van een dubbeleconomie, een socialistische en een maffiose. Socialisme brengt noodzakelijk de maffia met zich mee omdat de socialistische productiewijze veel te beperkend was en het vrije winstbejag nu eenmaal noodzakelijk in de illegaliteit moest plaatsvinden die zichzelf tegenover de staat crimineel te weer stelde. Gorbatsjov's afkondiging van de volledige openheid wordt dan ook nog altijd smalend afgedaan. Vrijheid zonder nauwkeurig geleide inperking en regulering leidt tot chaos, is het wijze bescheid van eenieder. Er is geen Rus die niet aan zijn goede

bedoelingen twijfelde. Maar het bleef bij plechtstatig en bombastisch loos gebral. Dat is iets wat in Rusland herhaaldelijk is gebeurd. Men accepteert de beschaafdheid eenvoudigweg niet, wantrouwt goede omgangsvormen, en vervangt die door een stelsel van het verplichtingen en afkopen via steekpenningen. Dat was al zo met het idiote fooienstelsel van voor de Revolutie. Alles verloopt volgens een ongeschreven wet die iedereen corrumpert op typisch Russische wijze.

Poetin is tegenwoordig nog altijd wraakgierig, maar zijn wraak geldt steeds meer ons vrije Westen, dat hem de wet wil voorschrijven. Hij vertegenwoordigt een zwaar minderwaardigheidsgevoel dat door vijandigheid wordt gecompenseerd. Wel fingeert hij net als Gorbatsjov in de dagen van de perestrojka, dag in dag uit in de media zijn goede bedoelingen. Hij wordt voor lief genomen, terwijl Gorby werd uitgelachen! Hij wil zich nog altijd wreken op de moordenaars van zijn baas en collega's. Maar zich wreken op het systeem dat daar achter steekt, door zich daar van te ontdoen, dat kan of durft hij niet aan. Dat systeem wil hij nu op zijn beurt tactisch hervormen in de richting van dat eeuwenoude streng autocratische saamhorigheidsdictaat dat de grondslag vormt van elke eerdere vorm van Russisch bestuur.

En dat, nu, is wat Anna Politkovskaja aan de kaak stelde. Ze onderscheidde in Rusland twee enorm onbetamelijke kwesties die de ontwikkeling van het land in de richting van een goede en welvarende democratie dreigen te doen spaaklopen. Anna en Vladimir verschillen niet in die doelstellingen, maar Anna veronderstelde dat Poetin daarvoor de verkeerde weg is ingeslagen. En zij dacht dat hij dat moedwillig doet en dus dubbelhartig is geworden. Daarom gaf ze zo op hem af. De eerste grote kwestie is die van het zwaar verwaarloosde en in diskrediet geraakte leger. Hoe kan men van een admiraal die niets meer verdient nog een loyaliteit aan het land verwachten. Of: hoe lang kan die loyaliteit nog duren. In Tsjetsjenië zie je daar tot en met de gevolgen van. Het leger opereert er op totaal onbezonnen manier en Poetin heeft daar allang geen vat meer op. Ook in Beslan ontwaarde ze dit. De tweede kwestie is natuurlijk die wurggreep waarin de maffia in samenwerking met de corrupte overheid het land met name buiten Moskou heeft lam gelegd. Dat gebeurde pas echt middels het idiote vouchersysteem van Tsjoebais die de maffia in staat stelde wezenlijke onderdelen van de economie in handen te krijgen. Dat voegde zich bij de controle die die maffia over de distributie van de massaconsumptie al had verworven. De maffia heeft bijvoorbeeld grote energiecentrales onder controle gekregen door de manier waarop Tsjoebais dacht het volk aandelen in de geprivatiseerde industrie aan te reiken. Dat vouchersysteem was net zo dom als de drooglegging door Gorbatsjov in '85.

Tophervormer Tsjoebais heeft overigens ook nooit ontkent een enorme blunder te hebben begaan en heeft dat willen herstellen door zichzelf tot baas te laten benoemen van de gigantische semioverheidsinstelling die de elektra in het land beheert. Maar steeds blijft het probleem dat de maffia op schimmige manier haar belangen ook in die cruciale sector steeds weer weet door te drukken. Anna was degene die dat met een paar voorbeelden heel duidelijk aan het licht bracht. Het is niet zo dat Poetin die problemen niet onderkent, maar hij heeft er slechts een zeer dubieuze oplossing voor en negeert op zijn zachts gezegd via zijn toezicht op de media elke discussie daarover of kritiek daarop. Blijkbaar omdat hij het land voor dergelijke open debatten niet rijp acht. En vooral dat laatste is fnuikend voor een gezonde samenleving, zo veronderstelde Politkovskaja. Is het niet al zo dat Poetin voor geen cent meer is te vertrouwen, zo suggereerde ze!. Heult hij inmiddels al niet met die steeds terugkerende Russische variant van het machtige Grootkapitaal. De staat hult zich daarbij in velerlei megalomane gedaantes. Want wat was nu bijvoorbeeld het verschil tussen het voormalige Politbureau en de leiding van een gigantische multinational?

Altijd maar weer treedt de Russische staat autocratisch op in dienst van iets uiterst totalitairs en intolerants. Zelfs in de tijd van Peter-de-Grote en zeker in die van Catharina was het niet anders en altijd gemotiveerd vanuit de veronderstelde onbetrouwbaarheid van de onderdanen. Het was Peter die de onderverdeling in de maatschappij invoerde van hoogste adel tot lijfeigenen - aan de grondeigendom gebonden slaven - in 14 strikt gescheiden lagen, als ware hij een atheïstische hindoe. Catharina zag zich ertoe genoodzaakt door de venijnige opstanden van de kozakken, die Peter eerder gedacht had aan zich te verplichten, via een recht op vrije grond op voorwaarde van een dienstplicht. De leiding van het immense land waar de afstanden nu eenmaal te groot zijn, heeft altijd de indruk gehad dat de Russische Ziel te onstuimig is om het land te kunnen besturen en in ontwikkeling brengen..

En dat totalitaire behoudt ook steeds weer het monopolie over al het voortgebrachte in de gehele maatschappij. De rest - eigenlijk de Russische cultuur zelve - wordt moedwillig en uit desinteresse verwaarloosd. Niet zozeer onweersproken als wel onaantastbaar. Alles hardnekkig gemotiveerd vanuit de vermeende noodzaak van een totale controle over een immens groot land dat anders aan de chaos en wanverhouding zou zijn overgeleverd! Dan misschien maar beter het land opdelen. Zoiets stelde ooit Sobtsjak nog voor in zijn plan om van de 'oblast' Leningrad - de deelrepubliek met Sint-Petersburg als hoofdstad - maar een apart land te maken.

Inmiddels zou de nieuwe gouverneur weer een nieuwe omgangsvorm met de twee grote maffiaorganisaties hebben getroffen. Geen geweld meer, maar onderlinge afspraken over terreinafbakening. En voor alle corrupte praktijken een vaste prijs, dus zekerheid.

Op een merkwaardige manier is zo in Petersburg alles te koop, van rijbewijzen en Apk-keuringen tot de nodige registraties voor het wonen. Niets gebeurt via de vakman. Alles verloopt of via het staatstoezicht - de diverse takken van de corrupte politie en de corrupte belastingdiensten - of via de maffia. Op voorwaarde van behoorlijk gedrag kan de georganiseerde misdaad zijn niet in de planning voorziene ingrepen in de stad via hun vastgoedketens - annex witwasparktijken - blijven ontwikkelen. Ondertussen heeft de dienst stadsontwikkeling een nieuw Masterplan voor de gezoneerde herinrichting van de stad naar het model van Chicago door alle zogenaamde democratische kanalen heen weten te loodsen. Dat Masterplan moet een blauwdruk leveren voor een modern nieuw Petersburg dat van alle congestie en wildgroei is ontdaan. Dat is al twee jaar geldend en met de definitieve ondertekening door de gouverneur bekrachtigd. Sindsdien moeten de achttien verschillende stadwijken het met de gemeente eens worden over de regelingen voor het uitvoeren van het plan. Hoe ook die nieuwe gouverneur daar even zo makkelijk weer de hand mee licht is net gebleken. Staatsoligarch Gazprom wil nu eens op voorspraak van Poetin niet in Moskou maar in Petersburg een hoofdkantoor bouwen voor meerder eer en aanzien, wel 318 meter hoog. Natuurlijk op een zeer in het oog lopende plek. Tegenover Smolny, de zetel van de gouverneur, aan de overkant van de wijde Neva. Dat zal de aandacht trekken en het klassieke silhouet van de stad grondig veranderen. Voor één keer moet het kunnen dat een net aangenomen regulering om niet hoger dan 45 meter te bouwen aan de kant wordt geschoven, stelt Matviyenko. Zoiets noemen wij een precedent en als één der maffiose projectontwikkelaars hetzelfde wil zal daar natuurlijk met de nodige pressie weer op worden teruggegrepen.

een groteske gasvlam

Inmiddels heeft Rem Koolhaas als visionair urbanist zich aangediend om de zaak ideologisch te onderbouwen. Natuurlijk ook met een verrassend ontwerp. Maar Rem heeft als een waar regisseur - zijn aanvankelijke roeping - altijd meer in de aanbieding: een heel filmscenario voor de toekomst! Alsof een

script voor de verbeelding van de stad wat de zogenaamde Stralende Toekomst, waar ooit het communisme garant voor stond, weer zou kunnen doen herleven.

Schuin ten noorden van het kloostercomplex Smolny waar het stadsbestuur zetelt, ligt aan de andere oever van de Neva een vermolmd industriegebied. Dat terrein ligt erbij als de Londense Docklands, of de havencomplexen langs het IJ in Amsterdam in mindere dagen. Ooit op uitnodiging van Jan Schaeffer projecteerde Rem zijn urbane visie, als een bezinksel van Manhattan, pardoos op Amsterdam-Noord. De buurt wurmde de maten van Manhattan in een weliswaar postmodernistisch maar veel kleinschaliger jasje. Maar dit werd de aanzet tot wat nu het architectuurmirakel langs de zuidelijke Y-oever is geworden. Daar is de gerenommeerde Amsterdamse stedenbouw traditie in trance is geraakt door haar gevoel voor subtiliteit, raffinement en finesse. Maar in die termen heeft Rem het nooit zo gezocht. Hij wil alles door elkaar laten krioelen als een groteskerie in allerlei lagen; dat maakt de ongebreidelde metropool in zijn ogen zo enerverend. Ultrahoog, hoog, midden en laag moeten samen instabiel kunnen interactieveren, zo veronderstelt hij. In Moskou aanbeland predikte hij twee jaar geleden het heil van een ring van 20 toeters om de oude binnenstad, als aanvulling op de 7 Stalinorgels. Dat zou nog eens iets heel eigens hebben, hoewel misschien wat opdringerig, gezien van buitenaf. Maar Petersburg biedt hem een buitenkans om van te smullen. Het grootkapitaal is daar nu klaar voor de architectuur megalomanie. Delirious New York in S M L XL -formaat past subliem aan de overkant van de Neva! Mooier kan het niet: een contrast voor het historische centrum in de allerhoogste staat van densiteit gebracht. Helder afgezet tegen het oude barokke stadsmotief van een aaneenschakeling van gelijkvormige stadsensembles met een sprekend silhouet. Dat is even wat anders dan de verwording tot een te wijd stadswoud dat door de verzakelijking zo afschrikwekkend kan overkomen, zoals dat het geval is in bijvoorbeeld Shanghai. Hier in Petersburg zet het de architectenelite op de achterste benen. Help, daar gaat ons machtig silhouet en onze status als werelderfgoed! En wat blijkt. Het nieuwbouwproject is helemaal niet op dat desolate industriegebied gepland. Gazprom heeft stukje bij beetje een groengebied dat net over de brug aan de overkant ligt verworven dat voor de woonwijken daarachter een eminente plek voor allerlei voorzieningen zou kunnen vormen in een doorstroom naar de binnenstad!

Kurozawa, Norman Foster en een Finse architect werden gevraagd te jureren. Maar ze trokken zich terug na het ontstaan van veel commotie. Vooral de bewoners van de achterliggende Ochtawijk waren geschrokken, omdat er aan hen volledig werd voorbijgegaan. Toen was het aan de politici en het bedrijf tezamen en ondertussen is de competitie beslist. Jean Nouvel maakte het meest aansprekende ontwerp: vier spitse gasvlammen en een liedrum die door een transparant gelaagde constructie op vele niveaus zijn doorverbonden. Het lijkt wel een onheilspellende invasie uit outer-space, natuurlijk een trap tegen het tere Russische been.

Nu mag het Londense bureau RMJM tot aan 2012 een toren bouwen die eruitziet als een getordeerde gasvlam die voor een enkel moment in staal en glas is gevangen. Dat ontwerp oogt heel wat minder gruwelijk. RMJM wil het ook beslist bij een lange spiraal houden als commentaar op die andere spiralen van de Admiraliteit en de Peter-en-Paul-vesting. Ze tonen het meeste gevoel voor wat steekt. Misschien omdat ze een Rus in het team hadden opgenomen die van wanten weet. Die spiraal is wel gekromd en verbogen, want dat is de huidige trend in de trancemoderne architectuur die via alle nu technisch mogelijke vormexplosies en vervormingen van zichzelf verrukt is geraakt. RMJM toont subtiel gevoel voor verhoudingen, daar waar de anderen te veel willen choqueren. Allemaal ter meerdere glorie van het 'Corporate Image' dat onze steden eerst gepostmoderniseert heeft en voortaan maar door en

door woekert om alle bewonderaars aan het apegapen te zetten. In plaats van aan het denken.

Interessant is natuurlijk wel te bezien of deze stad zich leent voor het inpassen van een nieuwe vorm van collectiviteit en monumentaliteit zoals in Rems concept 'Bigness' is verwoord en verbeeld. Het Hollandse woord - Grootseheid - ervoor gebruikt hij liever niet want dat klinkt te aanmatigend. Maar een ontwerp voor een kantoor voor het gigantische voormalige staatsgasbedrijf is daarvoor toch nog niet het aangewezen middel? Op dit moment is de plek te perifeer. Wel zou een kolossale stadsbunker een hoogst noodzakelijke verandering kunnen inluiden, om zo de stichting van een nieuw stadseiland in gang te zetten, met nieuwe collectieve functies waar de oude stad zich niet voor leent. De ligging aan de noordkant van de brede rivier was evident geweest, te verbinden met een spectaculaire loopbrug, waarvoor in Londen en Moskou de toon is gezet! Te denken valt aan een postmoderne museum als contrapunt voor de Hermitage en er schuin tegenover. Maar Rusland is een boekenland die in een openbare bibliotheek behoren te worden bijgezet. Dus is als eerste aan een moderne bibliotheek te denken, vervolgens aan nieuwe danstheaters, bioskoop- en congreszalencomplexen en andersoortige atriums en arena's. Gemengd met nieuwbouw van uitgelezen woningen langs de waterkant. Volgens Rem leidt het geen twijfel: zoiets is niet tegen te houden, als de ruimte en het tijdsgewricht er zich voor leent. Een naam voor het eiland is al gegeven: Gazprom-grad! Gazprom-city. Of Ochtagrad, naar de gelijknamige stalen brug ervoor als verbinding met de binnenstad, die door het ontwerp petieterig wordt weggedrukt.

Delirious is New York helaas sinds 11/9 een heel stuk minder. Van de schrik bekomen is Manhattan schoongeveegd en van elke vorm van onbeheerste extase ontdaan. En kijk nou wat Rem voor onze maffiametropool uit zijn grote hoed tovert. Zijn in afgrijselijk zwart/wit getekende artistieke conceptie van een 12-tal gemoduleerde torens bekijkend, doet je de schrik om het hart slaan. Gaan we driedimensionaal tetris spelen op een hyperschaal? Rem heeft zijn ogen niet in zijn zak of portemonnee. Door brillenglazen met roebel- of dollartekens kijken hoeft hij niet. Het is hem om visie te doen, om transformaties met klasse.

Om te beginnen slaat hij de spijker op z'n kop: " ... De centrumgebieden van Sint-Petersburg zijn zeker van de grootste waarde. Maar onder de huidige moderne voorwaarden kan de stad alleen maar overleven als de her modernisering niet alleen maar tot het volgende commerciële project verwordt. Hoe is Sint-Petersburg te redden van die mateloze, niet conceptionele architectuur, van een architectuur die alleen maar hoogst overdreven, zogenaamde originaliteit nastreeft?...." Neemt Rem het walgelijke Kap Realisme op de korrel; laat dat in godsnaam niet ook nog de binnenstad verpesten?! Maar dan komt het: Rem's voorstel behelst de constructie van "overtuigende stadsstructuren die in het oude stadscentrum zullen doorklinken. Structuren die flexibel en mobiel zijn maar de kracht hebben van een icoon." Vervolgens hemelt hij het monopolybedrijf op dat voor de omwenteling moet zorgen: "Het specifieke van het bedrijf is dat het steeds in ontwikkeling is. Het is daarom onmogelijk in wat voor vastgelegd architectonisch beeld ineens en voor altijd zoiets uit te drukken. Het Gazprom-city gebouw wordt een complex organisme dat praktisch een kleine stad op zichzelf vormt met een bevolking van wel 15.000 mensen. Dan is in de benadering zowel flexibiliteit als accuraatheid een vereiste." Houdt Rem ons nou voor de gek? Dit soort structuralistisch hoogbouw fetisjisme heeft toch niets van doen met EuraLille of de Bibliotheek van Seattle? Hij haalt de heilsprofetie van de flexibiliteit uit de begin jaren 80 weer van stal die het zo godsgrouwelijk aan expressiviteit ontbrak. Toen wilde men ook alles in modules en maten meten en reguleren. En het ging er toch niet om, maar uit te gaan van de werkfunctie? We moesten toch beginnen te conceptualiseren vanuit de collectieve sfeer? Op deze plek zou een

schaatsbaan met een stads-banja veel beter op z'n plaats zijn. Daarachter kun je dan de kantoren van Gazprom in de richting van die loze zone laten uitspreiden om een nieuw stadseiland te laten ontstaan dat tegen de binnenstad afsteekt en het tegelijkertijd aanzet tot de goede richting. Bijvoorbeeld door het gebouw op stelten te zetten. Met al die spektakels eronder. Of: durf het een keer om te keren en graaf er diepe spelonken voor, die met elkaar en de metro direct worden doorverbonden. Moeten die 15.000 employees beslist spectaculair uitkijken over de kille Neva, de erbarmelijke buitenwijken en de grijsgrauwe lucht van Noord-Rusland? Of gaat het erom de stedelingen uit het centrum te lokken om aan de overkant een spektakel te aanschouwen dat ons geen toegang biedt? Het ging er toch om toeristen en stedelingen samen te brengen in een collectieve ruimte die aanzet tot verpozen na al het Ed en Willem Bever-gedoe. Kijk toch in Amsterdam naar de Stadsterminal-met-Muziekhuis. Of naar het ecologisch omgetoverde Waterleidingterrein en Westergasfabriek. Voor de werkers in Rusland kan je beter beginnen de kantoormuren op te smukken met tantaliserende en tranquiliserende documentaires van het verlokkelijk kalme en warme leven in de Pacific!

De andere competitiedeelnemers hebben allemaal hemelhoge gasvlammen ontworpen in veelvormige varianten. De één als een nog gedurfter constructie dan de andere. De winnaars voeden hun vlam via een openbare spektakelspelonk in de onderbouw, vanuit de binnenstad en de Ochta-brug. Zo'n buitenproportionele gasvlam moet het bedrijf representeren. Zo'n vlam moet als een stadsinferno vrijstaan en immens boven oud-Petersburg uittorenen. Dat noem ik nou nog eens heroïek: een nieuwe vorm van symbolisme dat het globalistisch ondernemen moet verbeelden en celebreren. Het is heroïsme van dezelfde soort als die welke in de enorme monoliet tot uitdrukking komt die even buiten de binnenstad van Volgograd - bij ons beter bekend als Stalingrad, de stad van die omkeer in de oorlog - op een grafheuvel is opgericht. Het enige verschil schuilt in het systeem dat ermee wordt opgehemeld. Tegelijk is het een versteende, gestaalde of verglaasde verschrikking, als poging om de omgeving te negeren en te overweldigen. Zo werd vroeger, maar ook nu nog, symboliek gebruikt om een beeld van afgrijzen voor eeuwig te doen bevriezen. In beide gevallen wordt de kunstenaar, in Volgograd de beeldhouwer en in Petersburg meer nog de architect, getransformeerd tot cultuurheld. Die kunstenaar moet nu als laatste krachtfiguur - als de Man van Staal uit Ayn Rand's 'The Fountainhead' - de uitzinnige potentie bewijzen van onze cultuur die te goedertrouw aan de geldwolven is overgeleverd.

Rem, kom bij zinnen! Ik vrees te moeten concluderen dat je je voorbij holt in een onmogelijke poging Manhattan na te bootsen. Zoals je terecht constateerde is Manhattan juist ontstaan door het toeval zijn gang te laten gaan. Op deze manier kunnen er alleen banale eenheidsworsten resulteren. Na wat je in Petersburg hebt aangetroffen, weet je het blijkbaar ook niet meer. Nou ja, het is mij net zo vergaan.

Ik wilde in Petersburg mooie gebouwen zien verrijzen en een goede samenhang in de stad zien verschijnen met hulp van onze Westerse expertise die op het Constructivisme voortborduurt. Dat wordt inmiddels hopeloos door het Kaprealisme en Poetin's diktatuur van de samenhangigheid onmogelijk gemaakt. Grauw en onleefbaar wordt de stad en daar valt door een nieuw soort monument - een apart gezet en naar binnen gekeerd stadsgedrocht - voorlopig weinig aan te veranderen, denk ik, als ook daar binnen dezelfde eenheidsworst regeert!

Jammer toch, dat Marx het derde deel van Het Kapitaal zo moeizaam heeft uitgewerkt. Dat doorbladerend en er op door bordurend kom je tot de indruk dat niet de uitbuiting en de klassenverhoudingen - zoals de beste man in eerdere boeken veronderstelde - maar de verdeling van de grondrente de basis is van een uiterst vitaal laatkapitalisme. Het gaat al niet meer om

het organiseren van de stad door het organiseren van meer of minder permanente popfestijnen, van megalomane winkelcentra tot concerten van het laatste fenomeen Lady-GaGa. Het gaat nu nog slechts om het verwerven van de meest prominente plekken om er zeer opvallende en luxueus ingerichte onderkomens voor kantoren en woningen voor welgestelden tot wel een kilometer hoog op te richten opdat die ooit weer kletterend als de Twin-Towers en als vanzelf door een verwaarlozing in elkaar kunnen donderen opdat het spelletje weer opnieuw zou kunnen beginnen net zo als na de eerste en tweede wereldoorlog. Ook is het niet zo dat alles nog draait om de winstverwachting en de uitbuitingsgraad, die beiden door de concurrentie tendentieel moesten gaan dalen. Marx zag dat nog als aanleiding voor een hoopvolle socialisering, al is dat in het op zijn ideeën gebaseerde experiment van de USSR, eerder op een krankzinnige en dolgedraaide monopolisering uitgelopen. Maar sinds de Golfoorlog draait het om wat het aan mogelijke waarde oplevert in de toekomst om er onze pensioenen mee veilig te stellen. Pensioen Futurisme! Het draait om het virtuele dode kapitaal dat zodra blijkt dat het niet meer tot leven is te brengen als sneeuw voor de zon verdwijnt en dan elke zaak doet crashen met wereldwijde gevolgen. Het draait om een constant uitstel van massa-executie in financiële zin en kapitaalsvernietiging op wereldschaal als steeds achter de hand gehouden dreigement door het Kapitaal en haar vazallen!

Nee, het hele stelsel draait al sinds de Glorious Revolution van het begin van de achttiende eeuw, die Willem III van Oranje in Engeland teweeg bracht - door de staat er het kapitaal uit de landbouw te laten belenen om er de industrie en het imperialisme mee van de grond te tillen - om de virtuele waarde van het eigendom, van het vastgoed en aandelenpakketten in het bijzonder. Dit gegeven staat een door de marxisten langverwachte socialisatie ernstig in de weg en brengt de macht en het beheer over de kapitalen in handen van een beperkte groep van handige jongens die op zichzelf opereren, elkaar de loef af steken en gezamenlijk de prijzen weer opdrijven die door de concurrentieverhoudingen aan het dalen waren gebracht. Al sinds het kapitalisme in de fase van de oorspronkelijke manufactuur is de macht via nepotisme - voor wat hoort wat - en horizontale netwerken georganiseerd waaraan het ambtenarenstelsel en overheid en ook de politiek alleen maar zijdelings is gelinkt, mede om te verbergen dat de werkelijke beslissingen niet door de beleidsbeslissers, maar binnen onderliggende netwerken worden genomen. Een fascistische organisatie van de maatschappij in de vorm van een piramidaal stelsel is slechts een uitzonderingssituatie, een oplossing als het stelsel in diskrediet en crisis komt te verkeren en megalomane pogingen gaat ondernemen om via een strikte geopolitiek alles op een onwankelbare orde te brengen. Zo mogelijk voor duizend jaar. Zo was het met Hitler-Duitsland en de Stalinstaat gesteld. Japan is van de normale staat het grote voorbeeld al wordt daar vanwege de bevolkingsverdichting het openbare wel volledig een wassen neus. Die hult zich in sociaal formalisme, ingebed in een juridisch stelsel en vormelijkheid, etiquette en hoffelijkheid die alles nog leefbaar houdt. Of het nou gaat om de maffia in Rusland, de partijelite in China of de Vastgoedsector in Holland, alles tendeert naar een organisatie a la de Yakuza.

Tussen de aanval op Pearl Harbor en de Tweede Golfoorlog heeft zich een tijdperk afgetekend van globaal herstel en technisch hoogstaande innovatie en doorontwikkeling. Alles onder militaire suprematie van Amerika dat elke dreiging van werkelijk of veronderstelde ondermijning van het modern-kapitalistische stelsel en de wereldmarkt daadkrachtig bestreed, zo nodig militair. Er ging een periode van 12 jaar aan vooraf waarin dat, middels kolonialisering over de hele aardbol uitgespreide stelsel, vastgelopen leek. Heel snel, soepel en vrijwel ongehinderd leek het via politieke manipulatie en militaire pressie en ingrijpen door een stelsel van fascistoïde wereldmachten eenvoudig te kunnen worden vervangen. Hier door

Hitler-Duitsland dat zich als het centrum van een Euro-Aziatisch continent wilde opwerpen. Ginds door Japan dat het verre Oosten en Oceanië voor zijn rekening nam. Amerika hield zich gedeisd, alleen Churchill gooide onverwachts roet in het eten. De volkomen bizarre aanval op Pearl Harbor schudde het potentieel van dat kapitalisme abrupt wakker, waarna het glorieus herrees om zich opnieuw actief over hele aardbol te gaan ontfermen. Nu door het agressief organiseren van de internationale verhoudingen en vrije handelsbetrekkingen. Maar merkwaardig genoeg lukte dat door de yakuza-achtige organisatieprincipes in het horizontale netwerk te incorporeren, dat militair te waarborgen en politiek en cultureel tentoon te spreiden als gericht op de individuele vrijheid en ontplooiingsmogelijkheden.

Zoals in het geval van Japan in 1941, lijkt het er nu weer op alsof dat geheel zich in een merkwaardig soort hoogmoed heeft vergaloppeerd om een oncontroleerbaar proces van verstarring in gang te zetten. Maar nu is er geen bedreiging meer van buiten af, slechts die van een onnavolgbare interne logica, waarin de onmogelijkheid van constante uitbreiding en groei zich omzet in verlammeende inertie van overheidsmaatregelen die zich weer tegen zichzelf keren. Het wachten is op een formule waarin het genoeg zijn tot de stabiele factor voert, zoals dat eeuwen lang in de Tibetaanse cultuur het geval is geweest. Begrepen hebben we het allang. De Dalai Lama is al sinds 1959 de standvastige tegenhanger van al onze wereldleiders. Niettemin leeft hij in constante verbanning, genietend van zijn cultureel kapitaal in isolement.

In het tijdsbestek tussen Pearl Harbor en 9/11 is de productie, distributie en innovatie gigantisch aangezwengeld. De constante vernieuwing was niet te stuiten en zoog de hele wereld mee tot aan de oudste grootmoeder in het meest afgelegen gehucht. Obama's grootmoeder is illustratief voor die huidige conditie. Alles werd in netwerken aaneengeschakeld, alles werd overal direct te ervaren, met Amerika als het grote voorbeeld. Maar dit was geen stabiel gegeven. Er ontwikkelde zich geen genoegzame cultuur die zo eeuwen stand zou kunnen houden. Alles verliep steeds vernuftiger, sneller en efficiënter maar ook instabieler en daarmee verontrustender. De technische en sociale regelsystemen om processen weer in gerede te brengen werden steeds complexer tot ze niveaus bereikten die niet meer te volgen waren, laat staan terug te schroeven. De regelsystemen, al of niet computergestuurd, vertoonden steeds vaker diepgaande haperingen, vaak nog net niet fataal. Steeds vaker openbaarden zich ook onvoorziene fatale momenten, waarvan 9/11 wel de meest manifeste was. Maar de opwarming van de aarde lijkt de meest omvattende in tijd en ruimte.

Voor even heeft Amerika zich een president gekozen die wordt beladen met messiaanse verwachtingen om alles tot een oplossing te brengen. Obama overbrugt met zijn imago scheidslijnen die hem het aura van een eenheidsschepper van Christusproporties verschaffen. Dat is eigenlijk aura van de klassieke superheld die de wereld redt. Maar hij wordt ermee behept tegen wil en dank. Als Messias heeft hij zichzelf nooit geprofileerd. Daarin wijkt hij volstrekt af van een figuur als Kennedy of Roosevelt, om van Lenin of Hitler maar te zwijgen. 'We kunnen veranderen' is wat hij stelt, maar hoe en tot wat is de grote vraag. Er is geen politiek, noch ander instrumenteel programma voorhanden. Er is geen realistische 'New Deal' geformuleerd. Dus blijft het een verwachtingsvol geloof dat elk moment in diskrediet kan raken. Hoe wil Obama bijvoorbeeld de enorme staatsschuld gaan wegwerken? Gaat hij vergaand bezuinigen, dan zal 's lands infrastructuur het begeven en de armoede weer worden aangewakkerd. Maar als dat niet lukt dan zal de definitieve kredietcrisis van het wereldpolitieke systeem er op volgen en zal de wereld zijn adem inhouden, of zal die adem stikken. Obama is de laatste held die vooraf kan gaan aan de intrede van de vertwijfeling. In die zin is Jeltsin en later Poetin hem zo voorafgegaan, al is het Russische volk allang ontnuchterd. De ware Messias zal het geloof

in een geheel nieuw systeem moeten gaan prediken, een systeem waarin alles allang en voor altijd genoeg is, een systeem van devolutie, van terugschroefing naar een tevredenheid met het basale, naar een leefstijl van het gezamenlijk overwinteren en overleven.

Het was nogal eenvoudig en vereiste alleen maar projectmatige lef en doortastendheid: bouw op markante plekken huizen en kantoren voor nu zeg maar 60.000 euro per eenheid. Dat geld is voor de aannemer. Verhuur de helft voor 1500 per maand en verkoop dan de rest voor 300.000 per stuk en geef de architect een tiende. Resteert 210.000 handje contantje met alleen wat schamele overhead om er van af te trekken. Verkoop de verhuur na vijf jaar aan een afgesplitste BV, die prompt de huren verdubbelt en na vijf jaar van huur opstrijken de woningen weer aan dezelfde projectontwikkelaar terug verkoopt die vervolgens opnieuw de huren flink optrekt. Dit is de weg naar ongebreidelde kapitaalaccumulatie, naar de aangroei van kapitaal dat huizenhoog in steeds spectaculairder hoogbouw tot uitdrukking wordt gebracht. Totdat de hele zaak als een plumpudding in elkaar zakt, als de hypotheek en de koop- en huurprijzen niet meer kunnen worden opgebracht en de prijzen en aandelen krankzinnig kelderen en alleen dat wat er gebouwd is nog overeind blijft staan. Te meer omdat men verlost is om te huren en te kopen op de plekken waar de waardes het meest extreem uit de hand zijn gelopen: in de complexen met bouwblokken in extreem hoge dichtheden in of bij de stadscentra en verbindingsknooppunten. Kapitaalvorming met vastgoed kan dan weer helemaal opnieuw beginnen. Of alles kan voor een habbekrats worden vergeven omdat het praktisch waardeloos is geworden en er kan gewoon weer gekraakt gaan worden om niet op straat te hoeven vertoeven, terwijl het vastgoed leeg staat in afwachting van lucratievere tijden.

Dit vraagt natuurlijk om meer verheldering!

In tegenstelling tot de gewone industriële productie wordt in de huizen- en kantorenmarkt de koopwaarde van het product niet op de productieprijs afgestemd met daarbovenop zo mogelijk een kleine winstmarge. Het is de aannemer/projectontwikkelaars die het daarvoor mag doen. Dat is de prijs die hij zo laag mogelijk berekent als hij op het werk intekent. De koper daarentegen, wordt overgehaald een prijs te betalen die is afgestemd op een mogelijke verkoopprijs in de toekomst. Dat geld maakt hij over aan de makelaar/projectontwikkelaar na oplevering. Vooraf leent hij dat echter bij een bank die door diezelfde makelaar en ontwikkelaar wordt beheerd. Hij leent dus vooraf het geld dat hij zelf achteraf verstrekt! Hij wordt dus volledig uitgekleeft en de vastgoedmagnaat strijkt al zijn geld, oftewel zeker 50% van al het geld dat rondgaat, op en beheert dat op banken die het weer uitlenen aan Amerika dat die banken ooit zal doen omvallen zoals die torens in Bahrein en Koeweit. Tijdens de bouw moet de koper alvast de bouwkosten aan de bouwondernemer verstrekken. In Nederland is de gigantische discrepantie die er tussen de waarde van het eigendom en de werkelijke bouwkosten is ontstaan, uitsluitend door de liberalisering van de bouwmarkt teweeg gebracht. In Rusland is dat eenvoudig gebeurd door de afschaffing van het socialistische productiestelsel en de overname van de toen ineens uiterst lucratieve bouwmarkt door de maffia.

Nu zou er echter weer geen huizen- en kantorenmarkt kunnen bestaan als het kopen op werkelijk kapitaalbezit was gefundeerd; als de kopers ook werkelijk over het benodigde geld zouden moeten beschikken. Dat kan best in een enkel geval zo zijn, maar het is economisch totaal niet interessant; dat zou de marktontwikkeling juist belemmeren, of te zeer beperken. Welnee, bij voorkeur moet het geld worden geleend met leningen die zo nauwkeurig mogelijk zijn afgestemd op wat de koper in de toekomst aan geld zou kunnen opbrengen, hetzij door het betalen van rente hetzij door het aflossen of verkopen van het verworven bezit. Het hele financieringssysteem anticipeert dus op economische mogelijkheden en verwachtingen in de toekomst die een mogelijke waarde van het bezit doen veronderstellen. Het is die mogelijke

verkoopwaarde die beleend wordt net als de mogelijke waarde van het bedrijvenaandeel is gebaseerd op een winstverwachting. In dat laatste geval doet bijvoorbeeld de boekwaarde op de jaarbalans van een bedrijf er weinig toe. Veeleer gaat het om zoiets als wat men aanduidt als de 'goodwill', oftewel de virtuele waarde die uitgaat van een geanticipeerde mogelijkheid om met het bezit weer gelde te maken. Het woord alleen al duidt op een willekeurigheid: op het van goede wil zijn van de markt waarmee men te maken heeft. Die virtuele waardes worden vastgesteld op de markt middels het spel van vraag-en-aanbod. Dat spel maakt het mogelijk door de verkoop van het vastgoed of het aandeel de waarde die het zogenaamd had ook werkelijk in kapitaal om te zetten. Maar in dat spel vervult ook het **vertrouwen** in die markt - in de mogelijkheid en de verwachting om te kunnen kapitaliseren (wat dus nog niet het zelfde is als verkopen!) - een grote rol. Er moet een **blind vertrouwen** bestaan dat alles zijn waarde behouden zal, ook al is het allemaal maar gebakken lucht. Als de virtuele waardes ineens dalen door overaanbod dan verdwijnt het vertrouwen. Het gevolg is altijd weer een ineenstorten van het kaartenhuis van virtuele waardes en dat noemt men een crisis. En terecht, want met zo'n crisis stagneert ook het systeem van belenen en daarmee het fourneren van geld voor het op gang houden de bouwmarkt en de innovatie van welke productie dan ook. Dan is het alleen nog de overheid die kan gaan ondernemen. Want de staat moet dan gaan ingrijpen door zelf de vraag op te peppen door op de kapitaalmarkt geld te lenen voor grote projecten en door overname en injecties binnen het bankwezen dat de vraag en aanbod niet meer kan reguleren, in gevaar gebracht door onderling wantrouwen. Kost wat kost moet worden voorkomen dat die virtuele waardes verdampen. Want dan zit er niets anders op dan maar te deliberaliseren, door het heft uit handen van het ondernemerschap en de maffia te nemen. Om dan maar weer de productie op een socialistische leest te schoeien waarbij het berekenen van de werkelijke maatschappelijke behoefte, van de kosten en de moeite van het produceren en distribueren de grondslag voor het bepalen van de prijzen wordt. In Nederland is dat voor de huizenmarkt eigenlijk vanaf de oorlog tot aan begin jaren tachtig het geval geweest en het voorkwam steeds dat er van dit soort crises optraden. Maar we hebben het losgelaten met alle gevolgen van dien. We kunnen nu pas weer terug, aangezet door zo'n kaartenhuis-collaps.

Maar in Rusland is dat een ander verhaal. Daar zal toch echt de corruptie en de dictatuur van de clan van oligarchen onschadelijk moeten worden gemaakt! Dat vereist dan de inzet van veel meer dan een financieel toezicht en financiële staatsinterventie zoals bij ons. Waarschijnlijk moet daar met geweld worden ingegrepen middels het leger dat zich achter de regering opstelt (zoals ook ooit onder Jeltsin in 1993 of Gorbatsjov in 1991)! Want het is uiteindelijk allemaal een kwestie van hoe de macht en de invloed is verdeeld, of beter gezegd in wiens handen die ligt. Zowel bij ons als in Rusland *lijkt* die alleen maar in handen te liggen van een regering te liggen. Maar dat blijkt pas als het er op aan komt. Dan blijkt dat er bij ons nog steeds een toezicht met mogelijkheid van interventie en ingrijpen mogelijk is dat in Rusland voorlopig nog onvoorstelbaar is omdat daar de overheid totaal verzwakt aan een leiband loopt. De mate van gecorrumpeerdheid blijkt doorslaggevend in de mogelijkheid via de overheid een kredietcrisis te bestrijden.

Nu hebben zich deze verschijnselen de afgelopen tien jaar al twee keer eerder voorgedaan. De aandelen kelderden gigantisch in waarde na het uiteenspatten van de dotcom zeepbel in '99 en na de crash die volgde op 9/11. Binnen korte tijd was alles weer op orde. De vastgoedsector had zijn winsten op de bank gezet. Die banken hadden dat omgezet in aandelen die in waarde gigantisch kelderden en kregen problemen met het betalen van de rentes en andere verplichtingen. De pensioenfondsen idem dito. Maar het spel begon na het dieptepunt gewoon weer van voor af aan. Het vertrouwen bleek toen alleen maar het besef te betreffen dat het dieptepunt was

bereikt, waarna gewoon weer in voortdurende aanwas gehandeld kon gaan worden. De vastgoedsector verspeelde zelfs niets, want hun banken waren niet omgetuimd. Met het stijgen van de waarde van de aandelen hervonden die banken vrij snel hun balans. Er hoefde toen nog niet al te veel te worden afgeboekt, vanwege leningen die hun waarde hadden verloren. Zoals bij een productiemiddel dat plotseling is stuk gegaan, een andere manier waarop kapitaal verdampt. Het moge duidelijk zijn. Het vastgoed huist niet alleen bewoners en kantoorpersoneel, het vormt ook het kapitaal waarmee een maatschappij zich vet mest. En om de zoveel tijd ontstaat er een moment voor ongewenste maar onontkoombare, flinke vermageringskuur. Voorwaarde blijft dat het met de economie wel weer goed moet komen. Nooit mag daar aan worden getwijfeld en tot nu toe is daar ook nooit reden voor geweest al wordt het nu toch wel erg spannend gemaakt. Vreemd is het natuurlijk wel dat een stelsel uitsluitend draait om de voorwaarde dat alles in de toekomst meer waard zal worden. In het omgekeerde geval zal de productie en consumptie stokken. Dan dreigt een drama op wereldschaal zoals de indianen overkwam nadat Columbus voet aan wal zette in Hispaniola. Dan zou de natuur zich wel eens weer kunnen gaan herstellen van alle menselijke aanslagen, simpelweg doordat de mensheid die aanslagen als van zelf drastisch reduceert en daarmee hoogstwaarschijnlijk mede zichzelf. Het is nog niet zo gek wat ik nu poneer, want het is in feite wat de Sovjet-Unie overkwam in de eerste helft van de jaren negentig! Alleen de behoefte bij ons aan haar grondstoffen werd haar redding, maar op wereldschaal is een dergelijke redding niet voorhanden.

Voorlopig is er maar een enkele ingreep die beslist moet worden voorkomen. De waarde van het geld zelf moet gegarandeerd blijven. Er mag geen overmatige geldontwaarding, geen deflatie, ontstaan. Dat is te voorkomen doordat de staat de economie stimuleert met staatsleningen die worden aangegaan om de oorlogsindustrie weer op te peppen waarvoor het geld gewoon wordt bijgedrukt. Maar dan is al ras het eind zoek en blijft het dieptepunt voor lange tijd uit zicht en zo ook de terugkeer van het vertrouwen. Bush heeft zich met de financiering door gigantische staatsleningen van zijn oorlog in Irak en Afghanistan wel degelijk op deze glibberige neerwaartse glijbaan begeven. Een aantal jaren zal dat de economie zelfs bevorderen door de investeringen in de industrie. Maar zodra de rentelasten al te zwaar op het staatsbudget drukken wordt het penibel, want toch wel erg verlokkelijk eerst de dollar ten opzichte van alle andere valuta te laten kelderen en daarna maar gewoon bij te drukken. Als dan de klassieke crisis uitbreekt zullen zich heel merkwaardige verschijnselen voordoen. De prijzen zullen zakken door het dumpen van de voorraden en weer enorm stijgen door het geld bijdrukken. Voor staatsinvesteringen zal geen geld meer zijn, nadat het kapitaal het eerder heeft laten afweten. Alles zal men er aan willen doen en alles zal in zijn tegendeel keren, want in de crisis is elke ingreep slechts wat uitstel van de executie, van die teloorgang der ontwaarding dat alles en iedereen aan elkaar gelijkstelt, namelijk met de waarde nul van de nutteloosheid. Geen ruilwaarde zonder gebruikswaarde wordt dan omgezet in ruilhandel op basis van de gebruikswaarde die het ontgelden moet. Dan nog: in die ruilhandel zal de ontvanger de goederen niet leveren om zelf te kunnen overleven en ook dan is het einde niet zozeer zoek, als wel in zicht. Want dan gaat men elkaar echt naar de keel grijpen tot in een derde wereldoorlog aan toe!

Jeltsin zag zo in '92 ook geen enkele andere mogelijkheid meer en iedere Rus heeft de gevolgen ondervonden van geld dat plotseling waardeloos is geworden. Een aardige bijkomstigheid is dan dat allen die zich hebben weten te verrijken ook ineens weer arm zijn, mits ze hun geld niet naar buitenlandse - zeg maar Zwitserse - banken hebben weten door te sluizen. (Slimme KGB-ers hadden bijvoorbeeld het Sovjetgoud handig naar Canada gevlogen en weten te voorkomen dat het vliegtuig van het gewicht alleen al niet kon opstijgen om er zelf weldra achteraan te vliegen na het opzeggen

van hun Sovjetbaan, zo ontdekte Gaidar tot zijn niet misse verbijstering.) Het zette velen aan maar weer tot ruilhandel over te gaan, en zich van voedsel te voorzien door de bossen af te struinen op zoek naar bessen, paddenstoelen en paardenbloembladen. Toen restte alles wat al voorhanden is: de bestaande huisvesting en het braakliggende land dat als vanzelf het voedsel voortbrengt waarom niet meer hoeft worden gevochten omdat het voor het oprapen ligt. Het geluk is dan met de raper, met de vlugge benen en vingers van de vinder en afperser. Dan start de economie weer op, altijd in zijn meest basale vorm: als afpersings systeem onder dreiging met geweld, dood en verderf. Socialisatie is iets wat pas achteraf komt als de beschaving met zijn pacifistische omgangsvormen is aangeleerd. Zo leerden ons de Grieken, zo leerde ook Marx, maar dat werd door de Leninisten hopeloos misverstaan.

Dat is de wanordelijke achterkant van het drogbeeld van het concept dat door Rem tot 'Bigness' werd bestempeld: de Big Business die door zijn gevoel voor overmaat de stad ongebreideld moet gaan metropolitaniseren. Resultaat: her en der rond de historisch en economisch waardevolle centra verschijnen eilanden als archipels van dicht opeengepakte staakvormige vormexplosies die door de eeuwige regenwolken prikken om daarboven nog wat zon op te vangen. Bovenin in de wolken, zetelen de decisionmakers die alles altijd zonnig zullen zien. Totdat de zondvloed er de niet meer te begane grond overspoeld! Je reinste 'apres-nous-le-deluge'. Dat kapitaal accumuleert op de plekken met de meest torenhoge grondrente, die dat letterlijk in de bouwhoogte plastisch uitdrukken! Die processen zijn nu de blauwdruk voor het globalisme waar ook ter wereld. Er is dus op termijn nauwelijks verschil tussen Amerika, Holland, Rusland of China. Zelfs het meest afgelegen eiland in de Stille Oceaan moet er nog aan geloven en zal er haar prachtige en evenwichtige 'primitieve' verwantschapssysteem voor inleveren. Wat er van overblijft zijn exposities over wat is verloren gegaan op uitzonderlijke locaties in de buurt van waar die grondrente het hoogst is en het publiek zich verzamelt om de adem in te houden en in delirische extases te geraken. Dat publiek wordt zo weer opgewekt om als toerist naar die vervolendammiseerde attracties in de globale periferie te trekken. Zodat de bevolking zich daar summier in leven kan blijven houden! Hiermee is het verband geschetst tussen globalisme en de toeristenindustrie, die originele beschavingen vernietigd en ons aanzet daar aan te ontsnappen door oneindig op reis en avontuur te willen gaan. Als het in werkelijkheid niet kan omdat het geld ontbreekt dan maar virtueel. Ons verliezend in dromen, boeken, films, het internet en andere instabiele media, uiteindelijk bijeengegaard in onze seniorenflats. Multimiljardair en bijstandstrekker, allemaal komen ze gelijkwaardig aan hun trekken en bekomst.

En toch blijft vooral in Rusland de vraag: waarom zou de architectuur zich daar op het centrum van de metropolen richten. Waarom niet zoals Erick van Egeraat met plastische gevelschillen en wormvormige aanhangsels in een stad als Soergoet in Siberië neergestreken om in nergensland de wereld op te fleuren als spectaculair begin van de ontwikkeling vanaf de basis. Of waarom niet de stad achter zich laten en zich ook de weidse omgeving of de natuur toe te eigenen. Er is daar ruimte zat voor echt iets nieuws, iets belangwekkends, iets huiselijks dat aan de waarde der dingen voorbij gaat! En ook voor ecologische en exclusieve experimenten.

Wat hebben Rem's concepten nou met stadsvisies van doen, zo sputtert men in Petersburg verschrikt tegen. In Rusland is nog steeds het idee dat een stad is te op te vatten als een verzameling van op zichzelf staande, verbluffende gebouwen - in verschillende vormen en maten en via een semicollectieve ruimte aaneengeschakeld - een aanstootgevende gedachte. Men heeft er altijd gedacht in termen van brutalistische ornamentiek in een samenhangende uniforme stijl, ontleend aan het constructivisme of aan het

neoclassicisme. Het geheel dan weer ingepast in een spel van zichtlijnen. Dat geheel moet zo een beperkt gevarieerde, harmonieuze ruimtelijke beleving opwekken. Dat was het basisconcept. De willekeurige en overspannen vormexplosies die op allerlei schaalniveaus zijn ingepast in een door urbanisten opgezet modulair raster of efficiënt schakelpatroon, gaan hen boven de pet. Volgens hen gaat bij Rem juist elke architectonische eigenheid en harmonieus stedelijke beleving, verloren. Rem produceert een stadssmurrie met een overdaad aan opgewekt consumentengedrag en verzakelijkte kadaverdiscipline, waaraan zo vreest men geen ontsnappen mogelijk is. Met natuurlijk de hoogste toeter van de architect met de grootste bek er schots en scheef, hemelhoog boven uit. Architectuur als de wilde partituur voor de 'schilderijenexpositie' van die veelal bezopen maar o-zo prachtig componerende Moussorgski. Daarover is de alternatieve Petersburgse kunstenaars scene het met de architectenelite eens. De kale muren in de binnenstad zijn recent her en der door hen behangen met persiflerende affiches. Die affiches kondigen de verrijzenis aan van allerlei torens in de vorm van consumptieartikelen. Allemaal om de lol te vergroten en te choqueren. Een ding is zeker: dat zal aan de overkant van de Neva wel allemaal niet zo'n vaart lopen. Daar blijft voorlopig wel de sfeer heersen die herinneringen oproept aan het mystiek beleefde en in onbruik geraakte buitengebied - de zone genaamd - uit de film 'Stalker' van Tarkovskij. Een enkele spiraal van 318 meter doet er maar weinig aan af. Zo'n spiraal staat er ook allang te suffen op het Steeneiland in het Petrogradskaja Rayon: de televisietoren uit de Sovjettijd, net zo hoog als de Eiffeltoren, die niemand ooit opvalt, tenzij je vanaf de omlooptrans van de Sint-Isaaks kathedraal over de grillige daken heen tuurt. (Sinds een paar jaar is de toren behangen met feestverlichting, dus is het net even wat anders!) Die nieuwe voorstellen keren dat als het ware om, door er een mystiek te beleven, hyper geactiveerd ruimteschip voor in de plaats te stellen. Voor de jonge en veelbelovende architecten heeft dat natuurlijk iets heel aanlokkelijks. Want het biedt het perspectief om met de concepten van hun roemruchte westerse heldenfiguren eindelijk allemaal aan de slag te komen en zich uit te kunnen gaan leven. Om niet langer te hoeven proberen het elders te zoeken maar eindelijk iets lucratiefs in Petersburg te stichten of op te richten. En om eindelijk buiten het dictaat van de maffia om te gaan ontwerpen en bouwen.

In een recente populaire film wordt daar een aardig beeld van geschetst door voor Peterburg de leefstijl te verbeelden die bij haar hoort. Nou doet de televisiereclame dat ook al tot in den treure en is dat conform de opwekkende regeringspropaganda. Maar daarin wordt geen afstand genomen door die leefstijl in het beleven van de stad te laten opgaan. In die film - *Pieter-FM* - is het nog wel alleen de oude binnenstad die in zomerse kledij voorbijflitst. Als decor voor een nieuw soort stadsbestaan, waarin het contact via het mobieltje dewereld in trance zet. Dat is dan wel die uitzonderlijke wereld van binnenstedelijk Petersburg met zijn doolhoven achter de formele barokensembles en zijn labyrinten van bemoste zinken daken.

Inderdaad is men in Petersburg helemaal nergens meer zonder mobieltje! En ook met het mobieltje raakt men toch overal weer de weg en elkaar kwijt. In de film probeert een jonge architect die naar Duitsland zal vertrekken het mobieltje terug te bezorgen dat een vrouwelijke radio-deejay pardoes en ongemerkt op straat heeft laten vallen. Ze blijven maar telefonisch afspraken met elkaar maken die hem van zijn vertrek naar Duitsland doet afzien en haar van een voorgenomen huwelijk. Maar treffen zullen ze elkaar nooit al botsen ze diverse keren haast letterlijk tegen elkaar op. Ze weten echter van elkaar niet hoe ze er uit zien. Dat intrigeert hen beiden dermate dat het hen nooit tot rust brengt. Ze leven in een verbloemde werkelijkheid, die ijlings voorbijschiet aan die ondragelijke werkelijkheid van de ook voorbijflitsende bedelende baboesjka en scharrelende schooier. Tenslotte verliest de architect het mobieltje door het in de haast in de

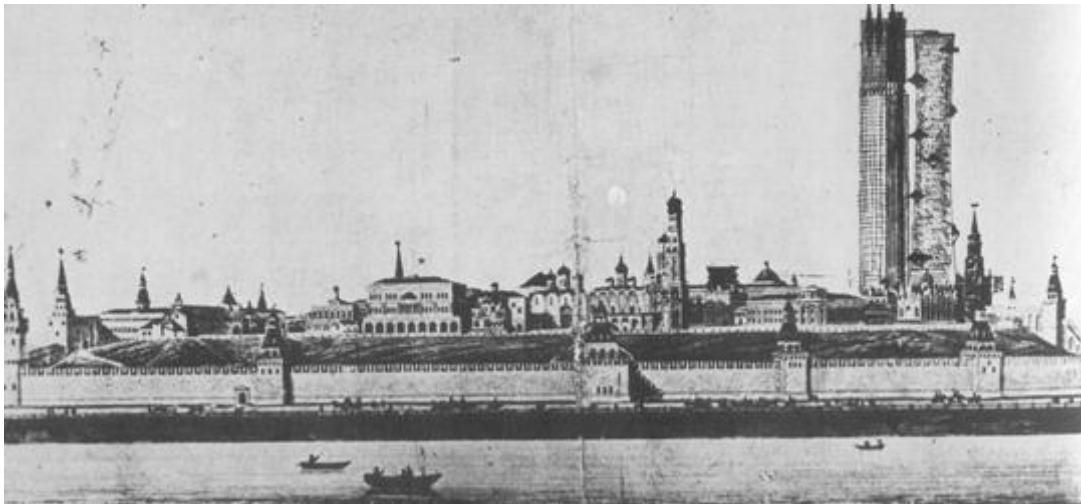
Neva te laten tuimelen. Dan belt hij maar gewoon naar de radioredactie, wat altijd al de simpele oplossing was geweest. Die rustige oplossing werd in de hectiek over het hoofd gezien. Vrijheid, blijheid en zelfgenoegzaamheid in een betoverend gefilmd stadslandschap. Daarin blijf je je dan toch maar thuis voelen, tegen beter weten in! Je besluit zelfs je gouden toekomst in het westen er maar voor te laten schieten.

Maar ik denk dat alleen in een bioskoopfilm Petersburg nog bloemrijk valt te presenteren! Net zoals Rem's stadsconcepten is dat totaal illusoir van karakter. Virtueel noemen we dat tegenwoordig, omdat we ons best van dat verbloemen bewust zijn, maar er toch door worden gegrepen. Net zo als in het internet spel Second Life. In de haast en het ongemak ontwikkelt menig een hang naar het verbloemen om te kunnen voorbijgaan aan het harde bestaan op straat. Op het echte plaveisel - op straat - wordt de metropool pas werkelijk beleefd. Dat kan alleen maar op een vakantietripje als een wanordelijk maar enerverend samenstel van vormen worden beschouwd! Daar wordt je nou net gek van als je dat probeert in de baas z'n tijd vanuit het raam van je kantoorkamer. En wie zou er in Petersburg nou toch de baas zijn! Die maffia immers, die zich tegenwoordig in het openbaar met de verhullende en verbloemende term 'vastgoedsector' laat aanduiden. (Zoals bij ons in feite met behulp van diezelfde verhullende technieken en dezelfde urbanistiek diezelfde sector onze economie in haar greep houdt en omhoog schroeft! Terwijl al de grillen waarmee die sector te koop loopt de grootste aanslag zijn op ons milieu en verstand.

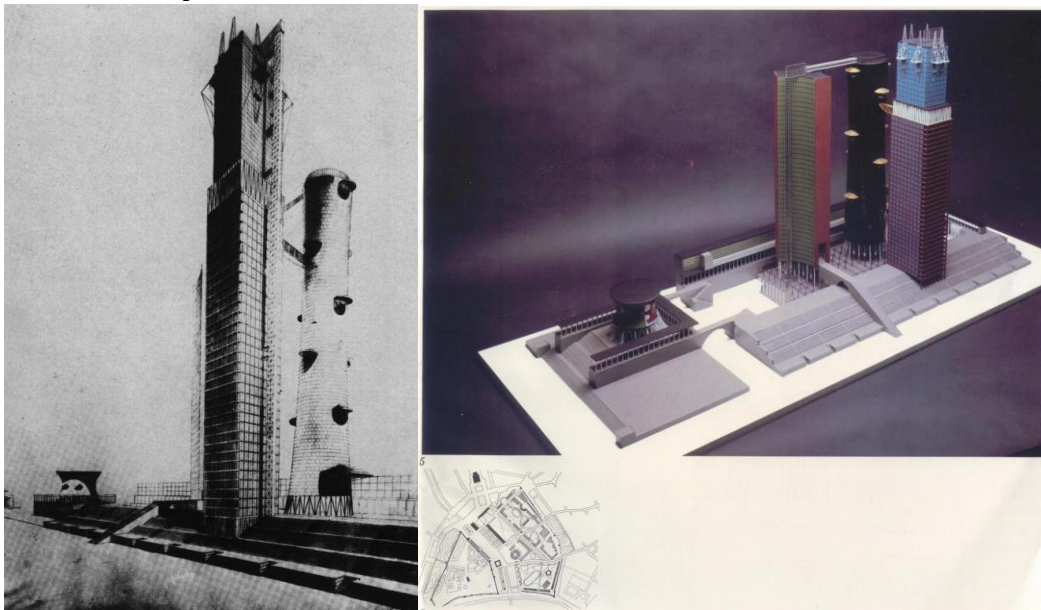
Russisch constructivisme revisited

Toch heeft de mediamiek-visionaire goochelvoorstelling een heel Russische traditie als achtergrond. Het gaat nadrukkelijk terug op wat de Russische modernisten - de Constructivisten van voor de oorlog - voor hadden met de ontwikkeling van de urbane gebieden in de Sovjet-Unie in opbouw. In navolging van de proletarische revolutie wilden de Constructivisten vorm geven aan een nieuwe wereld door de oude vormen te vervangen of te verbeteren. Zo moest er ruimte worden gebaad voor een nieuwe mens en maatschappij. Dat heette het Sociaal Realisme; allemaal heel hemelbestormend voorgesteld, groots en meeslepend in een nieuwe stijl die uit ging van de bouwtechniek en niet meer van symboliek of ornamentiek. In 1933 organiseerde het Politbureau een architectuurcompetitie voor de bouw van Ministerie van Zware Industrie - het Dom Narkomtjasprom - als centrum voor alle planningsactiviteit in de Unie, een kolfje naar de hand van de Constructivisten. De plek die er voor werd aangewezen lag aan de overkant van het Rode Plein, ten oosten van het Kremlin, tegenover het Leninmausoleum. Er mocht een majestueus gebouw verschijnen in zulke proporties dat de Sint-Basilius-basiliek in het niet zou verzinken. Door vormgeving van het gebouw moest de glorie van het verleden door de mythologie van de revolutie worden geïncorporeerd en overweldigd. Maar rond die tijd was de leiding van de Unie wat afkerig van het modernisme geworden. Stalin begon te pleiten voor een symbolisch beladen amalgaam van opgepept classicisme en ornamentiek die aan de vroegere typisch plaatselijke bouwstijlen was ontleend. De Constructivisten raakten inmiddels uit de gratie, werden zelfs meer en meer gedwongen zich te conformeren en hun denkbeelden maar verder thuis in het geniep verder uit te werken.

De meest hemelbestormende Constructivist was ongetwijfeld Leonidov die het nadrukkelijk in het grote formaat en de uitzonderlijke hoogte zocht. Geweldige hoogtes streefde hij na, om zo de nieuwe tijd zeer nadrukkelijk uit het oude te laten voortspruiten. Ter illustratie van de vermeende vitaliteit. Hij liet zich nog lang niet onbetuigd en diende een ontwerp voor drie met elkaar verweven wolkenkrabbers. Die moesten de status van de monumenten die het oude centrum vormden flink aantasten opdat het nieuwe geheel de centrumpositie zou veroveren.

Leonidov vergeleek de architectuur van het Rode Plein en het Kremlin met subtiële en majestueuze muziek. De introductie van gebouw van kolossale orde, schaal en volume was in zijn ogen alleen toelaatbaar als dat in zijn architectonische kwaliteit alle andere objecten binnen de compositie van het geheel zou domineren en overstijgen. Dan moest niet naar pompeuze middelen worden gegrepen of een valse opgeblazen vormtaal. Hij spreekt dan van eenvoud en soberheid in het detail en uitgebalanceerde dynamiek en massiviteit. Het artistieke contrast met de dominante nieuwe stijl moest het principe worden voor onderschikking van het historische. Zijn ontwerp is werkelijk verbluffend, zowel qua visionaire vormgeving als qua concept. Hij loopt er jaren mee op zijn tijd vooruit. Rem Koolhaas heeft nooit onder stoelen of banken gestoken dat dit ontwerp hem zijn metropolitaine concepten hebben ingefluisterd. In 1975 is er een schaalmodel van gemaakt.

Dat werd het startsein voor een herwaardering van het concept van hoogbouw en maakte de wereld rijp voor een vormgeving in moderne materialen die de inrichting van het hele stedelijke landschap overhoop heeft gehaald. Op de plaats waarvoor het was bestemd verrees rond 1960 inderdaad een kolossaal gebouw: het Hotel Russia, een gigantische vierkante doos in de saaiste bouwstijl die maar voorstelbaar is. Daarin werden de duizenden afgevaardigden uit de Unie opgevangen als ze zich weer eens in Moskou moesten verzamelen. Burgemeester Loezjkov en president Poetin hebben in gebroederlijke samenspraak besloten het maar af te breken en door iets meer aansprekends te vervangen. Waardoor Loezjkov wordt aangesproken is inmiddels met de verrijzenis van een monument voor Peter-de-Grote in de

Moskwa-rivier wel duidelijk. Inmiddels is het hotel afgebroken tot leedwezen van de net opgebloeide toeristenindustrie. Het hotel was nog het enige betaalbare in de stad en de toevloed van toeristen is de laatste paar jaar enorm geslonken. Moskou is te duur geworden; biedt te weinig accommodatie. Het ware beter geweest als op last van Jeltsin al meteen in '91 het Leonidov ontwerp uit de ladekast was getrokken om er mee te gaan verduidelijken dat Moskou een nieuwe tijd was binnengetreden die alle soorten kapitaal - zwart of wit - ter plekke bij elkaar brengt.

Van Leonidov is nooit iets verwezenlijkt. Hij is volledig naar de achtergrond gedrongen, totdat hij begin jaren zeventig in het westen werd herontdekt. Inmiddels is dat ook in Rusland het geval.

Toch is een klein fragment van zijn ontwerp er voor een enkele keer even door de Sovjetautoriteiten uitgelicht. Het is neergezet langs de Wolga in Volgograd, de stad van de slag-bij-Stalingrad, zonder bronvermelding. Daar had men ineens de behoefte aan een vroeg-modernistisch ontwerp voor een soort van koeltoren om er de schade die er door de oorlog werd aangericht mee te gedenken in een contrast met een ernaast gelegen laatste memorabele ruïne. Rare jongens, die Sovjetarchitecten.

Ik heb sinds 1993 nauw contact onderhouden met de direct ondergeschikte topambtenaar van de stadsarchitect. Nog tot twee jaar terug kon ik informeel veel uitleg krijgen over het verloop van de stadsplannen. Maar nu is dat voorbij want de stadsarchitect wordt vandaag de dag volledig in beslag genomen door het wijkradenoverleg over die plannen. Of anders zijn het wel de campagnes om de mogelijkheden die het nieuwe Masterplan moet bieden, te verkopen aan investeerders uit China en Finland. Daar komen de ware kooplieden vandaan, op de louche Russische markt. Deze zomer nog was hij voor twee dagen met een delegatie uit de Chinese bouwwereld in Rotterdam en Amsterdam. Hij was er om advies te vragen over wat onze stadsontwikkelaars er van vonden om een nieuw deel van de stad in een ontwerpcompetitie projectmatig aan die Chinese bouwers uit handen te geven. Die Chinezen willen er zo een uitvalsbasis in Noord-Rusland voor het Chinese ondernemen in Europa van maken. Er is een groot verschil tussen de Chinese opstelling in de wereldpolitiek met die van Rusland. Met plezier heeft China het van de Russen afgekeken communistische productiesysteem omgevormd tot een machine die voor het Westen alles en nog wat produceert en op de markt brengt. Om zo het Chinese volk er beter van te laten worden onder de daar nog wel wapperende communistische vlag. Die vlag is in Rusland allang verbrand, maar ook die handelsinstelling is de Russen vreemd. Dat was Gorbatsjov' s grote vergissing; hij was al te zeer een wereldburger en kende zijn eigen volk nog maar te weinig! Hij dacht met Ladaatjes voor het Westen te kunnen beginnen, maar de Lada was een afgedankte kopie van een FIAT met een Renault motor die in het Westen als een curiositeit werd afgedaan. Vervolgens stortte Berezovskij zich op de distributie van dat vehikel over Rusland. Slim streek hij dan 90 procent van de verkoopprijs op en werd binnen no-time de dollarmiljardair die de economie in zijn greep kreeg. De resterende 10 procent was iets meer dan de kostprijs, zodat er voor de staat een habbekrats overschoot. Wisten de Russen veel van ondernemen! Daarom ook neemt Viktor nooit met ondernemers contact op om in zijn stad iets van de grond te krijgen met behulp van Westerse kennis. Hij zoekt het altijd bij de officiële instanties. Hij weet wel wat hij wil, een Petersburg zoals London langs de Theems, of Amsterdam langs het IJ. Maar elke invulling moet hij noodzakelijk wel overlaten aan de vreemde Russische krachten die achteraf om nog vreemdere sociale bekrachtigen vragen...., eh pardon die dat al bij voorbaat hebben afgedwongen. Dat Chinese project is gedoopt tot 'De Baltische Parel'. Een parel voor de zwijnen?

Viktor werkt vijf dagen per week tot 9 uur 's avonds en is dan te moe om via een enkel woordje gebroken Engels er afstand van te nemen. In het weekend besteedt hij al zijn tijd om samen met zijn vrouw op hun datsja bij te komen. Op basis van dat plan wordt inmiddels nu een rondweg om de stad als geheel aangelegd, te beginnen met de aansluiting op het vliegveld. Daarover hoefden de wijken zich in ieder geval in die langdradige processen niet te buigen. Die zogenaamde 'magistral' is echter niet meer dan een druppel op de gloeiende plaat van het fornuis waarop de hele infrastructuur van de stad aan het overkoken wordt gebracht. Zeg maar een oliedruppel, want het zal de congestie nog meer in vuur en vlam zetten. Helaas is de hele verkeers carrousel nu bezig spaak te lopen in allerlei wilde vormen van opeenhoping. Een 'city-wide trafficjam', die vooruitloopt op die welke in de zeventigerjaren in een wereldhit werd aangekondigd? Het omvangrijke zoneringsplan is natuurlijk allang achterhaald door wat allemaal al zonder officiële plannen is uitgevoerd. De zones met de meubel- en hypermarktboulevards liggen er al. Wel 30 Amerikaans aandoende supermalls zijn uit de grond gestampt zonder dat er aan degelijke verkeersontsluitingen is gedacht. Dat zal vaak betekenen dat ze vanzelf wel weer zullen verpauperen tot verlaten ensembles van ruïnes en bouwketen. Want renoveren is iets wat in Petersburg alleen voor echte monumenten is weggelegd, nog wel passend binnen het ooit zo degelijke maar nu verstikte achttiende-eeuwse stratenpatroon. Men restaureert er voor het aanzien van de buitenwereld, voor de welkome toerist of zakenman.

In de woonwijken is van alles bijgebouwd. In een werkelijk afgrijzenwekkende vorm en mate, maar waartegen geen enkel stadsdeelraad ook maar ooit iets heeft kunnen ondernemen. Lid zijn van zo'n raad en deelnemen aan een delegatiebijeenkomst van zo'n raad is dus al niet eens meer statusverhogend zoals vroeger. Het komt tegenwoordig neer op niets meer dan het optrekken van je wassen neus!

En dat terwijl de stad wel direct over het benodigde geld beschikt. Alle belasting wordt in Rusland decentraal geïnd via de diverse elkaar soms tegensprekende stadsbelastingen. Die komt nu eindelijk zoetjesaan binnen, geheven over het deel der witte bedrijfsboekhoudingen (het merendeel zwaar belast) of burgerinkomens (maar voor 17 % via de Poetin geïntroduceerde vlaktaks belast). Daarvan moet door de stad weer slechts dertig procent aan Poetin worden afgedragen.

Hoe anders is dat in Moskou allang uitgebuit door burgemeester Loezjkov. Die ging zich als een generaal Soeharto gedragen, toen het nog kon. Hij legde hoogstpersoonlijk de maffia aan banden via zijn eigen strak georganiseerde nepotisten netwerk. Naast de verplichting tot het afkopen van de burgemeestersbureaucratie die met behulp van die dertig procent belastingopbrengsten de president zowel aan het lijntje als op een afstand houdt! Dat werkt uitstekend, want er blijft genoeg over om in de stad te investeren: in nieuwe woningbouw en experimentele lightrail. Moskou loopt ermee te koop, want nergens nog zo opwindend te bespeuren. Maar toch? Poetin mag zich uitleven op de gouverneurs in de deelrepublieken die hij nu zelf mag aanstellen zoals Loezjkov dat in zijn stadstaat - net zo omvangrijk en bevolkingsrijk als ons land - mag doen. Niemand in het Westen lijkt zich nog te realiseren dat Poetin alleen een rol vervuld voor het verkopen van het Russische imago via de media. Om zo ons westerlingen op te winden en het volk gerust te stellen. Of via de onderhandelingskanalen naar dat Vrije Westen, China en Japan. Hij beschikt over een breekijzer. Hij kan Ruslands invloed inzetten tegen de bedreigende rol in de wereldpolitiek die van de ayatollahs van Iran uitgaat. Immers Iran is de bedreiger van de vrede in Israël in afzondering en van de wereldorde in het algemeen. Veel meer nog Al Quaida, die nog wel is in te tomen. Rusland kan Iran met haar nucleaire bijstand doen buigen, barsten en breken, maar ook doen opbloeien. Of op z'n minst er de schijn van geven.

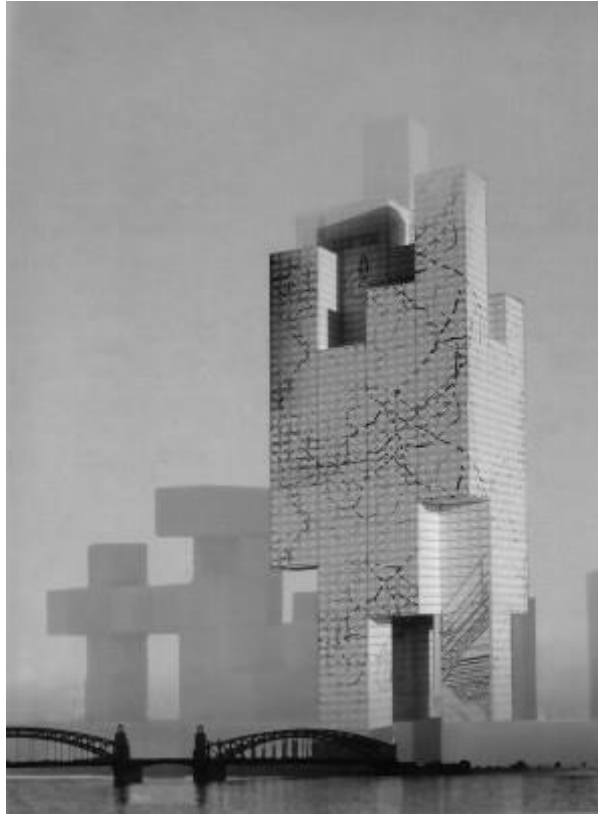
Door daar een schaakspel van te maken heeft Poetin zichzelf en daarmee Rusland op de bord van de wereldpolitiek weer een prominente positie bezorgd. Dat moet de Russische ziel strelen zolang die nog niet ter ziele is. Daar komt hij nooit wezenlijk mee in het geding en altijd mee weg. Want Tsjetsjenië is Ruslands poot in het wereldwijd bestrijden van het islamitisch terrorisme, wat tegelijk een excuus vormt voor een hernieuw soort volkstoezicht via het veiligheidsapparaat. Zelfs Beslan kwam goed uit, omdat daar Islamitische extremisten islamitische kinderen naar de slagbank leidden die door de staatveiligheidspolitie was klaargelegd.

Anna Politkovskaja mocht dat allemaal vlijmscherp aan de kaak stellen, want dat was toch alleen maar een schop tegen het Russische zere been. Zij deed zo het volk de zijde van tsaar Poetin kiezen. Anna verweet Poetin terecht Poetins bedenkelijke pacificatiestrategie, ook al was die onmiskenbaar met goed gevolg uitgevoerd. Maar die strategie was ethisch niet te verantwoorden. Al heeft menige Rus sinds de communistische revolutie aan die ethiek lak. Daarmee heeft Anna nog wel het gelijk van het beroep op de medemenselijkheid aan haar kant. En of het Rusland nou stoort of niet, en of de moord op Anna eerder Rusland in diskrediet brengt, zoals Poetin hypocriet veronderstelde, dat doet nog weinig ter zake. Voor het oog van de wereld heeft hij sindsdien zijn ware gezicht getoond, het gezicht van een schipperende lafaard!

Maar dit tekent dat er iets in Rusland is verdwenen. De mentaliteit van de defaitist, van de Fatalist is door Poetin om zeep gebracht. De tijd van 'Onze Hedendaagse Held', uit de tijd van de romantiek van Lord Byron uit de negentiende eeuw, zoals door Lermontov gekenschetst, is voorbij. Jeltsin is misschien wel de laatste held uit het gedicht van popzanger Viktor Tsoj. 'Laatste held, weest gegroet', zo dichtte popheld Viktor, vlak voor hij omkwam in bij een dramatische verkeersongeluk in 1990. Dat heldentype vormde tot aan Tsoj - Russische popheld uit de tijd van de perestrojka en daarmee zelf het jeugdidoel uit die tragische periode - het prototype van Russische weerbarstigheid, van een typische heroïsche strijdvaardigheid en trots. Nu heeft Rusland zijn trots en strijdvaardigheid definitief te grabbel gegooit. Of Anna Politkovskaja was eigenlijk die laatste held, de laatste fatalist die nu ter ziele is.

Is daarmee de zo romantisch bezielde Russische cultuur, vertolkt door schrijvers als Tolstoj en Dostojevski niet tot een zielige vertoning geworden. Verworden tot een stukje weemoed opwekkende folklore?

Intermezzo: ontwerpen voor Gazprom-city

De benadering van Rem Koolhaas

Koolhaas motiveert zijn bovenstaande ontwerp met de volgende bewoordingen:

"... De centrumgebieden van Sint-Petersburg zijn zeker van de grootste waarde. Maar onder de huidige moderne voorwaarden kan de stad alleen maar overleven als de modernisering niet alleen maar het volgende commerciële project wordt. Hoe is Sint-Petersburg te redden van mateloze, niet conceptionele architectuur, van een architectuur die alleen maar hoogst overdreven, zogenaamde originaliteit nastreeft?....

Ons constructieprincipe is ontwikkeld op basis van de uniforme module voor de schaal van stadsplanning die een maximum aan vrijheid in gebruik garandeert. Zo'n universele benadering maakt het mogelijk ingrepen te plegen op elk concreet moment in de toekomst. De maat van de basismodule van elke toekomstige structuur bedraagt 24 x 24 x 24 meter (6 verdiepingen, 3500 kubieke meter). Aanvullende toepassing van soortgelijke modules tijdens het constructieproces zullen aanleiding geven tot optreden van nieuwe, overtuigende stadsstructuren die in het oude stadscentrum zullen doorklinken. Structuren die flexibel en mobiel zijn maar de kracht hebben van een icoon.

Het specifieke van het bedrijf is dat het steeds in ontwikkeling is. Het is daarom onmogelijk in wat voor vastgelegd architectonisch beeld ineens en voor altijd zoiets uit te drukken. Het Gazprom-city gebouw wordt een complex organisme dat praktisch een kleine stad op zichzelf vormt met een bevolking van wel 15.000 mensen. Dan is in de benadering zowel flexibiliteit als accuraatheid een vereiste.

In ons concept omvat het Gazprom-city gebouw ten minste 12 modules. Twaalf torens zullen worden verbonden in een vorm-uniform totaalvolume. Gemiddeld 18 verdiepingen hoog, zullen deze torens een enorme massa employees onderbrengen in de vorm van een massief parallellepipedum met twee gekruiste atriëums. De voorzieningen van het gebouw zijn ondergebracht in diverse diensten, zoals krachtcentrales en veiligheidsvoorzieningen. De stadsplanningsstrategie staat toe dat de maat van het gebouw kan veranderen door zich af te stemmen op toekomstige culturele, politieke en economische omstandigheden."

(Uit het Russisch vertaald, Johan Meijer)

concepten van het winnende team

architectenbureau RMJM LIMITED LONDON, Londen: (Tony Kettle, Paul Stellan, Collin Mozis, Gordon Good en de in Petersburg opgeleide Philip Nikandrov)

RMJM leverde bij hun ontwerp de volgende motivatie:

"In de historische traditie contrasteren de hoge dominanten in Sint-Petersburg, die altijd worden geassocieerd met bepaalde symbolische waarden, met de horizontale gebouwen. En het "Gazprom-city" gebouw - niet alleen maar een monument voor de grootste speler ter wereld op het vlak van de energievoorziening, die aandelen beheert in minerale grondstoffen afkomstig van de immense open ruimte in Rusland, maar een monument voor vele generaties Russen die deze open vlaktes de laatste drie eeuwen hebben ontgonnen en beschermd vanaf het moment van de stichting van Petersburg - is een monument voor een stad die een nieuw millennium binnentreedt als een erkenning van de persoonlijke en conditionele invloed op de geschiedenis, cultuur en geschiedenis van de onze planeet. En het is dan logisch dat het architectonische besluit om een toren als monument op te richten, een sculpturale formatie dicteert in de vorm van een obelisk die zich in uitstrekt tot in het zwerk als een naald die zich delicaat invoegt in de hemelse skyline. De vorm van deze barokke spaak is begeistert door een organische compositie van volumes, wat een element van dynamiek en beweging introduceert.

Energie is de essentie van Gazprom. Het metaforisch gevoel als een levensdragende substantie aanspreken op een dynamische, fijnzinnige en grandioze manier is een ongewoon krachtig architectonisch gegeven en dat gebeurt door de toren te verweven met een groot geheel aan associaties met energie waarin iedereen wel iets ziet: een vlam van vuur, een silhouet van een zeil, het dynamisch oprijzen van een raket, de gladheid en vloeibaarheid van water, de beweging van de tijd in een evolutiespiraal....

De basisfiguur voor de toren-obelisk is ontleend aan de historische contour van de pentagonale ster van het Nienschanz-fort, de symbolische wortel van een gebouw op deze historische plek dat diep teruggrijpt in de geschiedenis van Petersburg. Onder de banier van de vijfpuntige ster heeft de heldenstad Leningrad met ontelbare slachtoffers haar vrijheid en cultuur verdedigd. Vijf vierkante vleugels stuwen het veel verdiepingen tellende gebouw in een spiraalvormig traject dat een rijke sculpturale vorm doet ontstaan dat lijkt op een briljant met veel facetten die door de duizenden gevelpanelen worden gereflecteerd als een glazen caleidoscopisch mozaïek van Petersburg, als een uitbraak van de plaatjes van Filonov waarin huizen in een waaier van fijne splinters zich verspreiden, zoals de hemel en de rivier in een veelkleurig spel van schaduwen van goud en blauw. Dit openbreken van de ramen met gekleurd glas aan de voorgevel creëert een enorm open façade die met de architectuur van het centrum correspondeert. Voor de door de ruimte bewegende toeschouwer levert dit het beeld van een 'levende' toren in een beweging van lichtfragmenten en reflecties.

Het concept van het grondplan dat is geconstrueerd volgens horizontale en verticale dominanten, biedt de stedelingen een nieuw, lineair park op het dak in de vorm van een zuilengang met parklanen en een voetgangersbrug die

doorloopt naar de andere kant van de Okhta en de verbindende straten. Het silhouet van het lineaire park dat als het ware boven de gedeeltelijk onderzuidde gebouwen drijft, is geïnspireerd door de golven van de Neva en het silhouet van de Grote Okhta brug - een meesterwerk van de periode van de modernistische stijl - om zo symbolisch het historische centrum en de moderne stad te verenigen als twee tijdperken op twee verschillende schalen.”
(Uit het Russisch vertaald, Johan Meijer)

DE OVERIGE INZENDINGEN:

De bouw van de Gazprom-toren heeft jaren op zich laten wachten omdat er veel verzet tegen was omdat het te zichtbaar zou zijn in de binnenstad die op het werelderfgoed van de UNESCO staat. Maar Gazprom liet zich niet tegen houden en besloot tot de aankoop van een terrein voorbij de stad aan de oevers van de Finse Golf. Dat had weliswaar een slechte infrastructuur verbinding, maar de stad was bereid een verbindingsweg voorlangs het Wassilievsky-eiland aan te leggen. En toen ging het ineens van een leien dakje!

Eind 2010: Petersburg zal ons nu dan toch de loef gaan afsteken! Het zal een glorieus doorbraak worden, al houden de traditioneel ingestelde stedenbouwers van die stad hun hart vast.

Uit Andrei's powerpoint presentatie wordt me duidelijk dat een jonge garde architecten staat te popelen om de ban onbesuisd te doorbreken. Bij hen is het delirious Manhattan troef. Legio zijn de plannen voor het verfraaien van het aanzicht van de stad vanaf de Finse Golf. Menigeen wil de verwaarloosde oever van het Vasili-eiland omtoveren in een New-York van het noorden met jachthavens en cruiseterminals die een metropolitain imago in huis brengen waar Moskou niet aan tippen kan. Zo spreekt ook het Ladoshkij-station tot de verbeelding. Iemand wil er in een ring vijf koeltorenachtige wolkenkrabbers voor plaatsen die tot in de binnenstad te zien zijn. Russische stedenbouwers blijken in wel erg geijkte patronen te denken. Symmetrie en geometrie zijn een leidraad voor de vormtaal, daar waar innoverende variatie en interactie tussen publiek en privaat hier de toon zetten. Andrei stelt dat het vak stedenbouw niet meer bestaat; op z'n minst oogt het nogal achterlijk. Voorlopig brengt het nog weinig tot stand. Maar de wil is misschien niet te stuiten. Waar een wil is, is een weg, zo wordt allicht gedacht. Al zijn die wegen dan vaak weer geblokkeerd, blokkades worden toch wel een keer opgeheven?

Dan is het niet meer zo merkwaardig dat het een presidentieel initiatief was om van bovenaf een blokkade op te heffen. Niet door dwingend af te kondigen maar door gewiekt te overtuigen. Natuurlijk blijft de gang van zaken schimmig. En het besluit om de waakvlam te bouwen duidt in de gekozen vorm ook op een vervelende volgzzaamheid. Maar Poetin is onmiskenbaar hier de sterke figuur die beslissingen handig weet door te drukken zodat er doorslaggevende dingen gebeuren. Dit is precies waarom hij in Rusland zo populair is. De Russen geloven niet in de democratie, althans niet voor Rusland zelf. Alleen een handige jongen die de alleenheerschappij heeft kan de zaak in het gareel houden en in goede banen leiden. Voor de Russen heeft Poetin dat sinds '98 afdoend bewezen. Dus laat men hem maar. Het zal wel goed zijn want het gekibbel van alle anderen leidt nergens toe, zo vindt men in grote getale.

In een paar jaar tijd werd de waanzinnig hoge toren uit de grond gestampt en in 2018 stond hij daar aan de rand van de stad met uitzicht over heel de metropool! 374 meter hoog! In de zomer van 2019 gaat hij open voor publiek.

Saha Hadid nam de bouw over van RMJM omdat zij veel beter in staat waren om een dergelijk project met een hele ingewikkelde schil, te realiseren. Tijdens de bouw kwam de hoofdarchitect helaas te overlijden door een plotselinge hartaanval, nog maar 65 jaar oud. Maar het bureau ging onversaagd verder en rondde het project in korte tijd succesvol af. De naam van de toren werd veranderd in 'Lakhta-Tower, vernoemd naar het district waarin het gebouwd werd op een braakliggend terrein net buiten de stad, dat eerder was bedoeld voor de aanleg van een oliehaven.

Documentatie van het gerealiseerde project:

https://www.johanmeijer.nl/images/nav/textfiles/LAKHTA_TOWER.pdf

een maffiose vertoning?

Aan de zuidelijke stadsrand van Petersburg zit het vrachtverkeer bijna permanent opgehoopt in een traag stromende file, dag-in dag-uit. In de binnenstad kunnen de trams de binnenstad niet meer bereiken. De lijnen zijn maar gewoon afgeknot; ze lopen nu dood op de verkeerscongestie vlak voor het centrum. Terwijl de bussen allang niet meer volgens de schema's lopen als ze al rijden. Als je al met auto die alleen via de stadstraten door de stad kunt 'voortbewegen', dan moet je altijd nog naar de overigens nog steeds wel ergens vrije parkeerruimte zoeken. Je mag overal vrij parkeren, alleen niet waar mogelijk bussen moeten stoppen, maar de binnenstadstraten zijn nog nergens ook maar enigszins voor parkeren ingericht. Dat kost al gauw een uur. Ze zijn gelukkig wel overal breed, dus zet je je karretje maar tegen of half op de stoep of in een ook al volgeplempte binnenhof. Alleen de metro blijft het wonderwel doen zonder enig mankement, want ooit stoer constructivistisch in elkaar geschroefd. Maar die metro is een sardineblikje geworden waarin de stadvisjes nors voor zich uitstaren als ratten in een vastgelopen experiment. Het publiek heeft niet meer het geluk of de mogelijkheid om op hol te slaan, net zomin als de vroegere straatschoffies nog kansen krijgen voor zakkenrollerspraktijken. Dat publiek is van lieverlee ordentelijker geworden, met als leidraad voor hoe je je hebt te gedragen: niet meer te opzichtig, maar ook niet meer er uitzien als een 'loser' of ander soort onaangepast individu. Het is zaak

maar vooral veel nonchalante vastberadenheid uit te stralen: een strak gezicht en dito kleding, hetzij luxe, hetzij hoerig of maffioos, hetzij onopvallend donker. Veelal de voorkeur heeft onopvallend donker nappaleer. Sexy bij vrouwen en stoer bij mannen. Maar vooral provinciaals.

De maffia overheerst de kleinere middenstand en beheert de grote stadsmarkten waar het armere merendeel van de bevolking zijn karige inkopen doet. De opbrengst wordt via die bouwprojecten witgewassen. Het gaat er de bendes niet meer direct om of dat lonend is. Het gaat erom de stad zo in z'n greep te behouden. Alles staat in het teken van het investeren in een navrante toekomst! De banken garanderen daarvoor zonder blikken of blozen zo het benodigde krediet, zonder over de verschuldigde woekerrente te reppen. De banken betrekken dat geld wel uit de olie-inkomsten van elders en pompen dat zo in de stad. Of ze onttrekken dat aan de drugshandel waarvoor Petersburg naar het Westen toe een doorgangshaven vormt. Ze zouden het aan de landbouwsector moeten onttrekken op basis van het surplus dat de boeren collectief bijeenbrengen. Daarop is nu eenmaal een systeem van gezonde hypotheek te baseren. Maar de landbouw ligt al sinds begin jaren tachtig volledig op zijn gat net als alle zware industrie. Dat komt later wel, redeneren ze blijkbaar en laat ondertussen de wereldmarkt in het dumpen van grondstoffen maar niet instorten. Het is op dat vlak dat Gorbatsjov zijn grootste blunder heeft begaan in de Perestrojka. Hij stelde voor de hervorming van de landbouw op grote schaal, een onbenul aan in weerwil van wat Gaidar hem adviseerde. Dat was de werkelijke oorzaak van het spaaklopen van die Perestrojka in autoriteitengebrabbel. Het gaf de maffia toen va banque!

Gorbatsjov's concept van de Perestrojka was heel erg belangwekkend en welhaast on-Russisch te noemen. Het zou zeker in deze tijd, waarin het kapitalisme in zijn voegen kraakt, toch zo interessant zijn geweest als hij een alternatief had weten te formuleren en hoog te houden. Een alternatief dan dat het niet om militair geopolitiek tegenwicht, maar om een cultureel hoogstaande saamhorigheid was begonnen. Slim had hij er alles wereldwijd voor bekeken en er de nodige open contacten met andere wereldleiders voor gelegd. Zoals ooit Peter-de-Grote dat hier deed bij ons in Holland. Gorbatsjov wilde zich wel invoegen in de wereldeconomie maar niet in het wereldwijde kapitalistische waren- en wapenwedloopstelsel. De Sovjet-Unie bood de mogelijkheid voor een curieuze hervorming, waarbij mensen geen slaaf meer behoeften te zijn van de warenproductie en het bazenstelsel dat steeds aanstuurt op meer consumptie en gedwee gedrag. Stond het zo al niet in het Communistisch Manifest. Elke burger zou de vrijheid krijgen om alles te zijn, van loonarbeider tot filosoof en reiziger, allemaal weliswaar in afwisseling. De Unie met haar unieke productiestelsel borg dat in zich, mits de mensen maar wilden meewerken uit overtuiging. Dus moest er eerst aan die overtuiging worden gewerkt. Helaas, Gorbatsjov wist alleen het Westen te overtuigen, maar dan in het ongerijmde. Dat Westen was bezig vergaand te verzakelijken en kon een zwak Rusland goed gebruiken. Die Unie moest zich natuurlijk niet vredig ontwikkelen tot een beduchte eerlijke concurrent die op een goedkope en adequate manier de wereldmarkt zou gaan overheersen. En dat zou ze kunnen doen, door haar oorlogsindustrie in een wereldwijd gerichte consumptiegoederenindustrie om te vormen. Met de Lada's voorop. Rusland beschikte immers over een immense potentie, zowel in de vorm van een overmaat aan grondstoffen als een overmaat aan geschoolde arbeidskrachten en tenslotte en misschien wel doorslaggevend een overmaat aan landbouwgronden. Gorbatsjov heeft dat niet weten uit te buiten; het liep zelfs volledig spaak, wat toch uitermate eigenaardig is te noemen nu we zien wat China zoal vermag. Wat er tussen kwam is eenvoudig die Russische weerzin, dat zich volledig anders willen gedragen, dat zich altijd weer afstandelijk en bars willen opstellen. Binnen de kortste keren was Gorbatsjov volledig van Rusland vervreemd geraakt en braken de andere

republieken pardoos met de Unie. En toen was het gedaan. De maffia nam het land zonder pardon over.

De maffia begint tegenwoordig gewoon met bouwen. De vergunningen worden pas geregeld als het flat- of kantoorgebouw al is opgeleverd. Dan komen instanties als de brandweer een kijkje nemen. Dat zijn er een heleboel bij elkaar en die moeten allemaal ook nog worden omgekocht. Maar het geheel van bureaucratische registraties is zo omvangrijk dat die vergunningen nog jaren op zich laten wachten. Woningen worden wel gewoon alvast verkocht, maar doorverkoop is dan niet mogelijk. Komt goed uit, want dat bederft de markt niet. De laatste paar jaar zijn de prijzen van huizen in de verkoop gigantisch gestegen. Zelfs voor een chroetsjovka van 30 vierkante wordt al wel 100.000 dollar gevraagd, al moet die dan wel gunstig gelegen zijn, bijvoorbeeld dicht bij een metrohalte. Die banken bieden daarvoor grif geld te leen in de vorm van hypotheek met huizenhoge rentes en veel ultrakleine lettertjes in het contract, waarover je later mag struikelen. Zo gaat dat ook met de verzekeringen en alles wat er ongemerkt bij komt kijken. Een Autoriteit Financiële Markten kent Rusland nog lang niet. Maar iedereen wil wel tegenwoordig. Poetin heeft er via de media voor gezorgd dat alles positief wordt bekeken en opgeklopt tot een nieuwe nationale gedachte. Daarin is voor 'losers' geen plaats meer. Aanpakken moet je. En vooral flink zijn!

En hoe het ook zij, het werkt. Er is volop werk en de lonen stijgen al jaren behoorlijk. De roebel is sinds '98 behoorlijk stabiel en de prijsstijgingen blijven binnen de perken. Wel hebben de westerse sancties die tegen de elite is gericht de roebel weer flink doen dalen en de in- en export ernstig doen krimpen. Maar de Chinezen zijn te hulp geschoten! Weliswaar is dat alles alleen niet meer voor gepensioneerden op te brengen. Poetin zorgt voor die laatsten nog redelijk wel door die geregeld wat te verhogen, inclusief de leeftijdsgrenzen. En er wordt flink ondernomen, want wat blijkt: de Russen hebben plotseling een uitstekend gevoel voor het particulier initiatief, althans zeker in Petersburg. Een oude traditie van voor de revolutie kon eindelijk weer worden geactiveerd, want het van alles en nog wat op de markt brengen zit ook menige Petersburgers nog wel in het bloed. Natuurlijk dan niet die lagere klassen uit de buitenwijken die altijd alles van de staat op de koop toe kregen en nu blij mogen zijn met de slavenbaantjes. Ook niet zozeer de goed geschoolden met nog een hoog culturele instelling, zoals het je blijven ontwikkelen en bijhouden wat er zoal in de wereld te koop is. Er blijkt een middenklasse te zijn opgestaan die ergens vanuit het niets is opgekomen. Maar dat initiatiefrijke is eerst getemperd en later weer aangewakkerd door de maffiahouding van de snelle jongens uit de mindere milieus, behept met het ruige soldatenbloed dat er in het voormalige Rode Leger was ingepompt. Dat zijn dan misschien van die types a la onze 'Jacobse en Van Es'. Maar beslist meer nog van het type ontleend aan Amerikaanse misdaadfilms. Want voor alles in Rusland geldt nu als voorbeeld het gebeuren in Amerika zoals hen dat door de goedkope soaps en tv-films is voorgeschoteld.

Dat zogenaamde 'dak' boven je hoofd, heb je in de huidige verhoudingen niet meer nodig. De tijden van dat soort 'Robber-kapitalisme' met zijn instituties van beschermende afpersing op kleine schaal, zijn voorbij. De maffia speelt haar rol voortaan op grote schaal, in nauwe afstemming op de veel initiatiefrijkere oligarchen die zich op Amerikaans aanraden vrij moesten kunnen ontplooien. In navolging van de theorieën van monetair laissez-faire econoom en Nobelprijswinnaar Milton Friedman adviseerde begin jaren een team van Amerikaanse adviseurs iets dergelijks aan econoom en eerste premier onder Jeltsin, Jegor Gaidar. Zij zagen het probleem van de opstartende economie als een kwestie van de verglijdende waarde van de roebel die de afgescheiden republieken tot zeer lucratieve wisseltrucs in staat stelden.

Tycoons moesten die economie in razend tempo oppeppen door aan hen de staatseigendommen en -bedrijven en vooral grondstoffen goedkoop uit te delen. Het Russisch equivalent van de bonanza, met olie en nikkel als het aanlokkelijke goud. Zo moest ook een tegenwicht tegen de maffia die al bij de ineenstorting van de Sovjet-Unie overal de dienst uitmaakte, zijn op te bouwen. Dat was theoretisch aardig doordacht. Geen uitverkoop naar het Westen toe om op die manier het geld ter aanzwengeling van de economie binnen Rusland te houden en ook het totale leegroven van de staatskas te compenseren. Die staatsreserve was ooit door Stalin aangemaakt door het ervoor benodigde goud via de republikeinse connecties in de Spaanse Burgeroorlog uit Spanje weg te kapen. Maar als een vreemd soort speling van het lot was het nu in omgekeerde richting weer in zijn geheel verdwenen. Met name naar bankkluizen in Canada. Via de connecties van de KGB-bazen die de staatskas beheerden en zich ermee vroegtijdig uit de voeten hadden gemaakt, richting Canada.

Poetin houdt aan die strategie vast. Hij heeft daarbij de uitdrukkelijke voorwaarde gesteld dat er ten minste door de tycoons keurig belasting wordt afgedragen. Anders ondergaat men het lot van afschrikkend voorbeeld Godorkovskij. Jeltsin had inderdaad een aantal oligarchen toegestaan invloed op het regeren uit te oefenen, maar Poetin verbrak al die banden rigoreus, toen ze hun geld naar het buitenland sluisden. Hij is dagelijks uitdrukkelijk in het nieuws op de diverse staatszenders om zijn voornemens af te kondigen en luister bij te zetten. Serieus kijkend is hij dan in beeld om zijn beleidsmaatregelen uit te leggen. Dat moet zijn zeggingskracht, hoe saai ook gepresenteerd, bekrachtigen. Hij slijmt niet als een Stalin, spreekt niet verontwaardigd als een Chroetsjov, slaat geen lariekoek uit als een Brezjnef en beleerd niet als een Gorbatsjov. Hij legt alles breedvoerig uit, terwijl hij deemoedig naar beneden kijkt alsof hij voor alles verantwoording aflegt. Maar hij legt het allemaal niet zozeer voor ter beoordeling, want een beoordeling is verder niet mogelijk. De informatie daarvoor ontbreekt altijd. Dat is bedoeld ter geruststelling. Als een aanmoediging voor het geloof in de vooruitgang of de weg terug voor het eerder zo ontzettend getraumatiseerde en lamgeslagen volk.

Het 'dak' had tot voor een paar jaar nog een heel begrijpelijke functie. Met de bescherming van de maffia hoefde je je als kleine middenstander of ondernemer geen zorgen te maken over zulke onzekere factoren als de willekeur van de belastingen en de onberekenbare concurrentie. Je plekkie was gevrijwaard en de prijs die voor het afkopen van het bandietengeweld was vereist was veel lager dan de op te brengen belasting die toch nergens maar toe diende, want in de zakken van hogere ambtenaren en hun vriendjes verdween. Dat 'dak' gaf de ondernemende burgermoed en zekerheid in plaats van angst. Iets wat wij in het Vrije Westen altijd verkeerd beoordeelden! Maar de maffia interesseert dit allang niet meer en dus komt het nu aan op het toch maar regelen van de belasting met de corrupte belastingcontroleur. Of op het onderling ontwikkelen van omgangsvormen voor het omgaan met de concurrentie. Dat betekent dus nu: slimme marktstrategieën via het internet vanuit het Westen opduikelen en aan de Russische situatie aanpassen. Oftewel zoveel mogelijk contact leggen met westerlingen die van wanten weten, als het enigszins kan. Vanzelf is daarmee de cultuur in de grote steden als Moskou en Petersburg sterk aan het verzakelijken en het internationaliseren geraakt. Waarvan zich dan de gewonere luiden, die niet op het ondernemen zijn ingesteld omdat hen dat altijd is ontzegd, volledig van buitengesloten achtten. Maar zolang de man in de straat ziet dat het tenminste een groeiende werkgelegenheid levert, wordt er maar mee geheuld in een houding van apathie, lethargie en toewijding aan het volksvermaak via de buis. Die buis levert daarom geen kritische beelden meer! Hooguit enige discussie over de te prefereren leefstijl en vooral veel soaps en spelletjes. Er is wel degelijk vrije nieuwsgaring. Maar die heeft maar een beperkt bereik, want het houdt de mensen niet meer bezig.

Zo is wel een machinerie ontstaan waarvan niemand die nog kritisch is ingesteld - eigenlijk is menigeeen dat nog wel, ingegeven door wat men in de Sovjettijd heeft meegemaakt - nog weet hoe die ooit is te stoppen. Zelfs het instorten van de bouwmarkt zou geen gevolgen hebben, want de maffia neemt toch steeds zijn tijd. Het enige wat nog voorstelbaar is, is gewoon ergens buiten de stad in speciale afgeschermden 'compounds' weer helemaal afzijdig, opnieuw te beginnen een stad op te bouwen. Dat heeft dus die Chinese investeerder goed begrepen die inmiddels een groot gebied aan de stadsrand en aan de Finse Golf, dus inclusief aan te leggen haven, door de gemeente in de schoot is geworpen. Dat wil hij nu volledig in eigen beheer ontwikkelen middels zijn eigen overgevlogen Chinese bouwvakkers. Het boezemt de Petersburgers angst in. Men is bang dat de antifascistische retoriek van voorheen zo vanzelf weer een nieuwe voedingsbodem vindt in een vermeende nieuwe invasie van vreemdgangers die op het Russische erfgoed zijn belust. Xenofobie is de Russen eigen. Maar dat het kleine clubje van oligarchen haast uitsluitend Joden betrof die zich zo naar het buitenland uit de voeten konden maken gaf helemaal te denken. En de terroristische aanslagen door Tsjetsjeense jihadisten heeft het volk wel erg onrustig gestemd. (Toch is het dan merkwaardig te noemen dat als Poetin een joodse magistraat als zijn opvolger aanwijst er geen kritische noot valt te bespeuren. Poetin blijft het voor, door Medvedev - eigenlijk David Mendel geheten - in een gemoedelijk gesprek met de patriarch voor de camera van de staats-tv te zetten. Dat doet elke vorm van ressentiment te niet. Mister X wordt geponeerd als de grote, volgzaam, uitzondering. Als directeur van Gazprom als het ware afkomstig uit die nog niet gebouwde waakvlam, dat visionaire monument langs de Neva.)

Welnu: rond mijn ouwe flatje is dat met grote nadruk allemaal uitgestald. Zozeer zelfs dat ik me er voor het eerst van bewust ben ook zo'n vreemdeling te zijn die op z'n minst met onverschilligheid wordt bejegend. Als ik nu mijn foto's maak doe ik dat stiekem. Ik wil geen blijk geven van voyeurisme. Ook al vrees ik geen geheime dienst en zelfs niet de maffia, ik vrees nu de publieke opinie.

Bij de metrohalte, waar ik via een volkomen desolaat stukje stadsrimboe en een aardig speelplaatsje altijd nog zo ongehinderd naartoe loop, bevindt zich nu zo'n gigantische open buurtmarkt. Dat tussenterrein wordt geflankeerd door veertig meter hoge nieuwbouw van monsterlijke proporties. Met bovenin een quasi classicistische rondboog met daarnaast een sinister, blokkendoosachtige uitkijktorentje. Die rare bouwdozenstijl waar wij in vijftiger jaren mee opgroeiden is hier de stilistische canon geworden voor een bouwverloedering, ook al doet ze denken aan het Las Vegas uit de schoolvoorbeelden van Venturi. Die kolos staat er nu al een drietal jaar en is nog steeds hooguit voor twee derde bewoond.

Alles zou moeten worden vervangen. Er zouden in een weidse opzet nieuw steden van de grond af aan moeten verrijzen. De voorzieningen zouden weer aan het aloude socialisme moeten zijn ontleend, alleen maar anders beheerd. Want die sovjetvoorzieningen waren pure klasse, alleen de beheerders waren bruten. Met een infrastructuur totaal in staatsbeheer, maar dan als een vernieuwde verzorgingsstaat zoals die welke Doemavoorzitter Chasboelatev in 1993 ooit voor ogen had naar Zweeds model. Waarom zou wat in Zweden en Canada kan ook hier niet kunnen als dat kapitalistisch realisme al vanaf het begin bezig is spaak te lopen. Moet er werkelijk op worden gewacht totdat dat kapitalisme naar Russisch model net als het communisme naar Russisch model instort om het merendeel van haar onderdanen massaal mee het graf in te sleuren? Als er ergens geen reden is voor een gigantische crisis van congestie en overspannen consumptiepatronen is het in Rusland want daar zijn ze de leegheid gewend, is er die zee aan ruimte en mogelijkheden. Stuur die maffia de berkenbossen in en laat ze op elkaar gaan jagen met hun

Kalasjnikovs. Rusland mag zich niet langer voor schut laten zetten. Het moet de zaken omkeren en nu eens een keer echt laten zien waar het in het leven om draait. Niet meer alleen maar in haar o zo bezonnen literatuur. We moeten dus vanuit Europa aansturen op een nieuwe paleisrevolutie die een devolutie in gang zet, een begrip voor het genoeg zijn en genoegdoening geven voor eeuwenlange misdragingen en vergissingen. De techniek hebben we er allang voor in huis. Wij kunnen hier in het Westen niet meer terug, maar de Russen kunnen nog wel volop vooruit op een andere manier. Want die aanslag door Jeltsin op het Russische Parlement in 1993 was een grote vergissing en heeft diepe wonden geslagen. Het zijn die wonden die geheeld moeten worden met onze hulp en dat vereist ook van ons een heel andere, bedachtzamere opstelling in hun richting. Niet langer hen de les lezen, want wij weten werkelijk niks eigenlijk beter!

Het Westen heeft dat Rusland niet zoveel bij te brengen als het denkt. Het moet eerst zelf maar eens zien hoe de eigen doem is te keren. Het loopt hier allemaal ook steeds meer uit de klauw. Het wordt hier maar steeds smakelozer, opdringeriger en zakelijker en daarmee onrustiger terwijl de bekostiging op instorten staat. We doen alles steeds gefingeerd professioneler. Maar het is steeds minder eenvoudig te volgen en ook onduidelijker wordt waar dat toch allemaal op uit zal lopen! Toch probeert dat Westen keer op keer weer doodgemoedereerd Rusland de les te lezen en daarover kan Anna meepraten. Het Westen verleent via diverse instellingen ontwikkelingshulp en technisch bijstand aan de staten van de voormalige Sovjet-Unie. Europa bijvoorbeeld via het toekennen van fondsen en leningen voor technische en infrastructurele projecten via de Europese Ontwikkelingsbank EBRD. De staathervormingen worden ondersteund via het Tacis-programma, het programma voor technische ondersteuning van de CIS-staten. De EBRD bekostigde bijvoorbeeld de nieuwe aanbouw van het internationale vliegveld Pulkovo II, toen dat nodig moest moderniseren en uitbreiden om de gasten te ontvangen voor de wereldkampioenschappen ijshockey een aantal jaren geleden. Uit het Tacis programma kwam het lumineuze idee naar voren speciale staatsobligaties - eurobonds, met hoge rentepercentage erg lucratief voor westerse investeerders - uit te geven. Hiermee kon toen bijvoorbeeld de aanleg van een hogesnelheidstrein tussen Petersburg en Moskou worden bekostigd, het prestigeproject van Matviyenko's corrupte voorganger Yakovlev. Er is wel met veel bombarie een prototype voor de trein gepresenteerd. Maar er is geen lijn aangelegd of enig station gebouwd. Er zijn alleen gaten gegraven. Achter het oude Moskoustation bevindt zich al sinds die tijd een enorme modderput, omgeven door een ruwe schutting. Daarin is de zestig miljoen dollar verdwenen. In de zak is gestoken door de zogenaamd failliete projectontwikkelaar en bouwondernemer. Wie deert het wat, want de bevolking draait toch eenvoudig via de belastingen op voor de aflossingen met rente op rente. Zo verrijkt zich het Westen via de eigen ontwikkelingshulp. Net zo zonder blikken of blozen als de maffia.

Anna's toenmalige werkgever was verantwoordelijk voor dat briljant-hypocriete gebaar van goedgevigheid. Die werkgever is een verhaal apart. Het betreft een Stichting die vanuit Amsterdam opereert, opgezet vanuit een samenwerking tussen de Universiteit van Amsterdam en PricewaterhouseCoopers. Coopers&Lybrand was ooit Ruslands financieel toezichthouder en is in '99 in PWC opgegaan. Anna werkt voor die stichting sinds 2001, dus al zeven jaar. Maar die stichting is heel handig in het verbergen van waar ze werkelijk op uit is: het afkomen van het door de Europese Unie voor de ontwikkeling van een stabiel Rusland bestemde geld. In feite betreft dat de enige gratis hulpverlening aan dat land; die heeft over alle jaren sinds '91 nog nooit veel meer dan een miljard dollar bedragen. Al in '97 werd ik door mijn contacten geattendeerd op het dubbelzinnige karakter van die steun. Want het geld kwam toch maar mondjesmaat direct in Rusland terecht, laat staan dat het de Russische

financieel specialisten in staat stelde aan de bak te komen of er iets van te leren. Ze beschuldigden ons westerlingen van paternalisme, arrogantie en onkunde. Vooral dat laatste is veelzeggend. Zij beweerden dat al die adviseurs, ook als ze vloeiend Russisch spreken, van het werkelijke Rusland geen weet hebben.

Maar in het geval van deze stichting is het een stuk ernstiger. Ik kwam daar later pas achter. Het lukte me haar na het afronden van haar masterstudie Economie bij die stichting als junior-consultant aangenomen te krijgen. Dat werd een orthodox schietgebed zonder end. De huidige directeur van die stichting legde het ooit aan met hun belangrijkste expert, de man van Coopers&Lybrand die zowel zij als de stichting goed kon gebruiken. Ze bekleedde toen nog dezelfde functie als Anna tegenwoordig. Ze kon via hem zich binnen twee jaar tot directeur opwerken. Ze offerde er haar huwelijk voor op, dat ze net op het punt stond aan te gaan. Die man was partner bij C&L en een meester in het binnenhalen van opdrachten en uitvogelen van allerlei financiële constructies. Zo hield hij hoogstpersoonlijk flink aan die opdrachten over. Hij ontvangt tot wel 50 procent van wat er op een project wordt overgehouden door dat apart te boekhouden los van de overhead van de Stichting. Er wordt dus per project winstgemaakt en in de winst gedeeld terwijl over het geheel alles binnen de Stichting wordt gehouden. Zo is er een studiefonds waar al jaren niets mee gedaan wordt. Het gevolg is dat ten bate van die externe winstdeler de kosten, dus ook de lonen en de overhead, zo laag mogelijk moeten worden gehouden.

Die stichting staat als non-profit organisatie onder toezicht van een commissie van zes oudere heren die hun sporen hebben verdiend binnen het veld dat de stichting bestrijkt. Handig heeft ze die heren om haar vinger gevonden door haar vrouwelijke charmes in te zetten om zo binnen twee jaar het directeurschap te verwerven. Zo ontstond een soort familiebedrijf met een formeel 'dak'. In dit geval fungeert het regentendom als afscherming en beveiliging tegen dezelfde onzekerheden als waarvoor in Rusland onder een 'dak' moet worden geschild. Maar in dit geval levert dat 'dak' slechts prestige, terwijl de beschermheren aan elkaar gebonden zijn in hun stilzwijgend goedkeuren. Curieus is ook wat die stichting zoal te bieden heeft. Ze stuurt experts naar Rusland om daar te adviseren over het hervormen van het staatsapparaat vanaf het Federale niveau naar beneden. In feite draait het om anti-corruptiebeleid waarmee die experts eigenlijk nauwelijks enige ervaring hebben. De middelen voor dit beleid zijn onze methodieken voor het verdelen van de budgetten en het bemannen en bevrouwen van de ambtelijke posities. Die expert komen uit landen waar er nauwelijks noodzaak is tot corruptie en nepotisme en er geld genoeg is om gericht de economie te stimuleren via de staat. Die experts zijn omhooggekomen in kalme tijden en afgezwaaid op hun hoogtepunt. Velen zijn al gepensioneerd en hebben er zo een dik belegde boterham en een enerverende oudedagsvoorziening bij gekregen. Als ze zich daarvoor in het buitenland vestigen vaak ook nog vrijwel belastingvrij! Nou is dat Poetin verder een zorg zolang de Europese Unie maar voor de kosten opdraait en het niet tot verdere verplichtingen leidt. De introductie van zoiets als personeelsbeleid is ook best wel leerzaam al weet iedereen dat het personeel via nepotisme voorrang wordt verleend. Dat gebeurt ook al bij het aanwijzen van Russische medewerkers voor de projecten. Dat maakt nu echt al die zogenaamde bijstand tot een lachertje. Voor de betreffende ambtenaren is het een aardig verzetje, eens een kijkje in het Westen te mogen nemen of met westerlingen wat goede bedoelingen uit te wisselen. Maar voor Anna ligt het anders. Zij wordt puur uitgebuit. De fondsen voor het door blijven draaien als er geen projecten worden ook op basis van haar inkomen gevuld, al zal zij er nooit van mogen genieten. Hoe briljant ze ook is in haar taalbeheersing, ze kan natuurlijk niet zomaar in het Hollands rapporteren. Daarom wordt ze niet voor vol aangezien en krijgt ze de lullige klussen toebedeeld. Voor een vast contract komt ze niet in aanmerking, want er

bestaat geen garantie op doorlopend werk. Dus wordt ze na drie contracten gewoon niet meer aangenomen en op haar functioneren plotsklaps afgebrand. (Zo zou niet collegiaal optreden, waarin haar directe collega, waarmee ze prima overweg kon de aanleiding zag om ook onmiddellijk ontslag te nemen) En weer aangenomen als er nieuwe projecten zijn om in dezelfde onzekerheid maar weer opnieuw te beginnen. Elke nieuwe westerse medewerker krijgt bij aanvang een splinternieuwe laptop. Anna mocht blij zijn met een van de afdankertjes die nota bene volledig stuk was. Ik heb die maar voor haar gerepareerd en de baas onkundig gelaten. Loon vele malen weken te laat betalen en het aantal overuren maar eenvoudig te weinig vinden voor compensatie. Het contract in de haast opdringen met belofte op een vooruitzicht op een dertiende maand om aan het eind van het jaar te melden dat ze toch niet het hele jaar had gewerkt. Ze was per 1 februari begonnen hoewel ze van haar vorige werkgever nog tot de vijftiende door moest. Net zo makkelijk, want Russinnen behandel je zoals de baboesjka 's dat altijd al deden. Daar worden vrouwen tot aan de tijd dat ze zelf baboesjka zijn altijd met het verkleinwoord voor hun naam aangesproken. Anna wordt Anjetsjka, ook al is al dertig. De baas heeft van het kleineren en koeioneren op Russische leest geschoeid een ware sport gemaakt.

De baas kreeg dat jaar een misschien toch wel niet zo gewenste drieling, opgedaan na een nogal ingewikkelde en schimmige in vitro bevruchting door haar zakenpartner, die Engelse expert en winstdeler. Op de gewone manier wilde het maar niet lukken. Wel liet die beste man haar een contract tekenen waarin bepaald werd dat ze onbeschermd seks zouden bedrijven zonder dat hij voor de gevolgen zou kunnen opdraaien. Hoe ik dit allemaal weet? Ze gaf Anna vorig jaar de opdracht een aantal floppy's door te nemen en te bekijken of er nog bestanden opstonden van enig belang. Er stonden allemaal persoonlijke bestanden op die eenvoudig waren te openen en alles duidelijk maakten. Blijkbaar deed ze het erom, alsof ze wilde dat haar sores in de openbaarheid zou komen. Want sores zijn het, dat bleek uit de verslagen van gesprekken over jaren met een therapeut die ook werden aangetroffen. Al die bestanden hadden al die tijd gewoon op de bedrijfsserver gestaan. Een hoogst merkwaardige vermenging van persoonlijk en stichtelijke zaken! Dit alles belastte het personeel natuurlijk voortdurend bovenmatig. Maar alleen het westers personeel kreeg daarvoor jaarlijks bonussen uitgekeerd. Het Russisch personeel kon het schudden. Zelf heeft ze geen enkele wezenlijke ervaring, niet binnen onze overheid noch met Rusland. De titel van een boek dat ze over hun werk produceerde mag daarvan boekdelen spreken: 'Waking Sleeping Beauty'. Ze gelooft wanhopig in haar eigen sprookjes. Zo kan ze haar onkunde en machtswellust botvieren zoals het in Rusland betaamd. De Engelsman komt regelmatig naar Amsterdam om dan in haar huis te verblijven en ook voor de kinderen te zorgen. Daarvoor ontvangt hij zogenaamde per diems, alsof hij dan als expert werkzaam en zij hem onderdak verschaft. Allemaal doorgestoken kaart, een open deur voor ieder die er vanaf weet. Hij wordt in feite voor zijn goede kinderopvang en buitenechtelijke strapatsen rijkelijk door de Stichting beloond.

Maar als Anna een keer een dagje ziek is van een in Rusland opgelopen griepje dan is ze dat nu ineens 'zogenaamd' en loopt daardoor ineens alles in het honderd. Want dan was ze ineens erg belangrijk bezig, maar niet goed genoeg. Wat kun je erop zeggen, want handig valt Anna buiten elke CAO. Het enige is dat dit soort Westerse managers eens eenzelfde behandeling zouden moeten ondergaan in Rusland om hen de ogen te doen openen! Ze zouden eens moeten worden gepiepeld zoals we dat hier noemen. Natuurlijk is dit gevalletje er maar eentje. Maar ik neem hem voorlopig aan als exemplarisch. Laat de rest hun kosjerheid maar bewijzen. Als er eentje het zo bont kan maken, kunnen anderen dat ook.

Laat ontwikkelingshulp maar voor eens en steeds weer bewijzen wat het waard is door strikte controle op de verdeling van de bestedingen ook binnen de bedrijven. Laat hulpverleners allereerst inzien dat ze maar te gast zijn als reizigers die misschien ongevraagd van buitenaf de zaak mogelijk beter kunnen overzien, maar nog niet mogen gaan bepalen. Maar sta ze niet toe de kans te baat te nemen om de eigen zakken te vullen!

Poetin vindt nu dit soort hulp wel genoeg geweest. Er zijn afspraken voor nieuwe projecten voor een totaalbedrag van 47 miljoen euro. Maar dat wordt dan werkelijke technische ondersteuning en doorsluizen van echte Westerse knowhow. Geen gerommel meer in de marges van het toch maar moeizaam te hervormen staatsapparaat zolang de budgetten ontbreken. Ook al trekken de belastingopbrengsten nu aan, er is nog een lange weg te gaan. Hulp in de huidige vorm zal niet weg zijn, maar ik pleit toch voor een andere benadering. Want wij en Rusland hebben een gezamenlijk belang en daar ligt het ware begin van een zinvolle samenwerking. We moeten nu eerst Poetin hard confronteren met de noodzaak om de invloed van de maffia aan te pakken. Het moet afgelopen zijn met de handjeklap!

Nederland heeft Rusland echt iets heel bijzonders te bieden, maar kan ook wat leren van de uitgestrektheid van dat land. Nederland zou zich voor een tweede keer op de ontwikkeling van de agrarische sector moeten richten. Boerenondernemers zouden joint ventures moeten aangaan met Russische jonge boeren die het beheer over de restanten van al die kol- en sovchozen moet worden gegeven. Daarvoor moeten we de Russen helpen de regels voor het beheer en het eigendom op te stellen. Dat moeten we aanlokkelijk maken met lucratieve budgetten uit de Europese landbouwpotten. Een bijkomstigheid is dan dat het ook noopt tot het vernieuwen van de infrastructuur, van de binnenwegen en grote verbindingswegen binnen de regio's en naar de steden. Dat kunt je dan op de infrastructuurprojecten rond die steden laten aansluiten. Je kan met pilotprojecten beginnen van de Kuban tot in Zuid-Siberië. Maar ik denk meer aan de introductie van een overallbeleid a la het plan voor een Europese samenhangende agrarische ontwikkeling. Dus zoals ooit het plan Mansholt, maar dan niet om de overschotten te reguleren maar om Rusland juist via haar enorme arsenaal aan land- en veeteeltgronden in een wereldmarkt te zetten die zelfs voor het voorzien in het vervangen van olie wereldwijd van groot belang kan zijn. Op dat vlak ligt in Rusland nog voor een enorme hoeveelheid werk en toekomst in het verschiet. Dat arsenaal is het enige wat als een 'schone slaapster' kan worden aangemerkt. Ook is het deze sector van de economie waar het bandietendom het nog niet voor het zeggen heeft. Om te voorkomen dat zo iets kan gaan gebeuren is eveneens internationale inspanning gewenst op zo'n manier dat er van elkaar wordt geleerd en de lessen niet eenzijdig zijn. De ontwikkeling van de Russisch land- en veeteelt zou een opstap kunnen zijn naar een organisatie voor de wereldwijde voedselverdelings, die op een strikt milieubeleid mag gaan aansluiten. Rusland moet wel degelijk in de wereld veel in de melk te brokkelen hebben. Maar dan op het vlak van wat ik zou willen aanmerken als een wereldgezondheidszorg. Al met al zal een dergelijke benadering een breuk betekenen met de steun die nu aan de CIS- staten middels het TACIS nog eigenlijk maar vrij mondjesmaat verleend wordt. Die steun moet om te beginnen flink worden opgeschroefd. En bedenk: ook in ons eigen belang van wereld-milieubeheersing. Als bijkomstigheid zie ik ook het nastreven van een spreiding van de Russische bevolking door te richten op regionale ontwikkeling middels de bouw van nieuwe tuinsteden los van de grote metropolitaine centra. Dergelijke tuinsteden zouden centra voor de agrarische ontwikkeling met extra regionaal specifieke functies kunnen gaan vormen die het evenwicht in het land herstelt dat nu totaal uit balans. De rest van Rusland kruipt nu als een trage slak rond een gigantische mierenhoop. Iets wat in de wereld uniek is maar ook nooit gezond is te noemen. De metropool Moskou is nauwelijks adequaat met wegen te bereiken. Zeker van wat verder, moet alles door de lucht of met de trein! Teken een

kaart van die verbindingen en er ontstaat een merkwaardig soort ingedikt spinnenweb met maar een enkele dikkere draad. (De verbinding met de regio Nizhnij Novgorod is eigenlijk de enige.) Niks geen voortwoekerende stad, maar een imploderend systeem met Moskou als toekomstig zwart gat! Wederopbouw via de landbouw en veeteelt is een veel betere, want geleidelijke weg voor het aanzwengelen van een evenwichtig gespreide of uitgebalanceerde economie. Boeren zetten enorme kapitalen om en storten dat op banken zoals bij ons ooit de boerenleenbank of later de Raiffeisenbank. Die kunnen dat weer gaan uitzetten in de steden voor het aangaan van redelijke hypotheken die flink kunnen concurreren met die welke zijn gebaseerd het surplus aan oliedollars.

We moeten dus de ideeën van de landbouwpolitiek uit de dertiger jaren voor Rusland weer van stal halen. Of van een Sarphaty die er de ontplooiing van Amsterdam in de negentiende eeuw mee opstartte. We moeten op zoek gaan naar de Mart Stams van de regionalisering, voordat de Koolhazen de dichtgeslibde en overspannen hypermetropool laten imploderen om zo een globale krach te veroorzaken. Want ik geloof niet zo erg in die trage verstening uit de doemscenario's van Baudrillard. Ik denk dat het komt met een klap van jewelste, waarvan Koolhaas onbewust de contouren schetst. Contouren die je duidelijk aantreft in de buitenwijken van steden als Petersburg. Ja, ja, beste lezer, u bent bij deze gewaarschuwd! Neem eens de moeite, kijk eens wat verder rond.

Ondertussen moeten we Poetin via de internationale kanalen en op voorwaarde van toetreding tot de Wereldhandelsorganisatie nopen tot een andere aanpak van de maffia in beider belang. Overal waar de maffia haar invloed laat gelden moet de zaak plat worden gelegd via bikkelharde politionele aanpak van internationale allure. Laat het maar zo zijn dat de moord op Politkovskaja meer invloed heeft gehad dan al haar geschriften, zoals Poetin botweg op haar dood reageerde. Het zal en moet ergens goed voor zijn geweest!

Daarvoor is geen omverwerping van een kolonelsregime voor nodig, noch een oranje of rood gerande revolutie. Daarvoor bestaat in Rusland geen populaire basis meer, want die is sinds de perestrojka versleten door politieke metaalmoeheid. Het gaat erom de groep van economen rond Gaidar, die nog steeds door iemand als Tsjoebais wordt geleid van een andere economische benadering te overtuigen. Dat zullen ze wel moeten begrijpen, want juist zij vrezen het platteland en haar communistische ressentimenten. Die worden nu net op deze manier het best bestreden. Laat de Wereldbank plattelandswegen gaan aanleggen, zodat de Russen voor het eerst ook in eigen land eens met hun heilige koeien op trektocht kunnen gaan. Nu zitten ze allemaal in hun te steden opgesloten en in hun dorpen afgesloten. Ze verbijten zich in mateloze verveling. Pas als ze erop uit gaan trekken in hun eigen weidse continent, zal de banvloek breken, zal de chaos afbrokkelen, zal het losse zand structuur krijgen, zullen de Jack Kerouacs van Rusland een nieuw gevoel voor openheid en ontdekkingsreizen gaan bijbrengen. Dat zal die typische Russische Cultuur met vaart in een nieuwe vorm doen herleven. De popcultuur heeft Rusland inmiddels in haar greep. Maar dat moet met de reiscultuur, nog gebeuren. Dat zal rust in het land brengen en alle Europeanen een nieuwe horizon doen ontdekken.

Ontwikkelingen in Moskou en Petersburg tonen aan dat we wereldwijd bezig zijn de weg kwijt te raken door steeds maar dichter opeen te pakken. We moeten weer uiteen gaan zwermen. We moeten weer terug naar de Broadacre City concepten van Frank Lloyd Wright of de bandstadconcepten van de Constructivisten! We moeten als het ware gaan teruggrijpen op de oude voor-Russische traditie van het nomadiseren, van het heen en weer trekken en verdunnen, maar nu verbonden langs hypermoderne spoor- en snelwegen.

Een opgetuigde heldenstad

Tsaritsin/Stalingrad/Wolgograd november 2006).

restanten uit de Stalintijd

In Hans Boland's boek 'Mijn Russische Ziel', wordt een plek in de stad Volgograd opgevoerd als het dieptepunt van wat Rusland aan heilloze wanstaltigheid heeft te bieden. 'Met groots machtsvertoon worden we gedwongen te berusten, in het totalitarisme, in de leugen, in de nederlaag van de beschaving' schrijft hij. Waar het om gaat - de vrede immers - worden we hier gedwongen te vergeten. Althans volgens Boland. Deze groteskerie maakt het volgens hem onmogelijk nader tot elkaar te komen. Maar hem ontgaat de folkloristische aard van dat vertoon. Dat bewijzen allereerst al die souvenirstalletjes die hem niet ontgaan zijn. In dezelfde stijl en voor dezelfde prijs zijn portretten van Stalin en Poetin te koop. Bolands walging wordt vooral opgewekt door het enorme beeld dat net buiten het centrum van die stad, vanaf een heuveltop de omgeving geweldig overstijgt. De Russen noemen dat het grootste beeld ter wereld. Dat is het alleen in hoogte. Door een langgerekt omhooggericht zwaard (met 's avond een blauw lichtje in de punt) komt het tot die grote hoogte, maar de figuur oogt toch bescheiden van postuur. Er bestaan meer van dat soort buitenproportionele standbeelden. In Rio staat er zo een Christusfiguur schijnheilig star over de stad uit te staren. Bij New York staat er een harkerig Vrijheidsbeeld over de Oceaan uit te turen om de nieuwkomers te verwelkomen. Daar is het eigenlijk meer gebouw dan standbeeld. (Karl May laat zijn Old Shatterhand bij de dood van zijn grote vriend Winnetou proclameren dat er een enorme levendige Indiaan naast had moeten staan.) In Kiev staat er ook zo'n gigantische stokstijve dame op een heuvel. Als een lichtmetalen wacht, als was ze een immense robot. Maar kijk nou toch naar het verschil. De heldhaftige vrouwenfiguur van de Mamajev-heuvel staat daar niet stijfjes, maar uitermate wulps te wezen. Ze lijkt weldra explosief te zullen gaan bewegen. Als je rondom het beeld loopt lijkt ze over te gaan in een groteske paringsdans. Wat een staaltje sublieme beeldhouwkunst. Boland noemt haar een harpij met een van haat vertrokken gezicht. Maar ach, de monoliet, zoals de Wolgograders haar noemen, is het evenbeeld van de Franse maagd Marianne uit het schilderij van David. Het is de Russische Jeanne D'Arc die met een fel geheven zwaard, schel naar achteren kijkt: 'Aanvalluh...!' Nooit heb ik ergens zo'n boven alles uittorende sculptuur zo expressief staan wezen. Boland ontgaat dat er ook nog zo'n enorm expressief beeld aan haar voeten knielt. Vlak ervoor ligt een Pantheon voor de gevallenen. Vanuit een doorkijkspleet in de zijkant werpt men een veelzeggende blik op dat beeld, waarboven de Marianne weer uitsteekt: Een soldatenmoeder met haar gestorven zoon in haar armen. Het soldateske evenbeeld van de Pieta!

Ook in Petersburg treft men op het Plein van de Overwinning zo'n beeldengroep. Maar dat is hierbij vergeleken maar een zielig samenraapsel. Alleen de expressie van het beeld van Zadkine in Rotterdam komt een beetje in de buurt. Maar dat staat het eigen leed uit te dragen en is dus niet heldhaftig en manmoedig.

Het moet toch opvallen dat al die in steen gestolde dramatiek verwijst naar Westerse vormen van verwerking van oorlogsgeweld. Daar is hier een speciale draai aan gegeven!

Zo is het met de hele stad Wolgograd gesteld! Nederland is ook besprenkeld met oorlogsmonumenten. Met dat verschil dat de symboliek altijd 'dat nooit meer' verwoordt. Net als in Rusland tref je nooit op een begraafplaats de gesneuvelde vijanden. Duitse soldaten zijn altijd en overal vergeten. Duitsland mocht het doen met haar 'Wirtschaftswunder' binnen een verenigd Europa. Maar wel hebben we het nog steeds over de bezetter en 'onze'

bevrijding. Vervolgens werd de Rus de grote boeman. En nog vechten we maar door, nu weer in Syrië en Afghanistan.

Hier op het geplaveide slagveld van Stalingrad is dat wel even anders! Alles bewierookt de heldhaftigheid, die simpele zielen tentoonspreidden door stand te houden in een gruwelijke doodstrijd. Die strijd is eigenlijk nog steeds maar niet voorbij. Het is de strijd om het bestaan, weliswaar in de eerste plaats als natie. Die metaforiek is nu uit de tijd, want er is geen Rus meer die sinds Afghanistan nog echt in dat soort heldhaftigheid gelooft. Na de oorlogen in Tsjetsjenië zijn dit soort herdenkingsplechtigheden dan ook altijd achterwege gebleven. Nu worden ook de eigen soldaten gewoonweg vergeten en bij thuiskomst aan hun lot overgelaten. Het heeft Rusland doen verharden.

Ooit is die heldensymboliek natuurlijk hoogst serieus bedoeld geweest. Dit soort homerische heldendom is nu net altijd inherent geweest aan onze hele Westerse beschaving. Die symboliek is ontwikkeld in een confrontatie van de Grieken met het Oosten, eerst met de Perzen van Koning Xerxes. Ze doet opgeld vanaf de slag bij Thermopylae tot misschien wel de slag om Bagdad met Saddam Hoessein aan toe. De figuur van de vrouwelijke Pallas Athene - mythologische symbool voor het democratische Athene - werd door de militante Spartanen vervangen door de mannelijk-strijdvaardige figuur van Heracles. De Macedoniërs stelden daar weer diens vleesgeworden evenbeeld Alexander-de-Grote voor in de plaats. Alex mat zich volgens de Perzische traditie de goddelijke status aan om zo Oost en West na het overmeesteren van de Perzen definitief te verenigen en zichzelf de hemel in te prijzen. Met de Franse revolutie keerde de figuur van Pallas-Athene terug in de gedaante van Marianne, symbool voor vrijheid, gelijkheid en broederschap. Het is op die figuur waar ook de Russen sinds hun Oktoberrevolutie van 1917, op teruggrijpen.

Maar ons is de lust, die deze figuur evenzogoed erotisch uitstraalt, sinds de Tweede Wereldoorlog vergaan. De smadelijke verscheuring van ons continent heeft ons flink de les geleerd. Hier in Rusland slaat alles om in een vorm van overdreven onwerkelijkheid, net als in onze Hollywoodfilms over die oorlog. Het is een Russische vorm van monumentale folklore. Zoals bij ons in de vorm van Madurodam, een manier van het bijzetten van de prestaties van een volk. Allemaal voorgesteld als heel doortastend. Steeds weer wordt het Russische volk opgevoerd als het volk dat veel heeft geleden maar de oorlog heeft beslist. Veel van al die gevallen waren te wijten aan een onverbiddelijk systeem. Je kon alleen naar voren in de richting van de Duitse linies. Naar achteren betekende te worden afgeschoten door de eigen militaire politie. Dat gebeurde misschien wel in de helft van alle gevallen. Ook stuurde Stalin kampbewoners naar de voorste linies. Zoals Poolse communisten die voor de oorlog naar het Oosten waren gevlucht, maar in Rusland werden gewantrouwd en naar Siberië gestuurd. Stalin beschikte over een enorm potentieel aan kanonnenvlees en daar besliste hij de oorlog mee. Natuurlijk zie je van die minder heldhaftige kanten van de gruwelijkheid niets meer terug. Wel nemen in Rusland de monumenten voor die heldenverering altijd enorm krachtdadige proporties aan. Alsof de wanhoop en het doorstane leed moet worden overschreeuwd, om zo erop aan te dringen maar te vergeten en te berusten. Toch heb ik op de televisie wel oorlogsfilms gezien die het oorlogsgeweld weer voorstelden als een kameraadschappelijke soms zelfs jolige bedoening. Zover als in 'Daar komen de schutters' komt het echter nooit. Zo wordt op diverse manier ook de waarheid geweld aan gedaan. Steeds weer opnieuw. Bij ons in Holland, daarentegen, dringt zich altijd de pietluttigheid op van de zaken waarop we trots zijn. Dat heeft misschien wel te maken met de mate van landelijke onmetelijkheid. Alleen de souvenirs en prentbriefkaarten die bij de ingang van dit soort folkloristische attracties zijn uitgestald, worden door eenzelfde vorm van zelfrelativering gekenmerkt. Via de media en door de

commercie hebben de Russen eenzelfde gevoel voor zelfrelativering ontwikkeld als wij dat hebben.

Troost biedt de symboliek nooit. Daarvoor trekken de beschouwers weer in groten getale naar de in ere herstelde kathedralen. Niet om er diensten bij te wonen, maar om er even binnen te glippen en bij te komen. Naast de Monoliet staat er ook zo eentje. Onopvallend, in opmerkelijk klein formaat. Als een bijkomstigheid staat een trosje vergulde tulpenkoepeltjes er te blinken in de vale verwaterde novemberzon. Mensen komen naar de Mamajevheuvel als een der weinige toeristische attracties in het binnenland. Een verzetje net als bij ons de Waalsdorper Vlake, maar dan met een veel directer appél. Mulisch schreef ooit dat over die witte wand achter het Monument op de Dam het enkele woord 'Moord!' had moeten worden gekalkt. Op de beeldengroep in de aanloop naar de Monoliet is gek genoeg officiële graffiti aangebracht die de moed van de eenvoudige en de uitzonderlijke soldaten bejubelt. Maar verwijzingen naar de gehate mof zijn nergens te bekennen. Zo hoeft een eerbiedige Duitser zich op deze plek niet buitengesloten te voelen. Dat behandelen met respect treft je ook in het Museum van de Overgave midden in het centrum. Daar wordt er wel fijntjes op gewezen dat veldmaarschalk Von Paulus nog te lang heeft gedraald. Hij veroorzaakte zo toch onnodig bloedvergieten. Maar als een duvel wordt hij niet afgedaan. Boland noemt het alles bij elkaar zestig jaar 'massamasturbatie'. Maar zo gaan wij er toch ook al die tijd al tegenaan? Het verschil zit 'em in die op het nippertje geslaagde overwinning. In dat op eigen kracht terugslaan, in de offers die het gekost heeft en de trots die daaraan is ontleend. Inderdaad wordt het vaderland flink opgehemeld. Doen wij dan zoiets niet, al hebben we minder reden? Gebruikt Boland niet zijn eruditie om op het land zijn Westerse superioriteitsgevoel bot te vieren?

Wij lezen de Russen nu eenmaal graag de les, ons baserend op onze in eigen ogen hoge beschaafdheid. Ons ontgaat dat die in hun ogen alleen maar gericht lijkt op het vermeerderen van zoveel mogelijk kapitaal in zo kort mogelijke tijd, onder opgewekt gezang van populaire helden die in overmaat in de media in den treure worden bewierookt. Niet dat ze daar nog zo veel bezwaar tegen hebben. Daar zijn ze wel van gekomen! Jammer toch, dat Boland voor zijn quasi-etnografische beschouwingen niet eerst eens wat werk van Claude Levi-Strauss ter hand heeft genomen. Levi-Strauss ziet over duizenden jaren overal steeds dezelfde principes opduiken, alleen maar in wisselende varianten van verwantschapsstructuren. Dus ach, laat Boland maar doorgaan zichzelf op de borst te slaan. Zijn vertalingen van het werk van Poesjkin en Achmatova zijn van een eminente klasse.

Wolgograd is evenzogoed een *merkwaardig* gedenkwaardige stad. Het is als geheel een gedenkteken voor een gebeurtenis - een cruciale veldslag - die het eind van onze burgerlijke beschaving had kunnen inluiden. Het paradoxale daarvan is dat zowel de vijand als de overwinnaar het einde van die beschaving voor ogen hadden en elkaar om die inzet bestreden. Nog merkwaardiger is dat meer dan zestig jaar later juist die burgerlijke beschaving ook daar de eerste tekenen vertoont van een uiteindelijk langzame maar glorieuze zegetocht die de hele wereld overspoeld. Wolgograd is gelegen op het uiterste randje van de Westerse beschaving. Aan de overkant van de Wolga is er nergens meer enige Westerse symboliek, gehuld in classicistische ornamentiek, te bekennen. Alleen nog maar de sublieme, ongrijpbare leegte tot aan de Altai en het Pamirgebergte, 2000 kilometer verderop. Daar ligt Samarkand. Ooit de centrale stad van het barbaarse nomadenrijk en de oorsprong van de Turkse cultuur met geheel andere wortels dan onze Indo-Germaanse. Precies tot aan Wolgograd reikt de Griekse pilarenstijl die pas met het Postmodernisme tot persiflage is geworden. Precies tot hier wist het Fascisme op te trekken om er zijn Waterloo te vinden. Nu heeft er met het ineensstorten van de Sovjet-Unie elk

socialistisch imperialisme zijn Waterloo gevonden! Wolgograd gedijt nu op de olie, plukt nu de vruchten van een wereldwijde open markt, figureert in het Globalisme.

Maar de stad is belangwekkend om een andere reden.

Kort nadat ik uit Petersburg was teruggekeerd ben ik hier aanbeland om een andere kijk op Rusland op te doen. De stad herbergt het summum van de Stalinempire, waarvan Boland net zo gruwelt. De stad vormt zo de tegenpool van de metropolitaine concepten van Koolhaas. Ik wilde bekijken wat ons dat zou kunnen leren, wat er mogelijk en onmogelijk is. Ik ben hier met een expert die moderne lichtgewicht en soepel opererende sneltrams propageert. Lightrail wordt dat genoemd, al is het eerder de rails die licht is dan het wagenstel. In Nederland is de Randstadrail er een voorbeeld van. In Moskou is er al zo'n lijn aangelegd van de binnenstad naar de zuidelijke internationale luchthaven Domodedovo. Een verlengstuk naar de noordelijke pendant Sjeremetovo is in aanbouw.

Wolgograd lijkt geknipt voor de introductie van zo'n railverbinding omdat de stad weliswaar niet zo groot is – maar iets meer dan een miljoen inwoners – maar de op een na meest langgerekte stad ter wereld. De stad is na de oorlog helemaal nieuw aangelegd in een lange band langs de westoever van de Wolga. Aan de noordkant eindigt de stad bij een dam over de Wolga die naar een satellietstad aan de overkant voert, Volskij genaamd. Met de constructie van die dam was voor de oorlog begonnen. Die dam is een voorbeeldproject voor het Russisch Constructivisme. Maar hetzelfde gold voor het ontwerp van de stad als geheel, ook al werd er op last van Stalin een draai aan gegeven.

Er werd teruggegrepen op het concept van de 'lineaire stad' waarmee de Russisch Constructivisten voor de oorlog dweepten. In de verschillende ontwerpen voor de prijsvraag voor de in '29 gestichte modelstad Magnitogorsk, voorbij de Oeral, was dat uitgewerkt. Die stad moest als een staalindustriestad zo snel mogelijk uit de grond gestampt worden; gericht op de concentratie bij de ertsmijnen en de energiecentrale en op het efficiënt verloop van de productie. De gecentraliseerde inrichting van de mogelijkheden tot consumptie en vermaak was toen nog geen issue. Gedacht werd aan autonome woongebieden direct in de buurt van de aaneengeregen fabriekscomplexen die zo weinig mogelijk overlast mochten veroorzaken. Door ontwerpers als Barsj en Leonidov waren hiertoe vanaf een centrale stuwdam smalle banden van autonome 'desurbanistische' woonstroken en voorzieningen langs uitwaaijende verkeerswegen of in een kaarsrechte band geprojecteerd. Met daarlangs ook de fabrieken achter afschermdende groenstroken om zo het woon-werk verkeer te minimaliseren. De constructivisten gingen uit van het zogenaamde communale wonen. Dat wilden ze onderbrengen in stroken van geüniformeerde wooncellen of woontorens die alles via een autoweg snel kregen aangeleverd met de dagelijkse voorzieningen en mogelijkheden tot verpozen direct bij de hand in de vorm van een cultureel centrum bij een meertje in het midden van elke strook. Van de woonstrook werd direct overgestapt naar het luchtschip dat voor de Sovjetburgers de wereld bereikbaar moest maken om het onmetelijke Sovjetrijk tot eenheid te smeden. Maar de stad werd al in '29 bereikbaar gemaakt via een spoorverbinding die meteen duizenden arbeiders van heinde en ver naar de stad deed toestromen om voorlopig in tentenkampen te worden ondergebracht. De aanleg van Magnitogorsk stond daardoor onder grote druk. Socialistisch bevlogen, buitenlandse architecten en stedenbouwers werden aangetrokken om de stad uit de problemen te helpen. Zo werd Mart Stam belast met de bouw van een gehele stadswijk en werd uiteindelijk Ernst May aangesteld om aan de planning leiding te geven. Maar de aanwas van de industrie liep aanmerkelijk op de planning vooruit en de woon- en werkgebieden werden door elkaar gehusseld omdat de wildgroei geen ruimte liet voor een goede inrichting van de nederzettingen en tussenzones, zodat de in alle haast ingerichte industriegebieden een enorme overlast gingen veroorzaken. Het

concept van die stad moest daarom worden aangepast teneinde de stad te herstructureren, wat pas na de oorlog zijn beslag kon krijgen. De stedenbouwkundige 'randvoorwaarden' waren toen drastisch gewijzigd. Er moest een centraal stadsdeel in empirestijl verschijnen ten westen van het stuwmeer met de industrie ten oosten daarvan. De modernisten hadden nooit in een centrum met aansprekende voorzieningen willen voorzien. De stad moest via het spoor en de lucht direct met Moskou zijn verbonden. Een stadshart overladen met neoclassicisme en navenante ornamentiek streek in tegen de haren van de modernisten en zij gaven er allengs de brui aan.

Terug naar Wolgograd: Op dam bevindt zich een enorme waterkrachtcentrale, gebruikmakend van de enorm brede watermassa, met weliswaar maar een gering hoogteverval, van de Wolga. Zo wordt de hele stad als één lange regio via een enkele energiebaan efficiënt aaneengeschakeld. De totale lengte van het gehele aaneengesloten stadslichaam belooft inclusief de dam zo'n 100 kilometer! Eigenlijk valt de stad uiteen in drie delen. Het zuidelijke deel Krasnoarmeisk is alleen met een spoorlijn met het centrale Wolgograd verbonden en heeft een apart tramnet. Dat geldt ook voor Volskij. De stad als geheel wordt niet bediend door zogenaamde elektritsjka's. In Moskou en Petersburg bedienen dergelijke elektrische stoptreinen geregeld de voorsteden. Hier tuft er alleen een keer in de ochtend en de avond een elektrische loc met een stel wagons vanuit het hoofdstation Wolgograd 1 in de richting van Volskij of Krasoarmeisk. Winkelen via de trein is er dus niet bij. Alleen maar 's ochtend en 's avonds van en naar het werk in de voorsteden of omgekeerd. Een lightrail zou het centrale stadsdeel veel frequenter met beide voorsteden kunnen verbinden. Maar dat is een theoretische benadering die alleen in een land als het onze, zonder maffiabeding, geldingskracht heeft.

het curieuze concept van de bandstad

Al twee keer eerder probeerden we in Rusland stedelijke autoriteiten van het ideale concept van de lightrail te overtuigen. We dachten tegelijk mogelijkheden aan te reiken om de infrastructuur te verbeteren zolang het nog kan. We togen naar Petersburg en Nizhnij Novgorod. Petersburg, is in onze ogen nu een gepasseerd station. De congestie heeft daar al te dramatische vormen aangenomen en de verwoesting van met het tramnet is er hartverscheurend, vooral omdat daar de minst draagkrachtigen de dupe van zijn. Petersburg beschikt echter nog over een hele gedegen metro. Die hapert niet al te vaak en maakt dat het stedelijk stelsel afdoende rouleert.

Bij Nizhnij Novgorod waren we afgegaan op geruchten dat een jonge en vooruitstrevende districtsgouverneur er een veelbelovende industriële hervorming tot stand had gebracht. Die gouverneur was de nog jonge hervormer Boris Nemtsov die samen met Gaidar en Irina Khakamada de hervormerspartij 'De Juiste Zaak' vormgaf. Nemtsov wist allereerst in de regio de bouw van een nieuwe kernenergiecentrale te keren. Voor deze stad had hij door de opbloei van de vliegtuig- en auto-industrie een voortvarend ondernemend klimaat laten ontstaan. Hierdoor kon ook aan de renovatie van de binnenstad worden begonnen in een vorm die met onze kleinschalige renovaties uit de tachtiger jaren te vergelijken is. Dat wil zeggen, zo weinig mogelijk sloop en geen nieuwbouw van wanstaltige en hemelbestormende kantoren.

Wie weet was er een oor te vinden voor adviezen over hoe hier een renovatie van het tram- en trolleybusstelsel op aan is te sluiten. Voor de hand lag in ieder geval dat uit te breiden met een sneltramlijn richting het lokale vliegveld. We kregen alle medewerking. We werden door de bestuurlijk verantwoordelijke man, een soort wethouder voor transport die net twee maanden in functie was, ontvangen. Hij luisterde aandachtig, stelde behoedzaam vragen en maakte af en toe een sceptische opmerking. Hij had een

geweldige rondleiding voor ons geregeld. Dat zou de kwestie wel ophelderen zo voorspelde hij. We werden meegenomen naar een paar remises, waar we met de deplorabele staat van het onderhoud werden geconfronteerd. Alles was een kwestie van pappen en nathouden met wat oude losse onderdelen ter vervanging. Geld voor de aanschaf van reserveonderdelen, laat staan voor de aanschaf van nieuw materieel was er niet. Wat de stad parten speelde was vooral het sociale stelsel dat ervoor zorgde dat de gebruikers van deze transportsystemen meestal waren vrijgesteld van een redelijke financiële bijdrage. Ook de stedelijke schatkast was te leeg voor ook maar het minste vorm van verbetering. Het enige waar die keurige wethouder zeggingskracht over had was zijn nette driedelig pak wat voor zichzelf moest spreken. Wij werden op zijn last rondgeleid door een klein muizig mannetje in een grijs confectiepakje anno jaren '60, een dikke bos grijzend haar en scherpe pientere oogjes. Hij werd de professor genoemd en vertelde trots nog in Algerije te hebben gewerkt. Als wat werd niet duidelijk. Hij sprak warempel frans! Een ex-KGB-er? Na twee remises en de afspraak niet over politiek - in het bijzonder Boris Nemtsov - te reppen maar alleen opwekkende toasts uit te brengen, was ik aardig aangeschoten geraakt. Van steeds maar weer een wodka met tussendoor een sneetje oud bruin brood belegd met kaviaar of metworst. Teruggekomen bij het raadhuis werd ons plots het voorstel gedaan om mee te gaan naar de banja. We haptten daar ook in toe. Prompt werden een taxibusje voorgereden, dat naar de overkant van de Wolga spurtte en stilhield bij een vestiging van het lokale staatsverzekeringskantoor. Ik wist toen al wat we verwachten konden. Hier zetelt de plaatselijke maffia; staatsverzekeren is de dekmantel voor duistere parktijkken; het moet hier als zeer overdrachtelijk worden gezien! Zo eindigde de trip in een luxueuze blokhut, de banja-annex-bordeel in een dennenwoud. Daar werden we gefêteerd op nog meer wodka, een copieuze maaltijdsalade, een stoombad met traktatie op wat slagen met populierentwijggjes en na afloop een duik in het koude water van een vijver die van binnenuit was te bereiken. En als klap op de vuurpijl: sneeuwvitjes uit de toverhoed, zoals de man die vanuit zijn hoofdkwartier de leiding had genomen het volgende ritueel aankondigde. Wij mochten kiezen uit vijf hoeren die ineens voor ons aan tafel klaar zaten. Wij sloegen beduusd en bedeesd af. Het was nu uitgelopen op een smakeloze slapstick van ouwe-jongens-krentenbrood en we wilden terug naar het hotel.

Warempel was er iemand nuchter gebleven en die reed ons keurig in een personenauto over de Wolga terug. Maar niet nadat we keurig uitgeleide werden gedaan door een van de hoeren - ongetwijfeld had ze goed gestudeerd - die in een korte toespraak onze jammerlijke rechtschapenheid huldigde. Dat was einde verhaal. In de vroege ochtend werd er weer keurig bij de trein door de professor en onze attente chauffeur afscheid van ons genomen. De chauffeur vertelde nog dat de professor van genot nog stomdronken en poedelnaakt op de tafel had staan dansen. Een maand later belde de chauffeur ons nog een keer van daaruit. Of we voor hem niet de import van een tweedehandsauto konden regelen. Russen mogen twee keer per jaar een auto uit het Westen importeren en dat doen ze maar al te graag als de gelegenheid zich voordoet. Meestal weer via tussenkomst van de maffia. Het busje dat ons naar de overkant van de Wolga bracht was de clou. Zo'n busje wordt een marsjroetka genoemd; net zoiets als een dolmen in Turkije. Ze rijden in grote frequentie op dezelfde lijnen als de bussen. Het tarief is drie keer zo hoog. Ze bedienen de hele regio in sneltreinvaart. Het is dus een hele efficiënte vorm van semi-openbaar vervoer die in Rusland zo rond 1995 ontstond. De tram en de bus hebben er niet van terug. Maar een lightrailstelsel zou de monopolypositie kunnen aantasten. Ook het marsjroetkastelsel is weer zo'n vorm van distributie onder het dictaat van de maffia. Dat werd ons geraffineerd aan het verstand gebracht!

Welnu, in Wolgograd valt ogenblikkelijk op dat ook hier de marsjroetka's op de weg de dienst uitmaken. Uitsluitend zij bedienen de hele dag door hoogfrequent de bijna honderd kilometer lange weg die van het uiterste

zuiden in Krasnoarmeisk naar het uiteinde van Wolskij loopt. De parkeerplaats voor het Station Nummer 1 in centrum Wolgograd fungeert als centrale knoop. We namen die naar Wolskij om twee uur in de middag. Die rijden om de tien minuten, helemaal volgeladen. Zo'n busje schiet in het drukke verkeer maar heen en weer. Je moet er niet aan denken dat er een stuurfout gemaakt wordt. Russen halen in van alle kanten alsof er geen verkeersregels bestaan en alleen de wet van de snelste geldt. Ook zit je bepaalt niet comfortabel in krappe kunstleren banken opeengepakt. De busjes zijn meestal van oude Sovjetmakelij. De chauffeurs zijn altijd heel behendig, maar ook steeds bezig met het aannemen van roebelbriefjes en teruggeven van wisselgeld. Alle passagiers zijn daarbij behulpzaam. Zeker het begin van de rit verloopt nogal hectisch. Kortom, de ritten zijn gevaarlijk en bij ongelukken vallen vaak een hele reeks doden en gewonden. Maar dat deert de beheerders van het systeem nauwelijks!

Zo zorgen ze ervoor dat er toch van een bandstad mag worden gesproken als je ervan uitgaat dat de band is gebaseerd op een langgerekte en verdikte lijnbaan die als as van het gehele stedelijke stelsel fungeert. Die lijnbaan moet een allure krijgen zoals het 'Unter den Linden' in Oost- of meer nog de 'Kurfuerstendamm' in West-Berlijn. Sinds de val van de Muur vormen die beide in samenhang een soort bandstedelijk centrum van de Duitse hoofdstad, door een park aaneengeregen. (Ik doel op de Zoologischer Garten die van een dierentuin het hart van een wereldstad maakt waar met een kille hypermoderne Parlementsrijk er pal naast niet tegen op te boksen valt)

Het bandstadconcept is nooit echt in stedenbouwkundige kringen als stadsconcept serieus genomen. De afstand tot de centrale voorzieningen die de draagkracht van een centrum bepalen is gauw veel te lang. Het grote voordeel van het concept is dat de buitengebieden ter weerszijden van de band heel snel te bereiken zijn en de stad dus nooit een opeenhoping wordt. Als dat zeer natuurlijke elementen zoals een zee of de oever van een rivier zijn, biedt dat hele boeiende oriënteringsmogelijkheden. Het gaat dus bij een bandstad nooit om het centrum maar om de omgeving. Dat een aspect van de omgeving een stad aaneenrijgt is natuurlijk curieus. Bij een stad is organisatorisch en economisch altijd de infrastructuur de onderlegger. Die is veel optimaler aan te leggen in een radiaal verband. Verder verlenen bepaalde centrumvoorzieningen de stad zijn bijzondere waarde, afgezien van de historische of architectonische betekenis. Die is ook in een radiaalstelsel het best te onderbouwen en versterken, met subcentra op gelijke afstand van het centrum. Ook is het is veel aantrekkelijker om te kunnen rondlopen van de ene attractie naar de andere dan om ze aan te treffen in een longitudinaal verloop. Om toch de omgeving ook een rol van betekenis te laten spreken is bijvoorbeeld voor Amsterdam het lobbenmodel ontwikkeld om het groen de stad binnen te leiden.

De bandstad heeft als voordeel een sterke bundeling van de infrastructuur en de directe nabijheid van de omgeving. Dat moet dan van begin tot eind, met een opeenhoping en verdichting van bebouwing langs de bundel. Dat is niet alleen kostbaar, het is ook architectonisch al te geforceerd! Dat toonde bijvoorbeeld het Pampusplan van Bakema aan, als voorloper en alternatief voor het plan voor de Bijlmer. Ook het aanleggen van een stad in de lengte langs een rivier is daarom onvertoond. Het grootste voordeel kan de mogelijke aanleg van een haven of vliegveld zijn in de naaste omgeving van het centrum, wat de bereikbaarheid van buitenaf enorm bevordert. Inderdaad is dat in Wolgograd het geval, al is het ternauwernood!

Het enige wat we in de vorm van een bandstad kennen is de aaneenrijging van een badplaats langs een kust, zoals in de VS Miami of LA of in Rusland in het geval van Sotsji. Sotsji is zo, als vanzelf ontstaan als rustoord voor de Tsaristische adel en Sovjet hoogwaardigheidsbekleders. Er loopt daar een bergrug evenwijdig langs de zeeoever. In de Sovjettijd werd de badplaats

omgevormd tot een reeks van zogenaamde sanatoria waar de afzonderlijke Sovjetburger in de zomer van het zware werk in kon bijkomen. Sotsji kende nauwelijks een centrum en pas sinds midden jaren 90 vindt er een samenballing van functies plaats. Het gaat dan dus om steden met een monocultuur geënt op actieve recreatie en toerisme. Maar Wolgograd is juist allereerst een industriestad! Weliswaar niet aan een zeemonding gelegen, maar bij een brede rivier die niet veel verder uitmondt in het olierijke gebied van de Kaspische Zee. Bij die monding ligt bijvoorbeeld de stad Astrakhan, die weer concentrisch is opgebouwd rond een historisch centrum met een Kremlin.

van Wolgograd naar Amsterdam en weer terug

Maar hier is een extra opmerking te plaatsen, want weldegelijk is er een bandstad in de maak, geconcipieerd naar Russisch model. Een stedenbouwer en een architectuurgrootmeester die zich dat Russische gedachtengoed hebben eigen gemaakt zijn er de grondleggers van. Het betreft onze hoofdstad Amsterdam, wat op deze manier weer opnieuw een toonbeeld voor de wereld zou kunnen worden. Visionair wethouder Jan Schaefer - de Johan Cruyff van de Hollandse Zestigerjaren Politiek - nodigde ooit Rem Koolhaas uit om het gegeven van de verwaarloosde of in onbruik geraakte oevers van het IJ ter metropolitaine ontwikkeling aan te wenden van een nieuw stuk mondain Amsterdam. Eerder al had Koolhaas zijn ideeën in Amsterdam-Noord mogen uittesten, maar daar kon hij niet anders dan suburbaan bezig blijven. Hieruit is het IJ-oeverplan voortgekomen, door hem bedoeld als een mini-Manhattan als Tetrisspel, zoals het later weer aan de overkant op het Westerdok is verrezen. Dat is niets minder dan een bandstad tweezijdig langs een rivier. Het plan is uiteindelijk in twee delen uiteengevallen. Langs het IJ gaat de stad zich als cultureel evenementencentrum grootstedelijk profileren, maar langs de zuidrand zal dat op een zakelijke manier gebeuren. Zo was het door Koolhaas niet bedoeld, maar het is toch maar beter zo. Zo zullen rond de oude binnenstad twee linten ontstaan die zich samenvoegen op de plek waar een derde lint ontspruit. Dat is het plan IJburg, ook een bandstadontwikkeling van hoogst opmerkelijke karakter. Als geheel is deze stadsuitbreiding van Amsterdam aan te merken als een tweede mirakel, zo voorspel ik. Uit beide bandstadontwerpen is te op te maken dat de Amsterdam stedenbouwtraditie die door Berlage op de kaart is gezet, zich op een meesterlijke wijze bezig is te evolueren. Maar ook hoe het Russisch Constructivisme pas in Holland tot grote bloei weet te komen, nadat het Socialisme dat er de ideologische voedingsbodem voor vormde van de kaart is geveegd!

In groot verband is het IJ-oeverproject na de vernieuwing van Barcelona met het plan voor de Olympische Spelen van '92, het interessantste wat zich nog op het verdwijnende stedenbouwkundig gebied op wereldschaal voordoet. In detail geldt dat voor het plan voor IJburg en de uitwerking ervan. De ontwikkeling van het masterplan hiervoor werd ooit na veel discussie over het gewenst zijn van een uitbreiding in het IJ, gegund aan het bureau Palmboom-Van der Bout. Beiden zijn geschoold door de Delftse stedenbouwkundige vakgroep die het Russisch Constructivisme in de Nederlandse traditie en opleiding inweefden, eind jaren zestig. Frits Palmboom schreef daarover een boekwerkje getiteld 'Doel en vermaak in het Constructivisme'. Daarin treden voor het eerst buiten Rusland de bevindingen en bevlogenheid van architecten als Leonidov en Barsch buiten Rusland voor het voetlicht. In zijn plan voor IJburg zijn die bevindingen opmerkelijk verwerkt, aangesterkt door de praktijkervaringen die beide ontwerpers in Rotterdam voor de Kop van Zuid hadden opgedaan.

IJburg toont ook de kracht van het bandstadconcept, naast alle bedenkelijkheden. Een stadswijk van flink formaat wordt uiteengelegd langs een as voor openbaar vervoer, in dit geval de tram. Daar zal weer een

grootstedelijk stuk infrastructuur, in de vorm van de roemruchte Amsterdamse metro, op aan moeten takken. De infrastructuur structureert er inderdaad wel erg langdradig een saai uiteengerekte wijk. Ook hier zal het wijkcentrum een probleem gaan opleveren, want het ligt nogal verwijderd van het begin en het eind van de wijk. En het blijft er een voorzichtigheid en behoedzaamheid die tot super saaiheid leidt, die de warmte en opwinding van een stad maar niet tot stand wil laten komen. Allemaal blokkendozen in hoekige variaties, maar geen weidse enerverende promenades en extra hoge woontorens die het hart sneller doen kloppen. Ook ontbreekt het groen als een welkome afwisseling en opfleuring. Het is er wel, maar dan uitgespreid als in een kale vlakte.

Maar de kracht van het concept schuilt in het uitbuiten van de formele aansluiting op de verrassende landschappelijke wisselingen in de omgeving, waardoor de wijk zal worden opgeslokt. Ook zal de kwaliteit van elk stukje stadswijk worden gevormd door formele principes en vooral voorschriften die precies die unieke ligging uitbuiten. Voor het eerst weer sinds Berlage zullen formele ontwerpprincipes en niet de bestemmingsplanprocedures en -indelingen het plan zijn stedenbouwkundige kwaliteiten leveren die door de verschillende bij het plan betrokken architecten, met zachte hand gedreven, zijn aan te wenden. De architect dient weer om zich heen te kijken in plaats van zich te profileren via zijn unieke en sublieme woning- of kantoorontwerpje. Om te beginnen is hiervoor de hulp ingeroepen van waterpartijen: sloten, vaarten, vijvers en plassen tot aan het IJsselmeer als geheel. Daarmee is het plan opgesplitst in aparte eilanden met een eigen karakter en uitzicht. Zo zal er een archipel ontstaan van door waterscheidingen aaneengeschakelde buurten. Elke buurt weer op zich op hun eigen wijze volgens een bindend ordeningsprincipe samengesteld dat vooral sterk visueel werkt en onderscheid aanbrengt. In de ene buurt zijn de wisselingen in de bouwhoogte voorgeschreven in de andere de aansluiting van de panden op elkaar of op de straat. IJburg wordt dus een archipelstad, een eilandengeheel waarin elk afzonderlijk eiland inherent en consistent volstrekt herkenbaar is. En de aaneenrijging als een totale band langs de tramlijn in het midden zorgt ervoor dat men zich er nergens gedesoriënteerd in verliezen kan, ook al is de veelzijdigheid en veelvormigheid op vele plekken overweldigend en adembenemend. Voorgeschreven formele ontwerpprincipes zorgen dus voor de architectonische en stedenbouwkundige samenhang en dat is op deze schaal iets volstrekt unieks. Wel moet gezegd dat dit alles eerder werd ontwikkeld en vastgelegd. En wel in het tweede deelplan van het IJ-oeverproject, in het ontwerp van Adriaan Geuze en zijn bureau West8 voor de Erts- en Panamakade, waar een bijzonder geheel en een verbluffend kwaliteitsniveau werd verwezenlijkt. Ook is dit deel van het IJ-oeverproject als eerste als een samenstel van eilanden aangelegd en vormt zo de eerste uitwerking van het archipelconcept, waarvoor Koolhaas dus weer grondgedachtes heeft geleverd.

Lang leve de Amsterdamse stedenbouw en de Hollandse bouwmeester die zich richt op het inzicht van de Russische Topconstructeur Leonidov. Natuurlijk had die nieuwe wijk direct via een metro aan het knooppunt Centraal Station moeten worden aangetakt. Dat zal pas weer veel later via de omweg van Diemen gebeuren omdat de stad de wezensvreemde keus heeft gemaakt om de peperdure Noord-Zuid lijn tegen elke verkeerskundige logica in af te bouwen. Veel beter was het geweest de ring om de stad af te ronden en de ondergraving van de oude binnenstad maar voorlopig te laten schieten. Op die ring zou elke andere lijn, zoals ook een directe doorverbinding via IJburg naar Almere een fluitje van een cent zijn geweest. Nu rijdt er alleen maar een trammetje naar IJburg, nog niet eens een sneltram, terwijl de tram juist voor de binnenstad het aangewezen medium zou mogen blijven. Doortrekken van een metroverbinding via IJburg naar Almere zou toch o-zo voor de hand hebben gelegen. In het aan het Bijlmerplan voorafgaande plan waarop IJburg in feite voortbordurt - het plan van Bakema uit 1962 - was daar ook al in voorzien! Net zoals ons dat bleek in Nizhny Novgorod in

Rusland is ook bij ons de openbare infrastructuur het kind van de rekening. Beslissingen worden ingegeven door politieke of economische belangen of door de netwerken van de kapitaalkrachtige heren, in plaats van voor-de-hand-liggendheid!

Weer terug naar het land dat de bakermat voor deze vorm van stedenbouw vormde, naar de stad die er zo merkwaardig - als een verrijzend feniks - voor uit de grond werd gestampt, meteen na die allesverwoestende oorlog. Stalingrad waar na de oorlog met grote nadruk in één klap als een bandstad werd, naar een concept van de academisch stadsbouwmeester Alabjana, later verder uitgewerkt door stadsarchitect Sibirskij. De stadsbouwmeesters en hun team hadden vrij spel binnen de kaders die Stalin aangaf: Wolgograd moest een modelstad worden in een totale bouwstijl die in de ornamentiek een ode werd aan de grote heldhaftige overwinning. Alle bekende bouwmethodieken moesten ervoor worden gebundeld, om het bouwtempo te versnellen. Als geëigende bouwmethodiek werd de typisch Russisch-constructivistische elementenbouw verder ontwikkeld. De uit Amerika overgewaaid gewapend-beton techniek moest de constructie van enorme bouwvolumes mogelijk maken. Dat werd benadrukt met het adagium van een 'krachtdadige bouwaanpak'. De bouwmaatschappijen werden samengevoegd en geconcentreerd en een centrale stads-bouwraad kreeg de supervisie over de bouw. De heldenmetaforiek werd voor alles tot gedragscode verklaard. In een verslag voor een congres van de Unie van Architecten over de Russische Wederopbouw uit 1957 wordt het allemaal nog eens op een rijtje gezet: een geforceerde aanleg van een langgerekte stad in drie delen, met als principe een bundeling vanaf de elektrodam over de Wolga via een regionale elektrische treinverbinding. Dat geforceerde is te vergelijken met de bouw van Brasilia of Chandikhar, als steden die op basis van een totaalconcept van een eminente bouwmeester uit het niets verzezen in 'the middle of nowhere'. Wolgograd was de nieuwe modelstad van naoorlogs Rusland, beladen met een overdaad aan bedoelingen. In Brasilia en Chandikhar mislukten al die goede bedoelingen. Maar tot op de dag van vandaag blijkt Wolgograd naar Russische maatstaven bovenmatig te hebben gefloreerd. Merkwaardig is te zien dat de stad zeker in het centrum er nog steeds haast zo bijligt als na voltooiing rond 1956. De tijd heeft er stilgestaan, zo lijkt het en biedt de ruimte voor een terugblik en zuivere evaluatie van de concepten.

Ook hierbij heeft de oorlog het verschil gemaakt, vooral door de betekenis die er aan de slag bij Stalingrad werd gegeven. Want Wolgograd is als lange lijn opgezet niet zozeer vanwege de ligging langs die rivier. Het basisconcept is de stadsboulevard die Leninprospekt is genoemd en waarlangs in uniforme stijl de zogenaamde Stalinempire is verschenen. Die moest de stad in samenhang met de terrasvormige aanleg van de kades een sprekend silhouet opleveren, gezien vanaf de rivier. De Prospekt zou in ensembles van 7 bouwlagen worden aangelegd en alle grootstedelijke functies aaneenrijgen. Wat opvalt is ook dat het plan rept over het veranderen van het onderbrengen in de bebouwing van de winkels. Voor de oorlog lagen die allemaal in de onderlagen van de bouwblokken. Er moesten nu grote winkelcentra komen in de vorm van een geheel bouwblok, uitsluitend gelegen aan die Prospekt. De rest van het centrum was overal in 4 tot 5 bouwlagen te verwezenlijken. De vooroorlogse constructiemethodes moesten tot wel 4 keer het tempo van voorheen worden opgeschroefd. De stadsboulevard wordt gekruist door een brede groenstrook die tot 'Heldenallee' is bestempeld, met weerszijden de mooiste gedecoreerde bouwblokken als een enorm ensemble. Ook wordt nadrukkelijk gesproken over een 'immortalisering' van de herinneringen aan de oorlog, met name rond het Plein van de Gevallen Strijders. Voor de oorlog lag er langs de Wolgakade een spoorrails voor cargo naar de loodsen. Als geheel werd dat vervangen door een systeem van parkaanleg met vijvers en stroompjes in drie getrapte lagen. Het centrum daarachter moest plaats bieden aan cultuurpaleizen en instituten terwijl

ziekenhuizen en zwembaden langs de rand van de Wolgakade werden geprojecteerd. Dat alles bediend door een dubbelsysteem van aders: een ader met een weg en spoor voor de aan- en afvoer van goederen en de Leninprospekt als ader voor het aaneenrijgen van de centrale voorzieningen. Die kade moest echter een rustig karakter dragen. Die aders mochten daarvoor niet in de weg liggen. Het lijkt warempel wel alsof de Stalinstedenbouwers al dwars tegen de modernisten in wilden stellen dat stedenbouw het medium is voor het scheppen van een stad via het oproepen van een sfeer en het aaneenrijgen van elkaar stimulerende activiteiten langs de publieke ruimte. Zij stonden in die zin veel dichter bij de tegenwoordig gangbare opvattingen zoals met name door Koolhaas verwoordt, dan bij die van de vooroorlogse modernisten! Alleen treedt men in de stad van de Stalinstedenbouwers niet een kunstwerk binnen maar een vooral een ruimte van de gedenkwaardigheid. Dus geen ervaringsbruggen in gang gezet middels instabiele media en reactiviteit van de bezoeker, maar onderwerping van de beschouwer aan de voor de eeuwigheid geldende heldenparade. Niet het vrije spel met de zinnen wordt gesymboliseerd, maar het getotaliseerde spel met de betekenis van het Vader- en Moederland. Tot in de ornamentiek toe! In Wolgograd blijken al verwijzingen naar een gepolitiseerde staat, naar communisme of socialisme te ontbreken. Er wordt slecht verwezen naar de betekenis van het land zelf dat de betekenis van het socialisme of communisme heeft overleefd en dus in stand kan blijven. Alleen het belijden van die betekenis is van karakter veranderd, het is folklore geworden. Hoe vooruitziend dit was wordt ook nog eens beklemtoond door de vervanging van het complex van de petrochemie, dat voor de oorlog nog vanuit het noorden op het centrum aansloot, door een stadion. Daar voetbalt sindsdien Rotor Wolgograd, ooit de belichaming van de Spartaanse manier van het drillen tot het heldendom, maar inmiddels de trots van de stad op nationaal en internationaal voetbalgebied.

Dat alles vindt haar hoogtepunt in de in graniet uitgevoerde trapsgewijze afloop naar de aanlegkade. De kruising is vormgegeven als een groot leeg stadplein dat voert naar het station. Dit station bekroont de uniforme bouwstijl met zo'n typische aandachttrekkende toren die in Moskou een Stalinorgel wordt genoemd. De aanlegkade ontvangt de passagiersboten die de stad in de zomer aandoen. De passagiers betreden de stad via die trappenpartij met aan weerszijden een rij van witte propyleeën als toegangspoort naar de Stalintempel. Dan komt men vervolgens langs de eerste heldentekens en -monumenten. Over Wolgograd wordt uitvoerig de loftrompet uitgestoken. De stad wordt voor eeuwig vernoemd als een heldenstad van tweede categorie, een uitzonderlijke status gedeeld met Petersburg. Op alle plekken in de stad waar gedenkwaardige gevechten hebben plaatsgevonden vindt men steeds weer van die overdadige beeldhouwwerken als in memorie aan die oorlogshelden. Het verslag formuleert het esthetisch doel als 'een heldenparade langs het terrasvormige reliëf van de kade, evenwijdig langs het wijde water van de Wolga'. Het moge duidelijk zijn dat dit geheel nooit mocht worden overwoekerd door nieuwerwetsigheden en dat dus ook expliciet de bedoeling was de tijd te laten stollen in steen. De stedelijke openbare ruimte als 'deadzone', als een eeuwig en uniform verstilde gebedsruimte, in een in gepeins verzonken staat over die alles betekenende oorlog! *De vraag is dan nu wat de toekomst brengen moge! Na al die jaren sinds de omwentelingen van '91 is er nog maar een enkel nieuw modern gebouw verrezen. Net sinds dit jaar tast een communicatiecentrum dat ver boven de stalinempire uitsteekt, het strakke silhouet vanuit de achtergrond ingrijpend aan. Het steekt er naargeestig bovenuit, omdat het elke aansprekende vormgeving ontbeert! Hier raakt de heldenverering mee in de verdrukking. Er komt alleen maar industriële grootsheid voor in plaats. Gevoel voor spektakel is tot Wolgograd nog niet doorgedrongen. Misschien alleen maar een eerste misplaatste aanzet tot 'Bigness'?*

Wel moest de stad met het droge klimaat contrasteren. Monumentaal moest het groen de voorgrond beheersen en als geheel het expressief silhouet onderbouwen. De aanblik van de stad moest iets bedaards en voornaams hebben, maar vooral geen drukke bedoening zijn. Geen spektakel langs de boorden van Wolga, maar rustgebieden voor voetgangers, en ziekenhuispatiënten, vooral dus oorlogsinvaliden.

Voor de oorlog lagen er petrochemische fabrieken net ten noorden van het centrum. Begonnen werd met die te verplaatsen naar het zuiden. Op die plek mocht dan een volksstadion verrijzen. Tot op de dag van vandaag voetbalt daar de andere trots van de stad - voetbalclub Rotor, dat er ooit in '96 nog Manchester United ontving. Het belastende en lawaaierige vervoer van de cargotreinen en vrachtwagens zou naar een langgerekte zone aan de westkant van de stedenband worden verplaatst om zo tot een dubbele bundeling van verkeersaders te komen. Daarmee werd dan wel de directe uitlooptmogelijkheid naar de heuvelachtige omgeving weer gedwarsboomd.

De Wolgakade is in drie lagen aangelegd, verdeeld over het talud met een hoogteverschil van wel zo'n veertig meter. Het resultaat is een groene zoom die twee evenwijdige boulevards met grootse allure omvat.

Na de Stalintijd is begonnen met een nog grootschaliger aanpak die mogelijk werd door een nieuwe revolutionering van de bouwmethodes. In Petersburg werd de elementenbouw ontwikkeld. Panelen die in fabrieken in elkaar werden gezet werden naar de eerst opgetrokken casco's getransporteerd om zo snel enorme bouwaantallen te verwezenlijken. Dit systeem werd voor de hele Sovjet-Unie gestandaardiseerd en daarover uniform verspreid. Dit was een nogal robuuste bouwmethode, gekenmerkt door een slordige en povere afwerking. Overal in Rusland vindt men in elke buitenwijk nog die eindeloze rijen bouwblokken in deze bouwstijl. Zo ook in Wolgograd, maar dan in een lange lijn vanaf het centrum naar noord en zuid uitgesmeerd. Deze bouw contrasteert met de wijken die eerder waren gebouwd.

De Stalinbouw was nog van grote klasse. De stedenbouwers van Wolgograd was het vergund om arbeiderspaleizen te mogen bouwen. De helden van Stalingrad was een extra luxe vergund, die ook in de woningbouw tot uitdrukking kwam. Maar na '58 was dit voorbij. De stalinempire was passé, de bouwmethodes werden gemoderniseerd. In de Brezjnev-tijd is er vervolgens aan het bandstadconcept het nodige toegevoegd. Aan de rand van het centrum verschenen kantoren in moderne hoogbouw, die nogal afbreuk doen aan de flamboyante stijl van het memorabele centrum, vooral door er flink bovenuit te steken. Onder de hoofdstraat Leninprospekt werd over een lengte van 2,5 kilometer in een tramtunnel gelegd. De tram als belangrijkste binnenstad ader is ondergronds aangelegd, hangend onder de brug over de Tsaritsa, daar eindigend in de open lucht. In het aanvankelijke plan was daar nog niet in voorzien. De tram werd toen nog een meer perifere functie toebedacht. De aanleg van de tunnel werd gedaan volgens in Moskou beproefd recept. De tunnel is tegelijk een oorlogsbunker.

Toen wij met de autoriteiten over de modernisering van de infrastructuur wilden praten, werden we eerst naar een generaal doorverwezen die zetelt boven in een brandweertoren, zo de volledige stad overziend! Graag hadden wij hem enthousiast het vervangende concept van de lightrail aangeprezen. Maar dat zou tegen beter weten in zijn geweest. Later nam een ondergeschikte contact op om te melden dat inmiddels met een Tsjechisch bedrijf een contract was afgefloten voor de levering van nieuwe tramstellen en reserve-onderdelen, waarmee voorlopig de kous af was.

Deze manier van doen is een nogal typerend en een overblijfsel uit de Brezjnevtijd. Iedereen vertelde me altijd dat die tijd zo gemoedelijk was en er een weldadige saamhorigheid heerste die een grote weerstand vormde tegen dit soort bewaking van bovenaf. Men maakte zich niet meer zo druk om de leiding van het land, waarvan iedereen wist dat die paranoïde was

geworden en corrupt in elke orgaanvezel, gebruikmakend van de gelaagde privileges die het leiderschap bood. Maar die leiding kon niet veel meer dan het land maar overzien. Het socialisme was een gesmeerd in elkaar gedraaide eenheidsworst geworden die het volk voor de neus werd gehangen. Niemand had het slecht en dat nam men op de koop toe. En men nam het er van want van zoiets als werkdruk was nauwelijks sprake. Alleen de individualisten waren nog de dupe, maar niet meer zo als in de Stalintijd. Intellectuelen werden genoodzaakt in alle afzondering voor zichzelf te denken. Maar ook dat vond zijn weg via de kanalen der dissidenten die vanzelf begonnen te stromen als bloed dat zijn weg vindt waar het niet gaan kan.

De sociale zekerheid was iets wat hogelijk gewaardeerd werd; naar het norse toezicht werd steeds openlijker de neus uitgestoken. Dit zou zich wreken in de tijd van de perestrojka toen het systeem pas echt begon te haperen. Eerst wendde Andropov zijn blik af en joeg de corrupte Brezjnef-kliek uit hun zetels. Toen verloor de leiding zijn samenhang. Een sociaal systeem is zo sterk als zijn leiding en bestaat vooral bij de gratie van diens bedoelingen. Die waren ineens één brok tegenstrijdigheid in de meest letterlijke zin. De klap kwam pas na de omwenteling in '91, toen de leiding de greep volledig verloor. De vrijheid werd onbedoeld in de schoot geworpen met als tol een afzichtelijke armoede en troosteloosheid en de opkomst van de georganiseerde misdaad.

Later is er aan die kade, wat afzijdig, een neoconstructivistische haventerminal toegevoegd. De achterkant van die terminal is nu een wilde bedoening; een soort permanente braderie. De voorkant is modernistisch van het meest barse soort: een vierkante betonnen doos met daarbovenop weer een ronde doos met rondom glazen wanden voor het uitzicht. Het doet warempel denken aan het Amsterdamse Muziekgebouw aan 't Y, ook al verbonden met een passagiersterminal. Een zelfde soort plaat boven een glazen evenementenhal. Maar veel te zwaar aangezet in plaats van licht en luchtig en enerverend. Wat het constructieve effect helemaal teniet doet zijn de twee stevige kolommen die buiten de hal overstekende dakplaat ondersteunen. Al met al is het meer een bombastische aanlegsteiger dan haven geworden. Wat verderop staan er wel een viertal kranen langs de waterkant, maar vrachtschepen zijn nergens te bekennen. In alle andere Wolgasteden die ik ken, is wel altijd ook expliciet van een haven sprake. Zoals bijvoorbeeld in Nizhnij Novgorod. In principe zijn de geografische bepalingen voor beide steden hetzelfde. Ook daar mondt bij het centrum een zijrivier uit in de Wolga uit. In Nizhnij Novgorod wordt dat door het middeleeuwse Kremlin geaccentueerd. Dat vormde ooit een vesting als verweer tegen de veroveringszucht van volkeren als de Tataren of Polen. In Wolgograd is er geen sprake van een middeleeuws fort of historische stadskern. Alleen een in de Wolga uitmondende rivierbedding die in april een modderstroom van smeltwater uit het Donbekken naar de Wolga voert. Dat riviertje, de Tsaritsa, ligt - breed in de rivierwal van de Wolga uitgesneden - meestal droog. Het verleende de stad tot aan 1925 haar naam: Tsaritsyn.

Stalingrad werd Wolgograd

Het landklimaat van de streek kenmerkt zich door grote droogte, met bloedhete zomers en steenkoude winters. De heldenstad baadt overdag meestal in het felle zonlicht, overwelt door een strak azuren hemel. In de nacht overkoepelt dan een kraakheldere Melkweg een prachtig verlicht geheel, met spotlights op het station, de fontein en monumenten in de alleeeën.. In het zuiden ontwaart men permanent een vuiltje aan de lucht. Daar liggen sinds een eeuw de uitgestrekte chemische fabrieken en olieraffinaderijen, die altijd voor veel bedrijvigheid hebben gezorgd. 's Avonds schemert daar de hemel doforanje. Dat geeft het hele overzicht vanaf de kade een wat onwerkelijke, dreigende sfeer.

In de beschrijving van het stadsconcept wordt steeds de ligging langs de Wolga benadrukt. Er wordt een beeld van de stad geschilderd gezien vanaf de majestueuze rivier. Daarvoor zou ook de overkant kunnen worden genomen. Die overkant vormt als het ware de horizon van naoorlogs Rusland. Tot hier toe reikte moedertje Rusland en wisten de nazi's op te trekken. Dat besef draagt bij aan de beoordeling van het drama! Aan de overkant, bij de dam ligt Wolskij, maar verder bevindt zich alleen sompig moerasland dat uitloopt in de steppes en woestenij van Kazakhstan. Niets noemenswaardig is daar nog gelegen. Voorbij Wolskij begint Centraal Azië, met een heel andere geschiedenis dan Europa. Dat is het gebied van de nomaden, van de 'barbaren' die altijd met de Westerse civilisatie op gespannen voet stonden. Grotesk is het om te zien dat er een brokkelige brug over de Wolga in aanleg is waarvan de afbouw stil ligt om zo als het ware de onbereikbare werkelijkheid van de overkant te symboliseren! De stad is dus ook de antithese van de overkant die altijd vanuit het westen onbereikbaar is gebleven, zowel voor de usurpatoren als voor de Russen zelf. Wat is dit een scherp contrast met de reden waarom Stalin de stad naar zichzelf liet vernoemen. De stad lag volgens hem op een kruispunt van verkeerroutes en waterwegen die een verbinding tussen Azië en Europa moesten mogelijk maken! Hoe treffend symboliseert die brug tot op vandaag het tegendeel. Op een vraag aan een taxichauffeur of er ook een weg naar Kazakhstan is wordt ik vreemd aangekeken. Kazakhstan is van hieruit gezien een totaal andere wereld. Dat is altijd zo geweest, maar zal het zo blijven?

Omgekeerd was dat wel anders. Aan die overkant begonnen de jachtgebieden van de Magyaren en de Bulgaren die van daar uit al handelden met de Grieken. Ze werden door aanstormende Hunnen naar Hongarije en Bulgarije verdreven. Deze barbaarse nomadenvolken beschikten over een superieure gevechtstechniek. Met behulp van hun steppepaardjes, lichte tunieken en handzame bogen overrompelden ze spoorslag maar kortstondig de middeleeuwse feodale nederzettingen tot diep in Europa. Terwijl de beschaving vanuit forten rond die nederzettingen langzaam maar gestaag de technologische superioriteit ontwikkelde die die barbaren weer teruggdreef naar hun weidse graslanden. Hoe de grote nomadische beschavingen zich handhaafden en cultiveerden weten we nauwelijks. Opgravingen van Scythengraven toonden een hoogontwikkelde handwerkzaamheid. Omdat barbaren niet schreven en de enige bronnen die uit de sedentaire nederzettingen van de Turken, Grieken, Arabieren en Perzen waren van rond 800 tot aan 1300, zijn onze historici flink bevooroordeeld. Zeker is dat het dorre grasland in al zijn weidsheid van doorslaggevend belang was voor de vestiging van hun enorme rijken waarin ze met hun dieren - tevens leefkost - heen en weer bewogen. Het is pas met de ontwikkeling van grootschalige irrigatieprojecten dat de grote oases tot belangrijke gecultiveerde steden werden omgevormd. Dat gebeurde door de Russen die de grote rivieren die langs de steppes stroomden grootschalig aftapten, sinds het begin van de twintigste eeuw. Voordien vormden de stroken vruchtbaar land langs de rivieren, van Wolga en Oeral tot de Amy- en Syr Darya de enige cultuurgrond voor andere levensbehoeften dan het vlees van de steppekuddes. Samarkand was voor de nomaden de verzamelplaats als cruciale stad van de zijderoute en pleisterplaats voor de karavanen. Nederzettingen als Astrakhan en Wolgograd - toen nog Tsaritsyn - waren dus plekken waar de sedentaire beschaving met de wereld van de nomaden in uitwisseling trad. Geen spoor is er meer van te bekennen! Bij nomaden gaat het nog maar om enkelingen en bij de sedentaire beschaving om een overweldigende meerderheid waar geen kruit tegen gewassen is.

Dat de beschaving tot hier reikt blijkt vooral in de avond. De eerste avond zitten we in de lobby van het hotel bij een barretje. Naast ons verzamelt zich een groepje hoeren, uitgedost in wulpse kledij en zwartleren rijlaarzen. Ze zitten gezellig met elkaar rond een tafel te keuvelen en letten blijkbaar niet op ons. Maar boven hen hangt een televisiescherm. Tot onze verbazing vertoont dat - het is inmiddels half twee 's nachts - 'A

Clockwork Orange' van Stanley Kubrick. Buiten ons kijkt niemand anders naar de film; toch is dit tekenend voor de moderniteit van de Russische media. De film geeft een surreëel beeld van een Engeland in de nabije toekomst, waar jeugdbendes de straat over nemen, terwijl de staat de aanstichters van het straatgeweld probeert te herprogrammeren. De film toont op een morbide wijze het brute geweld van losgeslagen individuen, met op de achtergrond muziek die totaal contrasteert en distantieert. Ik werd er in Petersburg voor gewaarschuwd dat ik dit soort situaties in Wolgograd zou kunnen verwachten. Dit is de sinistere sfeer waardoor de buitenwijken van Petersburg steeds meer en meer na zonsondergang gekenmerkt zijn geraakt.

Je wordt in Wolgograd nog niet overal door het kaprealisme overweldigd zoals in Petersburg het geval is. De laatste grootschalige volkswoningenbouw stamt van midden jaren tachtig, gegroepeerd langs die autobaan buiten het centrum. Maar er is duidelijk sprake van een overspannen huizenmarkt. Daarvan getuigen die borden. Ze prijzen om de paar honderd meter luidruchtig hypotheek aan. Wel met schrikbarende hoge rentepercentages al kan je het geld snel via een bank bemachtigen. Navraag bij onze taxichauffeur leert dat mensen als gekken proberen zich een eigen woning te verschaffen. Na de privatisaties zijn die van binnen vaak flink gemoderniseerd.

Net buiten het centrum staat nu toch zo'n spectaculair kaprealistisch project in de stijgers. Twee kale betonnen honingraten zijn al opgetrokken. Een teken aan de wand? De opkomst van nieuwe helden, van de wilde vastgoedmakelaar annex maffiose projectontwikkelaar? Uit suggesties van die taxichauffeur over de populariteit van dure Lexussen en SUV's met geblindeerde ramen, mag wel het een en ander worden opgemaakt. Ook als je Krasnoarmeisk binnenrijdt laat de entree van die stad niets aan de fantasie over. Op de plek waar ooit een parkachtig pleintje je in die buitenstad verwelkomde, staat nu een bakstenen buitenissig misbaksel met wat glazen en plaatstalen opsmuk. Met levensgrote kapitalen staat boven in de topgevel CBERBANK geschreven. Via deze bank oefent de maffia haar wisgewassen macht uit. Het is het enige nadrukkelijke teken van nieuwe bedrijvigheid. Spectaculair is hier nog altijd de enorme poort van de sluis in het Wolga-Donkanaal. De plaatselijke tram loopt er voorlangs over een brug over dat kanaal. Die poort stond model voor de samenhang van landbouw en industrie, die zich in Wolgograd verzamelde via het rivierwater vanuit noord, zuid en west. De poort is opgetrokken in dezelfde neoclassicistische stijl als de propyleeën aan het havenfront. Dus ook uitdrukking van een vervlogen heldentaal, van een trots op wat tot stand is gebracht met socialistisch vereende krachten. Die bank staat dan nu symbool voor het uiteenvallen van die krachten, en verheerlijkt de glorie van nietsontziend ondernemend nepotisme. Voorbij dat kanaal volgt een grauwe en verwaarloosde wijk van woonkazernes rond een desolate spoorbaan met een verbrokkeld platform. Daar stopt dus de trein twee keer per dag zuchtend en steunend om het arbeidersvolk op te slokken en uit te braken. Verderop vervolgt de tram haar baan richting een gigantisch industriegebied, dat door vlammeende pijpen wordt gemarkeerd. Het is twee uur 's middags en na een paar kilometer bevinden er zich naast ons alleen nog twee conductrices binnenboord. Ineens sommeren die ons snel uit te stappen. Het geval rammelt niet verder al zijn we slechts bij een tussenremise aangeland. Daar wacht ons een bewaker, breed en verbaasd glimlachend met een brede heldergeel blinkende bek. Hij draagt zijn gouden fortuin in de mond en als hij spreekt of lacht wordt er wagenwijd blijk van gegeven. Vriendelijk licht hij toe dat dit district van de chemieconcerns nog zes kilometer doorloopt maar dat vanaf hier alleen de trolley verder rijdt. De tram doet dat alleen in de vroege ochtend en late avond, maar maakt nu hier rechtsomkeert. Als we aangeven te voet verder te willen, schudt hij meewarig zijn borstelige kop. Als we zo nodig willen. Aan de overkant van de weg zien we overal werkplaatsen waar auto-onderdelen worden aangeboden. Afgewisseld door laagbouw van steeds weer dezelfde oliemaatschappij. De oliegigant Lukoil

weekert hier met de grond. Wolgograd drijft op de olie die vanaf de Kaspische zee naar hier - drie honderd kilometer verderop - wordt opgepompt.

De oude fabriekscomplexen ten noorden van het centrum zijn in ernstig verval geraakt, het belang is gemarginaliseerd. Een elektriciteitscentrale bestaat alleen nog uit verroeste plaatstalen loodsen met stukgeslagen ramen in een woestenij van verwrongen staal tussen de wilde bremstruiken. Alleen bij de roemruchte tractorfabriek zagen we nog een wagon met vijf nieuwe minitractoren klaarstaan voor transport. Maar ook daar was ook niets te bekennen wat nog bewoog. Hier in Kranoarmeisk ligt alleen het voormalig cultuurpaleis er zo ontluisterend bij. Een brand heeft het neoclassicistische bouwwerk gedeeltelijk in de as gelegd, blijkbaar al jaren geleden. Het is een ruïneus monument voor een vervlogen tijd. Nu alleen nog speelplek voor stiekem jeugdvermaak of slaapplek voor de enkele nog overlevende drankmisbruiker. Zo wordt de nostalgie naar de gezellige tijden van weleer - vooral in de zeventiger jaren waren dit de plekken waar het socialisme de mensen samenbracht - navrant voor de oudjes levend gehouden. Wachtend op het moment dat een projectontwikkelaar er zijn oog op vallen laat? In Rusland wordt alles wat oud en aftands is aan zijn lot overgelaten; het sterft vanzelf wel af om voor een nietsontziende vorm van zakelijkheid plaats te maken.

Wolgograd sluimert in een tussentijd. Men is niet tevreden en niet ontevreden, niet opgewekt maar ook niet meer terneergeslagen. Iedereen heeft iets afwachtends en ook iets verwachtingsvol over zich en wij worden misschien wel gezien als boodschappers afkomstig uit het nog altijd ver verwijderd paradijs. Wat een verademing, vergeleken met de Russische metropolen! Met een enkele uitzondering: een dronken jongeman was met zijn moeder in de tram op weg naar de markt. Maar met de fles in de hand besloot hij ons te achtervolgen. Persé wilde hij ons telefoonnummer in Amsterdam. Wat wij toch wel niet van plan waren, wilde hij weten. Waarom we hem niet te woord stonden, want hij was toch zeker geen crimineel. Hij wist van geen wijken, was bereid ons alles uit te leggen. Zijn moeder spoorde hem nog schuchter aan bij de markt samen met haar uit te stappen. Maar pas bij de laatste halte verloor hij ons uit het oog toen hij al te beneveld met ons uitstapje, niet wetend waar te zijn aanbeland.

Bij de Mamajevheuvel treffen we langs de weg nog zo'n neoconstructivistische sovjetbasiliek: het landbouwcongrescentrum. Een glazen voorgevel, hoogoplopend als een generaalspet. Weer die te zwaar aangezette, robuuste maar saaie uitstraling. Er is net een jaarmarkt gaande meldt een breed uitgespannen doek. Voor het gebouw staan vijf auto's geparkeerd. Westerse modellen allemaal. Aan die landbouw valt blijkbaar niet zo veel plezier te beleven. Misschien was de oogst in het voorbije jaargetijde niet zo inspirerend of gunstig stemmend. Wolgograd ligt net ten noorden van de Koeban en dat is de Russische graanstreek. Maar het platteland is de ineenstorting van het kolchozenstelsel nog lang niet te boven. Het is daar, in de boerengehuchten, waar de malaise het meest huishoudt, waar de dronkenschap de landerige nutteloosheid moet verdringen. Zo weet ik maar al te goed.

Het zal duidelijk zijn: Wolgograd ligt nog te afzijdig voor het wereldgebeuren, maar heeft wel perspectieven door de olie en haar merkwaardige, in steen verstarde folklore. Stalin heeft de stad ooit een onuitwisbaar stempel opgelegd. Poetin zal dat doen in de naaste toekomst. Twee helden die zich een historische betekenis toe-eigenden. De eerste verloor die weer nadrukkelijk, de tweede mag daar rekening mee houden. Maar dat zal de sociale en stedenbouwkundige impact van hun invloed niet ongedaan maken. Zo is er een andere stad in Oost-Europa die door vergelijkbare vaarwater is gegaan. Ik denk aan Boedapest.

Tot in een ver verleden toe. Ooit lag Pest in de vlakte van waaruit de barbaar Atilla-de-Hun de val van het Romeinse Rijk inluidde. Zo zwichtte ook Boedapest onder het juk van Stalin, die aan haar eclecticistische ensembles de stijl ontleende voor de Stalin-empire die de feodale verhoudingen van het Habsburgse Rijk glorieus naar de mestvaalt van de geschiedenis moest verwijzen.

Maar terwijl Stalins tanks en kanonnenvlees wel de fascistten onder de voet liepen, lukte het Chroesjtjovs tanks niet om de vrijheidsdrang van de Hongaren volledig de kop in te drukken. Die vrijheidsdrang heeft nu na jaren ook Wolgograd bereikt.

Boedapest ligt ook uitgestrekt langs een memorabele rivier. In dit geval de Donau en wel langs beide boorden. Boedapest is niet totalitair van opzet en de beide overkanten spiegelen zich aan elkaar in een volstrekte tegenstelling. Hoog op de heuvels ligt de laatmiddeleeuwse stad Boeda tegenover een vlakte met daarin Pest, een wonder van negentiende-eeuws bouwvernuft. Zo iets zien we ook in Wolgograd waar het stalinistische neoclassicisme zich tegen de heuvels oplopend heeft genesteld tegenover een uitgestrekte ongecultiveerde vlakte. Beide steden voegen zich naar hun rivier op een rustige manier. Pest kent een wandelpromenade langs de oever, zoals in Wolgograd een parkaanleg langs de oever is aangelegd. Ik ken geen steden met zo'n rustgevende en tegelijk imponerende waterkant. In Boedapest geaccentueerd door het overdadig neogotische parlamentsgebouw, in Wolgograd door de overdadig classicistische aanlegsteiger. Het centrum van Boedapest is geclusterd, terwijl de ensembles per pand in ornamentiek variëren. Wolgograd is langgerekt en de ensembles vormen een stijlvol geheel. Maar de alleēn in beide steden ademen dezelfde soort mondaine sfeer, in Wolgograd pas de laatste jaren opgefleurd met winkels en barretjes. Het grote verschil wordt door de trammetjes uitgemaakt. In Wolgograd zijn ze gammel en verdwijnen ze onder de grond, in Boedapest zijn ze modern en kleuren de straten tot aan de Donauoever toe. Helaas is in Boedapest een modern hotel langs de waterkant gezet, dat in het geheel van het waterfront niet past. Elders heeft het Postmoderne op een meer aansprekende manier zijn intrede gedaan. Wel allemaal verspreid over de stad die zelf ook uitwaaiert vanaf de waterkant. Zo is het negentiende eeuwse statige Nyugati-station verlevendigd met schuin geconstrueerd oplopend dak van stalen buizen. Hier blijft het bij een enkel accent van een stedelijk knooppunt dat al lang geweldig functioneert. Rusland kent inmiddels ook een voorbeeld van het gebruikmaken van een stationslocatie om de stad economisch en cultureel op te peppen: de postmoderne shoppingmall bij het Kievstation in Moskou. Maar hier is alles van een overgrote maat die natuurlijk voortkomt uit het gegeven van een immense metropool. Boedapest is nog niet van dien aard, Wolgograd zal allicht nooit zo worden. Het leerzaamst voor Wolgograd is het de door Erick van Egeraat gebouwde hoofdkantoor van de ING-bank aan de Dosza Gyorgy-sstraat. Die straat ligt daar waar binnenstad overgaat in het Museumplein van Boedapest dat weer toegang geeft tot het roemruchte en attractieve stadspark met zijn dampende vijvers, dierentuin, kasteel, ijsbaan en barokke thermale badhuis. Het ING-gebouw is ingevoegd in de straatwand en doet daardoor toch niet veel meer dan explosief opvallen, vooral als 's avonds het gebouw twinkelend oplicht door de confettiverlichting waarin het is gewikkeld. Maar zoals het park uitnodigt om toe te treden, zo sluit de in vele vlakken vervormde schil het gebouw af van de omgeving die het omringt. Je kunt er alleen maar aan voorbij lopen tenzij je er zaken hebt te doen. Ook uitsteken doet het niet en dus voegt het zich naadloos in. Het gebouw blijft als het ware een enkele visuele gebeurtenis. Als object roept dat de vraag op wat er van binnen toch wel gebeuren mag. En daarmee voegt het bitter weinig stedelijks toe. Hier wrekt zich dat Boedapest zijn (post)moderne projecten als los zand heeft uitgezaaid. Dat moet beter kunnen!

Van Egeraat heeft intussen zijn benadering verder uitgewerkt in een poging met vergelijkbare middelen toch een nadrukkelijk stedelijk effect op te wekken in een omgeving van weinig metropolitaine aard. Hij kreeg daarvoor diep in Siberië de gelegenheid. In de West-Siberische olie- en gasstad Soergoet - gelegen aan de Ob, 800 kilometer pal ten noorden van Omsk; midden in de taiga op dezelfde noorderbreedte als Petersburg - mocht hij een handels - en vermaakscentrum ineens realiseren. . . Soergoet is een saaie sovjetstad, iets groter dan Eindhoven, bestaande uit openbare gebouwen in wanstaltige sovjetbrutalisme en eindeloze reeksen woonblokken in panelenbouw. Het is er negen maanden winter. In één ruk wil de architect nu de stad zowel enorm opfleuren en verlevendigen als het stedelijk netwerk een stimulans geven. Zijn recept is in wezen gelijk aan dat voor het ING-kantoor in Boedapest: een introvert monoliet bouwblok dat als een zelfstandig monument optreedt door middel van zijn expressieve schil. Die losse schil zet nog veel nadrukkelijker door een zintuiglijk spel een interactie in gang tussen binnen en buiten, dat dag en nacht doorgaat. Het wordt een horizontale zuil voor boodschappen en reclame, tegelijk in plaats van decoratie het effect van een modern schilderij opdringend. Ook binnen het gebouw vinden activiteiten plaats die gepaard gaan met de zakelijke en commerciële, maar de hele dag door alle soorten bezoekers moeten aantrekken. De 35.000 m2 kantoor- en winkelruimte, waaronder een vijfsterren winkelcentrum, is aan te vullen met restaurants, bars, een nachtclub en sport- en vermaaksfaciliteiten voor ieder wat wils. Totaal wordt in een oppervlakte van 35.000 m2 voorzien, anderhalf keer dat van het ING-gebouw. Of het allemaal uitpakt volgens bedoeling, valt te bezien. De moeilijkheid in Rusland, is buiten Moskou maar al te vaak het uitermate stoeve verloop van het proces van uitvoering. Die uitvoering voldoet ook vaak in het geheel niet aan wat de Westerse architect voor ogen had. Zo'n project vereist een aparte logistiek voor de aanvoer van de materialen, maar ook voor het inschakelen van capabele constructeurs en bouwondernemingen. En Soergoet ligt wel erg ver van de wereld waar dat alles zo voorhanden is! Maar het initiatief is een enorme stap vooruit; het bundelt alle concepten die de laatste decennia zijn ontwikkeld om via de architectuur een perifere stad in bloei te zetten. Het is de meest extreme testcase tot nu toe. En toch, stel je voor dat de architectuur van Van Egeraat zelfs de taiga in trance weet te zetten, zoals dat vroeger door de sjamanen gebeurde.

We moeten ons concentreren op de markante plekken voor gebouwen met hoofd- of nevenactiviteiten die elkaar aanjagen en opstuwen door elkaars nabijheid en aaneenrijging via (semi)openbare ruimtes, zo leert ons Koolhaas! Dan mag de expressiviteit van het geheel onze pet te boven gaan! Zo ontstaat het stedelijk delirium. Dan moet in Wolgograd de aanleiding wel worden gezocht in het totalitaire basisconcept van de stad waar alles zich veelbetekend spiegelt rond de centrale as die loopt vanaf het havenfront naar het hoofdstation, waarop lineaire basisstructuur haaks staat . Hoe leeg die tekens tegenwoordig ook zijn mogen. Wat dan opvalt is juist de merkwaardig lineaire infrastructuur een buitenkans biedt om de stad te moderniseren zonder afbreuk aan het geheel te doen, ook al gruwet men van al die grauwe halsstarrigheid. Voor het station bevindt zich een parkeerplein dat het 'Priwakzalnij Plosjhad' oftewel 'Plein voor het Station' wordt genoemd. Dat sluit weer schuin aan op een paradeplein dat 'Plein van de Gevallen Strijders' heet. Het geheel bergt praktisch geen enkele pleinfunctie in zich. De centrale as raakt er zijn spoor bijster. Dit zet zich door langs de spoorbaan in beide richtingen. In zuidelijke richting loopt deze lege ruimte dood op het talud van de brede bedding van de Tsaritsa-rivier.

De bandstad Wolgograd is in de termen van Koolhaas eigenlijk een drieledige archipelstad. Maar het centrale deel heeft een extra memorabele kwaliteit met een totalitair karakter. Dat is te deconstrueren door het te verdubbelen met een evenwijdige langwerpige strook aan weerszijden van het

station met een verlevendigd stationsplein in het midden. Hier kan volgens het concept van zijn ontwerp voor Petersburg, traps- en stapsgewijs in modules en delen een geheel nieuw stedelijk gebouw verschijnen dat met een eigen netwerk op dat van de binnenstad aansluit. 'Skyways' evenwijdig aan de spoorbaan en atriums aansluitend op het plein kunnen in de herfst en winter binnen organiseren wat zomers langs de waterkant gebeurd. Het is te verwachten de stad dat eerder door winkelpromenades en aanverwante activiteiten in de lift zal geraken, dan door ingrepen of vernieuwingen van de infrastructuur. Dit blijkt ook in het Westen al het geval, maar zeker in Rusland zolang de marsjroetka's de dienst uit maken. Maar aan een voorstel voor een dergelijke structuur kan evenzogoed de aanzet van een binnenstadsrail te koppelen zijn die langs het spoor weer aansluit op de tramverbindingen langs de Leninprospekt, die door de tunnel onder de stad doorloopt. Dit zou een eerste aanzet kunnen zijn voor een 'Bandstadrail' om zo de hele archipel nauw erbij te betrekken. Wie weet kan door de aanleg van een dergelijke nieuwbouwstrook de vernieuwing van de infrastructuur gewoonweg niet uit blijven. Want mettertijd zal door de congestie op de snelweg de marsjroetka beslist in de verdrukking komen. Men kan zich afvragen of er torenvormige concepten toelaatbaar zijn, maar daar hoeft niet van uitgegaan te worden. De tijd zal het leren. Ook is voorstelbaar de terminal te vernieuwen en er iets á la de Amsterdamse terminal van te maken door er culturele functies in op te hopen. Ook de groene strook langs de Wolgakade valt flink te verlevendigen en kan men laten uitlopen in een strandgebeuren verderop naar het noorden. Of wat te denken van het aangrijpen van die onafgebouwde brug om dat allemaal maar naar de overkant te verplaatsen, waar ook veel beter valt te verpozen en te zwemmen. Ook hier is Amsterdam weer als voorbeeld te stellen. Wat te denken van zo iets als een Westerpark aan de Wolga of bij een keus voor die overkant een Oosterpark. Maar dit zal nooit het begin kunnen zijn. Parkaanleg in Rusland is er toe veroordeeld binnen de kortste keren weer te verslonzen, zo wordt me steeds verzekerd. Het voorkomen vergt een stedelijk systeem van stimulering, toezicht en regulering dat in Rusland nog onvoorstelbaar is.

Ik propageer dan maar een mix tussen het concept van Van Egeraat voor Soergoet en die van Koolhaas voor Petersburg en constateer dat er nauwelijks een betere plek ter wereld te vinden is voor het wagen van een poging. De grote vraag blijft dan, hoe dat in gang is te zetten en hoe dat in goede banen te leiden. Particulier en commercieel initiatief is het enige stuurmiddel waar nog van uit mag worden gegaan. Maar dat initiatief kan nu gaan haperen. Welnu:

In Petersburg kwam president Poetin er aan te pas om daar een nieuw hoofdkantoor voor de gasgigant Gazprom voor te gaan aanwenden. Wie weet, met enige stimulans vanuit het Westen zou hier een nieuw kantoor voor Lukoil het begin kunnen zijn. Maar zo iets moet verder gaan dan een architectuur competitie. Veel belangrijker zal altijd nog zijn de introductie van westerse technieken, bouwstijlen en projectontwikkeling. Wat in Wolgograd na de oorlog nog kon op eigen kracht, kan nu alleen maar met wereldwijd vereende!

Metropolitaine bespiegelingen

Ondertussen wordt er in Amsterdam stevig aan de stad gespijkerd. De blokkendozen schieten nu her er der langs het IJ omhoog uit de door de gemeente vrijgemaakte bouwgrond. Het beneemt ons nu rap het open uitzicht, letterlijk en figuurlijk. Het is net of het OMA en Koolhaas op stedenbouwkundige schaal maar moeizaam lukt tot bevlogen vormgeving te komen. Of alles in dezelfde soort conceptuele bouwblokken wordt omgetoverd. Betoverend maar saai. Daar ergens hapert zijn regie, daar waar dat bij Adriaan Geuze op een meer bescheiden schaal juist wel tot een uiterste vorm van finesse voert. Althans als het gaat om door de projectontwikkelaars

beheerste woningbouw. Want met de door hem voorziene cultuurtempels, is het heel anders gesteld!

Zoals de architectenelite in Petersburg aldaar vreesde, verandert hier de waterzijde van het historisch centrum in een tetris-spelletje van groteske proporties. Ook hier leverde het bureau van Koolhaas de katalyserende chemie. Conform het ooit eerst op deze stadsrand geprojecteerde megalomane geschuif en gedraai met blokkendozen! De goeie voorbeelden presenteren inmiddels in klanken en kleuren de geneugten van hun aanwezigheid en brengen de welgemoede grootstedeling in verrukking. Vooral de expats die een optrekje in Amsterdam, dicht bij het centrum, wel zien zitten. Hun ongebreidelde koopkracht werkt als gist voor de kooprijzen. Zoals bedoeld. Vanuit het BIMhuis blik je op de oude stad met de Rembrandttoren in de verte aan de einder, wat een spectaculaire achtergrond biedt voor de band op de Bühne. Die je op z'n beurt van buitenaf in een groot venster kunt zien optreden met de ruggen naar je toe. Verstild. De tram en de treinen bewegen beheerst op de achtergrond mee: een van binnenuit vormgegeven stedelijk delirium! Maar nu verschijnen daarnaast de kwaai kanten, de monstrueuze woonkazernes van het Hollandse kaprealisme. De fraaie vormexplosies in de utiliteitsbouw verwelken tot een afgebladderde groteskerie aan de voordeur, waarbij je het lachen vergaat. Hier geen fraaie uitzichten op de oude stad, maar op elkaar in allerlei haakse bochten gewrongen via de binnenhoven. In de 3D-presentaties en de plantekeningen ligt de nadruk op de kades die een nieuwe vorm van stadsrust moeten presenteren, maar er wordt begonnen met een enorm opgeklopte onrust, ter ere van de bouwmarkt. Die markt floreert als nooit tevoren, wat meteen al het spookbeeld oproept van het instorten van die overspannen markt op termijn. Al jaren is er geen rust gegund en dat moet volgens de economische wetmatigheden wel gauw een keer spaaklopen. Dan zijn de rapen gaar. Het enige verschil met het Russische Kaprealisme schuilt nu nog in de vorm, om precies te zijn in de afwerking van de gevels. Fijnzinnig gepolijste, soms gelijmd, baksteen in softe techno pasteltinten. In plaats van de grove ornamentiek en afwerking van de Russische interpretatie van Venturi, van de lessen van Las Vegas, compleet met de door de maffia beheerde gokhuizen. Het betrekken van een nieuwbouwwoning is hier en daar een gok aan het worden, met de inzet van een verondersteld lucratieve investering waarvan tegen de tijd van het pensioen de vruchten moeten zijn te plukken. Een piramidospel, waarvan alleen de eersten zullen profiteren. De inzet van het spel is op beide locaties ook een flink verschil. Hier is de gemeente in staat om zelfs subliem met de spectaculaire projecten een begin te maken, waarna de rest volgt en vervlakt tot een overmatige wanstaltigheid. In Rusland heeft de maffia vanaf het begin de regie in handen en begon met die lucratieve wanstaltige overmaat. Daar mag een armlastige overheid aan de leiband naar wegen zoeken om de mogelijkheden van het spektakel op te sporen. Mogelijkheden legio. Van Amsterdam kan nu in worden geleerd hoe de lessen van Las Vegas nog te overklassen zijn. Maar zal het wel zo gaan?

Het is nu aan Viktor's nieuw baas daarvoor een weg te vinden, de plannen voor te bereiden en de fondsen te verwerven. Met Moskou als voorbeeld krabbelt daar door de ingrepen van de president de overheid overend. Het komt nu aan op een samenspel. Viktor komt weer om de tafel met zijn oude studiemaat Igor die inmiddels is gebombardeerd tot uitvoerder van de vastgoedsector die overal zijn blik op heeft gevestigd en nog maar weinig speelruimte toestaat. De KGB heeft nu de gedaante van Big Brother aangenomen. De FSB is erdoor afgewisseld. Die is absoluut niet meer in socialistische correctheid, maar uitsluitend nog in afpersingsmogelijkheden geïnteresseerd. Afpersing van een Russische vorm van politieke correctheid, van het belijden van de eenheid van Rusland. Een nieuwe tijd, een oud geloof in het nieuwe habijt van de westerse zakenman.

Ooit kwam ik in januari 1995 naar Petersburg om er Andrei Waeytens te interviewen. Andrej was toen hoofddocent stedenbouw aan de afdeling Bouwkunst van het Technologisch Instituut. Inmiddels is hij er gepromoveerd tot professor en het Instituut heet nu Universiteit. Toen was het een totaal vervallen, slecht geoutilleerd, een naargeestig en stinkend grenen betimmerd gangenstelsel waarin hij ergens was ondergebracht. Dat is nog steeds zo.

Maar allereerst is hij wat in het Jiddisch een Mensch heet. Een kosmopolitische variant ervan, van Belgisch-Italiaanse origine. En origine verlies je in Rusland zelfs niet over eeuwen! Om die origine te achterhalen was hij ooit naar Nederland gekomen en zomaar op de Afdeling Bouwkunde te Delft binnengewaaaid. Andrej vertelde me over postcommunistic winter waarin Petersburg al jaren verkeerde en troonde me onmiddellijk mee naar zo'n plek waar hij die poëtische rust vond die het gevoel van onheil moest verzachten. De dichter Mandelstam vond dat steeds als hij verstoeld stond voor Rembrandt' schilderij van Lazarus in de Hermitage. Andrej op zijn beurt bij Peter-de-Grote's petieterige buiten Monplaisir in de barre buitenlucht van het park Peterhof, uitkijkend over de Finse Golf. Zo veel Petersburgers verliezen zichzelf in het weemoedig staren over de milde baren.

Ik ben met hem al die jaren bevriend gebleven en zocht hem steeds in Petersburg weer op in zijn bedompte bovenetage aan de Nevskij-boulevard. Met Andrej heb ik alle hoeken en nissen en buiten- en binnenplaatsen van deze mysterieuze stad verkend, onderwijl de wereld en het vak op de keper beschouwend. Om dan weer bij hem thuisgekomen berustend na te praten, ietwat bedwelmd door de opgezogen uitlaatgassen, weg gezalfd met een flink glas schotse whisky. Van wodka houden we geen van beiden! Die whisky bracht ik altijd mee van het vliegveld. Samen met de laatste boeken over de ontwikkelingen in Amsterdam, waarvan hij steeds verstoeld stond. Altijd was zijn houding joviaal, maar getemperd door een nadrukkelijk pessimisme wat hij dan steeds realisme noemde. Maar mijn presentaties maakten hem steeds weer kinderlijk enthousiast. Zoals van foto's van voorbeeldsteden als Frankfurt en de Londense Docklands. Die kreeg hij om er zijn colleges mee op te leuken en ik kreeg dan alles van hem over de presentaties van nieuwe plannen of van reizen naar steden als Irkoetsk of Kazan waar hij met zijn Unie van Stedenbouwkundige Academics jaarlijks bijeenkwam. Vervolgens ging hij met mij via de metro, samengepakt tussen massa's onverstoord kijkende medepassagiers naar een halte waar weer een nieuwe reeks wanstaltige superblocs met shoppingmalls rond een maffiacasino was verschenen. Want ik was die maffe buitenlander die zo nodig de werkelijkheid onder ogen wilde zien. Hij was het ook die me aanraade me naar Nizhnij Novgorod en beslist Wolgograd te begeven. Dan zou ik de spanning leren begrijpen tussen het nieuwe en het oude Rusland, en hoe dat in elkaar overliep om de hele economie te laten stokken in het alles steeds weer totaal onmogelijk maken. Als ik hem vroeg hoe het met hem ging zie hij stevast kortaf en nors: "Keep going on, doing my exercises, but still this rotten country and damn poverty". Het woordje 'damn' begeleidt met een lage brom. Andrej bracht me dan altijd van de laatste bizarre plannen op de hoogte. Vooral van de spectaculaire plannen die in Petersburg altijd weer opdoken om in de ontwerpfasen te blijven steken. Hoe anders dan in het Moskou van Loesjkov. Daar wordt al jaren de science-fiction tot wanstaltige werkelijkheid.

Een doorlopend verhaal vormde altijd het onderwerp 'Nieuw-Holland'. 'Nieuw Holland' is het arsenaal van de admiraliteit, nog uit de tijd van Peter de Grote. Het ligt in de wijk Kolomna waar veel van de verhalen van Dostojewski zich afspelen. Het is gebouwd in de vorm van een driehoek met rondom een gracht en op de hoeken classicistische poorten. Peter noemde het terrein ooit 'Nieuw Holland' omdat het hem aan ons toen nog drassige polderlandje deed denken. Het arsenaal was al jaren in onbruik, maar mocht niet worden betreden. In het begin van de jaren negentig werd geprobeerd het van de marine los te peuten door het tot een voorbeeldproject te

bestemming voor een aangepaste vernieuwing van de historische stad. Alles binnen de perken! Maar de admiraal die ging er eerst met het geld vandoor naar de zuiderzon. Zo'n drie miljoen dollar, die de Wereldbank voor de verwerving had bestemd. Men ging vrolijk door met het uitschrijven van prijsvragen. Nu is er dan eindelijk een winnaar. Norman Foster mag er zoiets van maken zoals hij deed met The National Gallery in Londen: de neoklassiek opvijzelen met de meest vernuftige beton- en staaltechnologie die magistrale ruimtes doet ontstaan rondom het oude. Daar kunnen alle hyper- en postmoderne buitengebeurtenissen in scene worden gezet. Het lijkt er nu op dat het er eindelijk van zal komen. Een stukje oud Petersburg zal worden omgetoverd tot een mini-metropolis, een test voor wat al die verstilde melancholie kan verdragen.

In juli rapporteerde de Volkskrant in een paginagroot artikel over dit project. De verslaggever had hiervoor mijn vriend Viktor, de stadsarchitect, geïnterviewd. In het artikel wordt nogal bedenkelijk tegen de nieuwbouw voornemens aangekeken. Viktor wordt afgedaan als een willig ambtenaar die elke mogelijke bedenkingen wegwuift en welgemoed zijn handtekening zet ter bekrachtiging van wensen van de projectontwikkelaar. Het is natuurlijk ook het enige wat Viktor nog te doen heeft. Maar de journalist suggereert stellig dat dit plan een eerste, maar tegelijk gigantische aanzet is om het mysterieuze karakter van dit deel van de binnenstad zal aantasten of zelfs te doen verdwijnen. De binnenstad staat op de lijst van het werelderfgoed van Unesco en dan zou zoiets toch niet zomaar mogen kunnen gebeuren!? In de tijd van Stalin werden er prachtige kerken afgebroken om door zogenaamde Arbeiderscultuurpaleizen in constructivistische stijl te worden vervangen. Nu wordt dan een typisch neoclassicistisch monument in een flamboyant nieuwe, veel te grote jas gestoken om gedachteloos mee te gaan in de vaart der volkeren. Je zou het kunnen vergelijken met de manier waarop in Amsterdam de Stopera erdoor werd gedrukt. Toen ook reden voor veel protest, maar nu ligt daar toch niemand meer wakker van, al is dat deel van Amsterdam totaal van karakter veranderd en is de beroemde vlooienmarkt er geschiedenis. Nou ligt 'Nieuw Holland' nogal ver uit de buurt van het echte grootstedelijke gebeuren en zal zich alleen een enkele toerist echt een hoedje schrikken. Verder zullen er alleen de nieuwe Russen er hun hart gaan ophalen en op termijn zal de hele wijk wel op hun riante behoeftes worden heringericht. Met steun van Unesco zal Petersburgs binnenstad de komende tien jaar totaal van karakter veranderen. Het zal een welgesteldenparadijs worden met een enkel wanstaltig vertoon van vermaak en prestige tussen veel opgeknapte gevelensembles. Het zal de allure terugkrijgen die het in vroeger tijden bezat voor een nieuwe adel die er bezit van neemt. Dus hoe dan ook, de stad zal zijn ziel verliezen die ooit zo prachtig is geschetst in het boek Oblomov van Goncharov. Daarin volgt het dan Londen en Parijs. Pas nu is die binnenstad toe aan een omwenteling waarvoor die Oktobervariant haar bijna een eeuw voor heeft behoed.

Zo is er ook nog dat idee voor de uitbreiding van het Marijinski-theater. Dit ook in de wijk Kolomna gelegen gebouw, vormt de thuisbasis van het wereldvermaarde Kirov-ballet en broedplaats voor het werk van menige Russische muziekgrootmeester. Gergiev, jarenlang de roemruchte dirigent van het Rotterdamse Filharmonisch zwaait er nu de scepter. Tegenwoordig is het bovenal de belangrijkste trekpleister voor toeristen, op de Hermitage na. Andrei's faculteitsdecaan koos dit gebouw als voorbeeldproject voor de mogelijk- en wenselijkheid van modernisering. Bedoeld als tegenzet tegen de behoudzuchtige en wereldvreemde invloed van de Academie van Bouwkunst die samenspannt met de Prins-Charles-Foundation, werd bedacht er een uitstulping aan te laten ontspruiten in een geweldig nieuwe outfit. Weg met dat eeuwige geneoclassiseer. Niet zoiets als de voorzichtige omhulling van het Concertgebouw in Amsterdam, maar direct ernaast iets spectaculairs van een totaal ander karakter. Een prijsvraag werd op poten gezet en beroemde

Westerse architecten werden uitgenodigd. Ook hier werd de steun ingeroepen van de stadsarchitect die op de hand is van de Universiteit, alhoewel geschoold aan de Academie. (Welk een speling van het lot dat Poetin hem nu tot buitengewoon hoogleraar aan die Academie heeft laten benoemen als straf voor zijn vermeende corruptie!) Het winnende project werd het idee van een buitenproportionele cocon van de meest onorthodoxe bouwmaterialen. Als iconografisch statement kon het niet uitbundiger: een cocon waaruit een opgeleefd Petersburg op prachtige muziek omhoog fladdert.

De prijsvraag voor het Marijinski-theater is te zien als de opmaat voor de prijsvraag voor het GAZPROM-city project. Het zijn allebei pogingen om een modernisering van de binnenstad op gang te brengen naar het model van andere metropolen. Of beter nog om een keus af te dwingen om expliciet verder te gaan dan het herstellen van de stad in oude glorie. Verder dan het opsmukken van de typische grachten, straten en gevelwanden, van de barokke en neoclassicistische stadsensembles en het renoveren van de panden die erachter schuilgaan. Het draait allemaal om wat ooit door Rem Koolhaas en zijn bureau OMA in gang is gezet. Laat de grote stad maar ongebreideld zijn gang gaan en gebruik een mateloze vorm van architectuur om de juiste groeirichting die van het ontstaan van een cultureel en economisch hoogwaardig grootstedelijk milieu te laten zijn.

Die opvatting van de inzet van buitenproportionele architectuur betekent een breuk met de functionalistische planning die nog door de Architectonische Discipline in zijn geheel werd vormgegeven. De Architectuur is nu een cultureel en economische superkatalysator geworden waaraan befaamde architecten hun sterrenstatus ontlennen.

Het functionalisme wilde met conserverende en stadsvernieuwende maatregelen garanderen dat op basis van de infrastructuur het stedelijk stelsel zo ideaal mogelijk werd opgezet en het voorzieningenniveau werd geoptimaliseerd om zo al het goede te behouden. Laat dat maar los of in ieder geval niet langer dwingend de wet stellen, zo lijkt Koolhaas met Manhattan als voorbeeld van meet af aan te suggereren. In Amsterdam is daar een wending in de vak traditie uit voortgevloeid. Het functionalisme is er omgeslagen in een nieuw soort formalisme. Voorschriften over hoe er samenhang in een plan moet worden gebracht via allerlei visuele spelletjes zijn er belangrijker geworden dan het garanderen van de evenwichtig en goede opzet van het stedelijk milieu via allerlei plannen die langs allerlei inspaakkanalen zijn gegaan. Maar het laten aansluiten van een functionalisme dat het bestemmingsplan toch altijd nog moet waarborgen op dat formalisme heeft van de huidige manier van Amsterdamse stadsplanning iets magnifieks gemaakt met geweldige resultaten. Ook al zijn er ontsporingen aan te wijzen. Misschien is dat formalisme op sommige plekken wel door- en dolgedraaid, of wat al te zeer buiten de perken getreden. Maar langs het IJ bruist Amsterdam toch onmiskenbaar weer als nooit tevoren!

In Petersburg is er iets anders aan de hand. Hier lijkt alles op verschijnselen die Koolhaas elders en dan vooral buiten Europa traceerde. Lagos in Nigeria is dan zijn grote voorbeeld. De structuurplanning die tot aan het ineensstorten van de Sovjet-Unie stringent de stadsontwikkeling bepaalde is prompt nadien buiten spel gezet en een pro forma kwestie geworden. Daarmee is de op constructivistische leest geschoeide stedenbouw die eerst met Stalin zijn utopische karakter verloor en opging in de harde dagelijkse gang van sociale dwangpraktijken, nu ook iets virtueels geworden. Stedenbouw bestaat in Rusland eigenlijk niet meer, maar wordt wel nog op die Architectuur-Faculteit van Andrei onderwezen vanuit de traditie van goede voornemens. Misschien wel alleen nog om toch een toekomst te kunnen veronderstellen waarin niet alles in afschrikwekkende chaos en congestie dreigt spaak te lopen. Om dan weer te kunnen zeggen: hadden we het maar op de oude manier gedaan. De vraag is of het de studenten nog lang zal blijven interesseren, nu ze zich toch alleen nog maar als architecten

kunnen profileren en Koolhaas is gekomen om daar het heil van te prediken. Stedenbouw is geworden tot het maar willekeurig rondstrooien van gigantische woonkazernes en shoppingcentra in de buitenwijken van de steden of in een grid aanleggen van villawijken met voornamelijk Amerikaanse landhuizen met enorme tuinen op in allerijl tot bouwterrein omgetoverde, weggerotte kolchozelanden langs de stadsranden. Overal heerst er de wansmaak. Al maken die tuinen de meeste kans op enige fatsoenering op termijn. Via Intratuin vanuit het westen overgewaaid tuinarchitectuur krijgt de nieuwe Russen samen met de woninginrichting van IKEA steeds meer in z'n greep. Tuinarchitectuur leent zich door zijn veranderbaarheid natuurlijk het best voor het aansluiten op nieuwe trends die ook door een betere smaak kunnen zijn ingegeven. De ontwikkeling van Russische smaak in al zijn varianten is onmiskenbaar in een vlotte en gunstige richting geraakt. De reclame op tv en in de metro wagons spreekt boekdelen. Daarin overheerst het beeld van een saai maar rustiek-comfortabel Russisch luilekkerland op Amerikaanse leest geschoeid. Het is het beeld van Frank Lloyd Wrights Broadacre-city dat de Russen als illusie aanspreekt en eigenlijk in het onmetelijke land niet zou misstaan.

Maar voor de stedenbouw zet dat geen zoden aan de dijk, omdat die smaakontwikkeling individueel is gericht en op de behoefte aan persoonlijk onderscheid appelleert. Het zinspeelt niet op het opbouwen en vermeerderen van collectief cultureel kapitaal, maar op het in razend tempo opwekken en vermeerderen van individuele genotzucht. Alleen rond Moskou zien we dat er werkelijk wat new-town ontwikkelingen zijn die van een bepaalde nieuwe visie getuigen. Dit is de tragiek van zowel Andrei als Viktor en het is jammer dat die journalist van de Volkskrant het niet zo heeft weten te verwoorden. Viktor is eigenlijk vrij cynisch geworden en bereidt zich voor op zijn pensionering. Maar m'n beste Andrei geeft de moed niet op. Het is alles waarvoor hij nog leven en werken kan, nu hij Rusland toch nooit zal kunnen ontvluchten.

Althans, zo kwam hij me dat plotsklaps vertellen!

Op een morgen eind juli 2007 belde hij me ineens. Vanuit Düsseldorf, net over de grens in Duitsland. Vroeg me ietwat gegeneerd of hij nog de volgende dag bij ons langs kon komen, samen met zijn vrouw Irina. Irina werkt tegenwoordig in Petersburg voor een projectontwikkelaar, na vroeger voor Lenprojekt, het grote gemeentelijke stedenbouwkundig projectbureau, te hebben gewerkt.

Mijn huis kijkt uit over het IJ, richting Centraal Station en de passagiersterminal. Immense cruiseschepen vullen regelmatig volledig het raamvlak van mijn Frans balkon. Ook ben ik gedurig getuige van de ontwikkeling langs de IJ-oever aan de overkant in Amsterdam-Noord. Zo zal ik binnenkort het Filmmuseum langzaam als een nagebouwde vliegende schotel uit de oever zien oprijzen, om later weer te worden overschaduwd door vijf mini-wolkenkrabbers. Op de voorgrond doet het Stenen Hoofd ons een beetje aan de vervallen staat van Rusland denken. Doelloze betonnen heipaalkoppen die in een stille vijver weerspiegelen dat door een verbrokkeld dammetje van het IJ is gescheiden. Een even zo stil strandje mondt uit in die vijver. Een in onbruik verkerende loods van gebogen plaatstaal, geschilderd in roestige kleuren maakt van het strandje helemaal een voor Holland uitzonderlijk vergankelijk geheel. Maar de buurt heeft ervoor gekozen het er zo bij te laten liggen. Want in de zomerse maanden wordt het omgetoverd in een gebeuren dat herinnert aan Amsterdam uit de hippietijd. Dan swingt het Stenen Hoofd. Dan zindert het van het soort hartverwarmende 'randactiviteiten' die van een oorspronkelijk vrij ondernemerschap getuigen dat van zo'n ander karakter is als welke tegenwoordig van de centra bezitnemen. Zoals een kinderdraaimolen en een krappe circustent, terwijl de loods ineens dienstdoet als buurtrestaurant. Tot diep in de nacht klinkt

dan vanaf het strandje het geroffel van conga's of het gedreun van de pop- of discomuziek van vroeger.

Andrei heeft hier wel vaker gelogeed. Hij wist wat hij kon verwachten en had Irina warm gemaakt. Helemaal in de wolken wandelde hij met haar van het station naar de Zeeheldenbuurt. Met het IJ aan de rechterhand en de in aanbouw zijnde Westerdokstrook met al zijn torenhoge verschoven blokkendozen aan de linker zag hij zijn vak wild en adembenemend tot leven komen. Hoewel het een zaterdag was en de enorme bouwkransen nog maar stilletjes stonden te wiegen boven de kronkelende straat waarlangs ze liepen.

Vier jaar geleden was dat nog een kale vlakte met alleen de strook loodsen en gebouwtjes van het vroegere entrepot, uitgestrekt langs het water van de oudhollandse westelijke eilanden. Toen stond ineens, op een dag in het voorjaar Yuri voor mijn deur. Yuri was een leerling van Andrei en was door hem naar Nederland gestuurd om er een locatie voor zijn afstudeerproject te kiezen. Yuri wandelde toen dezelfde weg en wist meteen welke locatie het moest zijn. Ik wijdde hem in in de recente ontwikkelingen in Amsterdam en in de plannen voor het Westerdok. Bij de Dienst Stadsontwikkeling was men ook heel behulpzaam. Temeer omdat ze ooit met mij als begeleider op excursie naar Petersburg waren geweest. Daar had ik hen Andrei en Viktor leren kennen, wat voor hen aanleiding was hulp aan te bieden voor het ontwikkelen van een nieuw Masterplan voor die stad. Helaas werd daar toen door de leiding van de Dienst een stokje voor gestoken. Hoe zeer mij dat spijt mag blijken uit het hele voorgaande verhaal!

Yuri bracht Andrei van alles op de hoogte en is inmiddels zijn assistent aan de 'Uni'. Nu zag Andrei alles met eigen ogen! Hij stond totaal verbluft.

Ik beschik over twee extra vouwfietsen. Die middag begaven we ons op weg richting IJburg, Andrei en Irina in uitgelaten stemming, clownesk manoeuvrerend op hun minifietsjes over de paden en bruggen achterlangs de IJ-boulevard. Nog voor het Centraal Station waren we Andrei al kwijt. Zijn fotocamera, de eerste digitale camera die hij zich veroorloven kon, had hem verleid een onoverzichtelijke binnenstraat in te duiken. Ik was een stapje verder op de elektronica ladder en keek alleen nog maar oplettend door de zoeklens van mijn eerste mini-camcorder. Ik vertelde hem dat dit nieuwe stadsdeel de vorm kreeg die Koolhaas ooit, begin jaren tachtig, de overkant had toebedacht, toen hij aankwam met zijn delirische interpretatie van Manhattan: een concept van dozen die omhoog torenen in variërende hoogtes om zo van Amsterdam Noord een metropolitaine tegenpool aan gene zijde van het IJ te maken, was de hele goegemeente over hem heen geduikeld. Er werd beknot en afgehakt en vooral klein stedelijk niet begrepen. Het resultaat was een wijkje geworden dat in veel elementen naar het vooroorlogse Constructivisme verwees, maar niet tot echt nieuwe vormen van stedelijkheid kwam. Het bleef daar best aardig maar sub urbaan wonen met strokenbouw dat aansluit op blokken van niet al te hoge 'urban-villas' Maar dat was maar een begin en Koolhaas kreeg de mogelijkheid voor een herkansing.

Verbazing sloeg bij onze Russische wereldburger om in wild enthousiasme, aangekomen bij het Muziekgebouw-aan-'t IJ. 'Nu zie ik pas wat voor impact het allemaal heeft' exclameerde Andrei verrukt. Ik vroeg hem wat hij bedoelde. 'Jij hebt een mentaal beeld bij al die foto's die je voor me meebracht' zei hij, 'maar dat had ik niet en ik kon het ook niet vormen. Maar nu zie ik het dan in werkelijkheid en het blijkt allemaal veel subliemer dan ik kon dromen. De samenhang in het geheel, dat is niet te fotograferen, zelfs niet te filmen! En het is zo bijzonder!' Hij wees naar de reeks gebouwen die vanachter het Muziekgebouw en het oprijzende Mövenpickhotel verschijnt. Elk gebouw heeft dezelfde opbouw terwijl de daklijsten op één lijn liggen. Maar de variatie zit in het materiaalgebruik van de gevel en in het patroon van de beglazing of de ramen. Het aardige is

ook hoe dat als geheel de gerestaureerde loodsen overkapt en inpakt en hoe er kleine verdraaiingen in de zijgevels zijn aangebracht die intieme doorkijkjes toestaan naar de overkant met die aparte gevelwand van het KNSM-eiland. Maar dat Muziekgebouw staat er ook centraal te wezen. Niet zozeer meer dat Centraal Station. Wat een hemelhoog zwevend baldakijn dat tegelijk, statig en vederlicht lijkt te zijn. Zo ontstaat een werkelijk spectaculaire betrekking op het water. En dan met die enorme schepen direct bij de hand, afgemeerd bij de terminal. Toch is er iets vreemds aan de gang. Het lijkt wel alsof de gebouwen in een kort gehouden keurslijf zijn ingepast om er het Muziekgebouw met daarachter het hotel en de terminaltoren bescheiden te laten uitschieten. Ook lijkt het alsof de overkant niet mee mag doen aan het stedelijk vertoon. Als ik hem had meegenomen naar Rotterdam zou hij hebben kunnen zien dat het ook anders kan. Daar zie je dat het de stedenbouwers moeite heeft gekost om uit eenzelfde soort keurslijf te breken, maar nu dat eenmaal is gebeurd met de immense woontoren van Francien Houben pal achter het ineens nietige poortgebouw van Holland-Amerika-Lijn, lijkt daar de stad een extra dimensie te hebben gekregen die nergens beter is beschreven dan in Koolhaas' 'Delirious New York'. Al is het nog altijd op een bescheiden schaal die o zo Hollands is. Vergeleken met Manhattan blijft ook de Kop van Zuid een stukje Madurodam. Het verderop aangemeerde vlaggenschip van weleer, de 'Rotterdam', voegt daar het hare aan toe. Pas als je met een rondvaartboot het schip van dichtbij bekijkt, bemerk je haar grootse gestroomlijnde proporties. Maar dan word je weer zelf een lilliputter in een verstild wonderland. Rotterdam durft veel meer omhoog te reiken en de maatvoering ongebreideld uit de hand te laten lopen volgens Rem's principes van S M L XL. Dat zet aan tot schouwspelen zoals vliegshows en autoraces. Ook al overstijgen die ook nooit de schaal van Madurodam in vergelijking met het echte werk. Maar wat een groot verschil maakt is het verrukkelijk verbinden van de Maaskaden. Hoe bruggen een waterscheiding tot leven kunnen brengen mits fijnzinnig vormgegeven zien we in Amsterdam alleen in Sporenburg en op de schaal ervan. In Amsterdam blijft het IJ een keiharde waterscheiding. Juist door het spectaculaire stempel dat de megalomane cruiseschepen en de daarvoor gebouwde terminal erop drukt. Aan Andrei ging dit allemaal voorbij, ook al zou het voor Petersburg zeer leerzaam kunnen zijn, zeker in het licht van al die discussie rond die geweldige gasvlam aan de overkant van de Neva.

Inderdaad, in Amsterdam draait alles ineens om het Muziekgebouw! Weer in het bijzonder om die zwarte doos die eruit steekt: het BIMhuis. Het is een doorslaand succes geworden als de arena waar een nieuwe vorm van grootstedelijkheid zich weet te manifesteren tegen de achtergrond van het oude Amsterdam.

Van binnenuit zie je dat ook in de meest letterlijke zin gebeuren. De doos heeft aan de voorkant een enorm venster waarvoor elke muziekgroep zich opstelt voor een optreden. Het publiek aanschouwt dat dan terwijl de trams en treinen geruisloos voorbijglijden voor een verstilde aanblik van de oude binnenstad waarin de Amsteltoren aan de einder SOS-achtige lichtsignalen uitzendt. Het verhaal gaat, dat de architecten het niet zo bedoeld hadden, maar het effect bij toeval werd ontdekt. Een keer liet men bij een optreden per ongeluk de dikke velours gordijnen open. Dat bleek een openbaring. Een letterlijke eyeopener die het concert in het geheel niet stoorde maar enorm verlevendigde!

trancefusion

Het BIMhuis is het Walhalla van de Fusion geworden. Fusion is het summum van culturele interactie. Altijd weer is het in de muziek waar het eerst en het meest oorspronkelijk uitdrukking wordt gegeven aan nieuwe inspirerende verschijnselen die vastgeroeste patronen doen breken en leefwerelden doen veranderen. Altijd gaat dat uit van avant-gardes die zich manifesteren in

de metropolitaine brandhaarden zoals Londen en New York. Dat nieuwe wekt een gevoel van enthousiasme op in een wisselwerking tussen publiek en uitvoerend artiest, wat wereldwijd uitwaaiert. Zoiets gaat altijd weer aan commerciële uitbuiting vooraf en het voedt na verloop van tijd de commercie die het opzweept en economisch uitbuit. De Fusion heeft de Amerikaanse jazz als oorsprong, omdat Jazz de muziek van de vrije expressie is waarbij het er om gaat om in een opzwevende trance het onmogelijke uit het instrument te halen. Dat heeft artiesten in afgelegen landen die ervan vernamen aangezet hun folklore om te vormen te meesterlijke staaltjes van vernieuwing die weer andere artiesten aansprak. Als voorbeeld zag ik er net nog een band met muziek die zijn wortels verlegde vanuit een Georgische traditie van korale samenzang, razendsnel gitaargetokkel en swingende percussie. Die band noemt zich 'The Shin'. Shin is Georgisch voor 'thuisweg'. Met dank aan de inspiratie door gitaarvirtuosoos John MacLaughlin, die de ingetogen Schotse gitaarfolklore via Indiase contemplatie met de jazz liet fuseren, brengt het muziek van magistrale klasse. Hier ging natuurlijk weer de inspiratie aan vooraf die George Harrison ooit midden jaren zestig in India opdeed om er zijn popmuziek mee te verdiepen. Om te beginnen was de gitaarsolist van de Shin al met een internationale prijs gelauwerd. Maar de victorie begon eerst in Moskou en daarna in het BIMhuis, Amsterdam. Hier voor zo'n honderd man dolenthousiast publiek dat daarvoor bepaald geen fortuinen hoefde neer te tellen. Integendeel, het was er zomaar in de aanbieding voor de liefhebber met gevoel voor wat komen gaat. Allemaal nog zo marginaal dat er geen geld is voor grote publiciteitscampagnes.

Een ander sprekend voorbeeld is het Rajasthan Jazz Ensemble dat ter gelegenheid van het India-festival van november 2008 werd samengesteld door het jazztrio van Yuri Honing. Honing toog naar Jaipur. Hij zocht hulp bij een stichting die de volkscultuur van dit deel van India via dit soort festivals meer bekendheid wil geven. Met hen zocht hij een groep van flexibele folk muzikanten bij elkaar die via improvisatie en enthousiasme op zijn bluesy jazz zouden kunnen inspelen. Hij dacht vooral aan de bluesy ondertoon die ook het kenmerk is van de chants in de soefi-muziek van Egypte tot aan Mumbai en een mogelijkheid tot vervlechting van de muziekstijlen bood. En zo gebeurde op 22 november 2008 in het BIMhuis. Op zichzelf zou de muziek uit India niet buiten de kaders van het festival zijn getreden als een curieuze vorm van exotische muziek uit een ander werelddeel, tentoongesteld zoals bijvoorbeeld ook met de Voodoo uit Haïti net in het Amsterdam Tropenmuseum is gebeurd. Het museale beantwoordt aan onze lust van het kennisnemen van het ongeremd onbekende. Maar door met de saxofoon, de drum en de contrabas de ritmes van de vingerdrum en de castagnetten, de riedels van de fluit en het harmonium en de vocalen van de zangers te volgen en er een spontane wisselwerking mee aan te gaan ontstond er iets helemaal nieuws. De inhoud van de ongetwijfeld betekenisvolle gezangen werd volledig overstegen, zoals dat eigenlijk ook al in de flamenco gebeurde die ook zijn wortels in die Indiase soefistijl vond. De volksmuzikanten waren allen in India al gerenommeerd, maar nog nooit in een koud westers land geweest. Ze werden eigenlijk direct van hun dorpsgemeenschappen overgeplant naar Amsterdam, in vol ornaat en getooid met kleurrijke tulbanden. Het bezorgde hen een ware cultuur- en klimaatshock. Ze waren vergeten zich tegen de kou te kleden en moesten van sokken en jassen worden voorzien. Maar ze kwamen niet zomaar om zich te laten zien en horen, ze gingen een interactie aan die iedereen in vervoering bracht van uit- en inheems muzikant tot het grootstedelijk publiek. Deze keer was het nog uniek. Maar dit fenomeen gaat ongetwijfeld de komende jaren onze metropolen veroveren en de muziekwereld op z'n kop zetten, van New York tot Amsterdam of tot diep in Rusland. Muziek is dan de eerste vorm van transculturele interactie en de vraag is wat volgen gaat. Muziek blijkt dan een taal die goed te verstaan is zonder dat deze

betekenis heeft in letterlijke zin en slechts heel rudimentair maar wel erg aansprekend in figuurlijke zin.

Vroeger was het midden in de stad gelegen Paradiso de plek waar het allemaal gebeurde, waar nieuw talent en alternatieve en eigenzinnige muziekstromen van wereldklasse zich aandienden. Paradiso was ooit het begin van een nieuw spirituele begeestering vanuit de krochten van de Underground. Paradiso en (in mindere mate natuurlijk ook de Melkweg) is nu het mekka voor de meer gerenommeerde pop. De nieuwste ontwikkelingen op wereldschaal uiteten zich tegenwoordig allereerst uitbundig in het BIMhuis, bewerkingen van oudere muziekstijlen in het Muziektheater er pal naast.

De oude stad heeft er echter een nieuw cultureel hart bij gekregen. Er bestaat nog een derde pulserend cultuurhart. Daar gaat men terug op Hollands vergane koloniale glorie. Het Tropentheater langs de Singel bij Artis trekt nu attracties van heinde en verre die zich hier aan het Westen komen presenteren. Menigeen haalt er nog de neus voor op, onkundig van de fenomenale vitaliteit die de wereldmuziek is gaan vertonen onder invloed van een techniek binnen ieders handbereik. Tot in de meest in de steek gelaten of gedegradeerde uithoeken van de geïntegreerde Globus. Hier treffen we de meest magnifieke concertzaal die de stad kent. Een ronde ontvangstzaal met statige zuilen voert naar een zaal met hoge houten spanten die het geheel een magische sfeer verleent die herinneringen oproept aan een wereld die aan onze moderniteit voorafging. Vanuit de spanten kijken uit het hout gesneden en door spotjes verlichte beelden neer op wat er beneden allemaal gebeurt in de donkerbruine entourage.

Zo'n fenomenale gebeurtenis vormde bij voorbeeld het optreden van Ricky Randimbiambarison. Een troubadour uit het totaal verpauperde Madagaskar, dat ooit zo dom was zich de Franse kolonialen de laan uit te sturen. (Het er dichtbijgelegen eiland La Reunion deed dat niet en is nu een deel van de Europese Gemeenschap als overzees Frans Departement, met alle mogelijkheden van dien.)

Aan het begin sloop Ricky - een guitige gezette dertiger met zowel negroïde als oceanische trekken - de Bühne op, terwijl hij met zijn stem de sfeer van een - inmiddels op Madagaskar verdwenen - tropisch Afrikaans oerwoud wist op te wekken. Om daarna in een wervelende show met alle ingrediënten van tegenwoordig zijn publiek in te palmen. Ricky's band heeft thuis de status van cultfiguren a la de Stones opgebouwd. Inclusief dat ongeremde en ongetemde. Er wordt daar rond de lokale discotheken van Ananarivo al gesproken van een ware Rickymania. Zijn groep heeft traditionele muziek verenigd met populaire muziek van de Stille Zuidzee-eilanden. De muziek van Madagaskar vertoont Afrikaanse, Europese en - in mindere mate - Arabische invloeden. Complexe ritmes en liederen waarin de metrumen worden gemengd komen er veelvuldig voor. Melodieën worden meestal opgebouwd uit lange frasen van kleine intervallen. De bandleden bespelen grote verscheidenheid aan tokkel- en snaarinstrumenten, waaronder de valiha, - het nationale instrument - een citer gemaakt van een houten doos of een holle bamboepijp. Hier zijn ze dan: de oer instrumenten van de sjamanen, de oer cultivisten. Ricky zweept af en toe met stem en percussie het ritme op, of roept met zijn schrille stem, met weemoed de sfeer op van de door ontbossing verdwenen jungle. De muziek die de band brengt is uitermate bloemrijk en van subtiliteit doorspekt, maar heeft ongetwijfeld het potentieel als het hier werd gecoverd. Maar het leertje mensen dat hier van zijn unieke kunsten verrukt raakte op zijn eerste verschijning aan de Amstel, vulde voorlopig nog maar de halve zaal. Maar Ricky's faam zal niet te stoppen zijn in een omkerende beweging waarbij het cultuur centrische Westen vanuit het aftandse en onderontwikkelde in verrukking wordt gezet. Want de overal al ver ontwikkelde taal en techniek van de muziek zet de wereld op z'n kop

als meesterlijke mensen behept met het Westers reissyndroom er vat op krijgen.

Hoe ver die Fusion inmiddels gevorderd is kon ik bijvoorbeeld ook opmaken uit een ander concert dat ik onlangs nog bijwoonde in dat Tropentheater. Daar klonken de echo's uit de Steppen van Zuid-Siberië. Ik aanschouwde de timide en frêle Sainkho, een Tuvaanse zangeres die met haar ongelooflijke stem en sterke présence al enige jaren de grenzen tussen haar traditionele muziek en de westerse jazz en avant-garde voorzichtig weet te slechten. Naast de boven- en bromtoonstijlen beheerst ze ook de verschillende lamaïstische vocale technieken. Ze zingt van fluisterzacht overgaand in agressief schreeuwen, grinniken en buldergelach. Zingend in wisselende tempo's zonder ritmische begeleiding. De trommel die ze aanwendt heeft alleen een klankrol. Als de diepe donder van dreigend natuurgeweld. Alles verwijst naar klanken uit de dreigende natuur. Ik luisterde naar adembenemende klanken die door een blues achtig lied over hoe ze van de wereld was buitengesloten, werd afgesloten. Het riep bij mij jeugdige herinneringen op aan muziek van Billy Holiday en Nina Simone. Maar dat zal dan aan mij hebben gelegen, omdat ik al een jarenlange belevingswereld meezeul in alles wat ik beoordeel.

Vooraf trad Gandos op met een hoofddekse van veren en een sjamanenjas van velerlei gepatchte stoffen in felle, schreeuwerige kleuren met doodshoofdmotieven als voornaamste decoratie. Ook Gandos is een vreemde eend in de bijt van de Tuvaanse-sjamanistische muziekscene. Zijn solo-optredens putten uit de rijke, rituele cultuur en lijken meer op een zuiveringsritueel dan op een gewoon concert: zijn archaische en oorspronkelijke manier van zingen hypnotiseert de luisteraars en vervult hen met zijn energie. Hij zingt verschillende stijlen keelzang en bespeelt de tungur - de sjamanentrommel - de 3-snarige luit de 'tosjpoeloer', de citer 'tsjadagan' genaamd, en ook de mondharp de 'khomus'. Maar op een manier die zo natuurlijk lijkt dat je er zo in mee zou kunnen gaan om een wereld van verschil te vergeten. Een begeleidende film, Tuva Healing Service, gaf een beeld van de ervaring van het sjamanisme in Tuva na de val van het communisme. De Tuvaanse sjamanen hebben de taak op zich genomen om niet alleen zieken te genezen maar ook om de Tuvaanse cultuur en maatschappij te 'healen'. Zij zijn nooit door enig extremisme aangetast, hooguit opzijgezet, maar nu weer springlevend aan het fuseren met alles van elders, net zoals ooit Genghiz Khan op een gewelddadige manier deed. Zo ruikt de steppe weer op, maar nu om te inspireren. Archaische relikwieën en rituelen worden gecombineerd met e-mailadressen en westerse geneeskunde. Zelfs sjamanistische centra naar model van westerse new-age centra ontstaan. Jonge Tuvanen vragen sjamanen advies voor hun studies en dansen 's avonds op R&B en housemuziek. Deze cultuur is nog het enige oorspronkelijke wat Rusland te bieden heeft, na de communistische drooglegging. En het klinkt vitaler dan het hedendaagse gedoe. Vooral omdat ze zoveel heeft te bieden en ook te doorbreken. Vrouwen gaan zingen met de mannelijke bromstemmen omdat ze dat best blijken te kunnen en spelen op instrumenten die vanouds aan mannen waren voorbehouden. Het gebeurt zomaar omdat het hen interesseert. Het grote voorbeeld is de nieuwe held van Khakassie, Sergei Tsjarkov, eminent bromstemzanger en bespeler van de luit en de citer. Hij heeft het allemaal aan een van zijn dochters geleerd. Samen met haar, Julia, toert hij nu de wereld rond en uiteraard komen ze in steden als Amsterdam, Londen of New York, samen met andere doorgebroken folk artiesten met vergelijkbare culturele wortels, vroeger door duizenden kilometers stepperuimte van elkaar gescheiden.

Helemaal spectaculair was het hoe er recent nog Jimi Hendrix op zijn mogelijk 65ste opnieuw tot leven werd gebracht. Jimi was de eerste die alle soorten pop en jazz vermengde net zoals dat met zijn raciale achtergrond het geval was. Zo vond hij de Fusion uit en maakte er een trance-

performance van. De Beatles hadden op hun lp Revolver de popcultuur in trance gebracht, door de rock-'n-roll op alle mogelijke, tot aan het inbrengen van de klanken van de Indiase sitar toe, te vervormen. Maar daarbij verloren ze hun gevoel voor swing. Die kwam onder invloed van Hendrix pas later weer terug. Hendrix bleef altijd funky swingen al werd het steeds vetter en zwaarder aangezet. Het werd ook steeds mystieker en gedrevener, steeds transcenderender. Van Voodoo-Chile bij Hendrix tot Come-Together bij de Beatles.

Drie Zwitserse, pop-annex-jazz artiesten, waaronder een jodelende zangeres, samen met een Noord-Amerikaanse eminente basgitarist met een geïslamiseerde naam brachten Jimi's werk op een manier voor het voetlicht die voorstelbaar maakte hoe hij die muziek tegenwoordig zou hebben gebracht ware hij nog in leven. Het werd live op de radio uitgezonden. Maar de zangeres verwoordde het adrem: dit is iets wat je vooral moet zien, naast het horen om er in op te kunnen gaan. Om erdoor in een trance weg te drijven samen met de hele band, wezenloze geluiden voortbrengen die doen denken aan het naargeestig schrille geluid van meeuwen of spoken. Om zo het vereenzaamd-verzakelijke stadsbestaan via een kortstondig gebeuren in een gedenkwaardig moment van beleving om te zetten. Hiermee is verduidelijkt waar het tegenwoordig allemaal toe leidt: kortstondige extase binnen een hypermodern saai bestaan.

Dergelijke fenomenen hangen altijd samen met betrekkelijke culturele doorbraken wat vaak met de nodige strubbelingen gepaard gaat. Zo zagen we in de zestiger jaren hoe vanuit de muziek en de literatuur taboes werden doorbreken die de omgangsvormen en machtsverhoudingen inperkten. In dit geval gaat het vooral om het doorbreken van rigide grenzen tussen volkeren en culturen omdat mensen steeds meer en meer wereldwijd opereren en op andere landen met hun specifieke omgangsvormen en folklore betrokken raken. Dat gold voor mij toen ik pardoos naar Rusland trok en voor Andrei toen hij kans zag zomaar op zoek te gaan naar zijn wortels in West-Europa. Maar ik denk ook aan steeds meer jonge mensen die professionele carrières ontwikkelen die hen nopen zich dan weer hier en dan weer daar te begeven en soms zelfs tijdelijk te vestigen, tot bijvoorbeeld in Japan of tegenwoordig zelfs wel diep in China. En omgekeerd hebben zich sinds die fameuze zestiger jaren, mensen uit ontwikkelingslanden zich in groten getale in de wereldmetropolen en cultuurcentra gevestigd om economische redenen. Het einde wordt door de film 'Lost in Translation' voorgespiegeld.

Onwillekeurig wordt eenieder zo aangezet de eigen folklore en gebruiken niet zozeer opzij te zetten, als wel 'in een wisselwerking met die van de nieuwe omgeving te laten treden' om het nogal eufemistisch uit te drukken.

Fusion is zo bezien dus een zeer omvangrijk en belangwekkend cultureel fenomeen. Het is de ontwikkeling van vormen van globalistische leefstijl die ook in de architectuur zijn uitdrukking vindt, hoewel de architectuur er niet zo vlot op inspeelt als de muziek. Dat komt dan omdat de architectuur nog te zeer is ingebed in haar traditie, in haar eigen folklore en economische discipline. Architecten en stedenbouwers zijn en blijven voorlopig toch nog vooral van Hollandse origine daar waar de musici zich over het algemeen tot allereerst wereldburgers hebben ontpopt. Natuurlijk omdat de popmusici de eersten waren die op wereldtournees gingen. De vraag is dan of de grootstedelijke schaal zich toch niet steeds weer in vormen hult die door een landelijke traditie worden aangereikt. Per slot van rekening moet men bouwen voor de Hollandse smaak ook al probeert men die op alle mogelijke manieren te moderniseren en in geglobaliseerde banen te leiden. Pas in de buitensporigheid kan het provincialisme blijkbaar overstegen worden. Maar het eindeloze gesteggel over de mogelijk 215 meter hoge Larmagh-toren, die bij Station Sloterdijk moest verschijnen,

bewijst de angstvalligheid waarmee met de grootschaligheid wordt omgegaan. Waarom konden er op de Westerdokstrook geen echte wolkenkrabbers verrijzen, bijvoorbeeld omhuld door uitbundig groen? Is het omzichtigheid? Of angst voor de onoverzichtelijke chaos waarin de schoonheid van oud-Amsterdam zoek zal raken? Nu zal dat zo'n vaart niet lopen. Het is maar net wat meer trekt: een metropolitaine en mondaine IJ-oever of een idyllische grachtengordel.

de architect als popheld

Er is met de Architectuur in de afgelopen decennia iets merkwaardigs gebeurd!! Iets cruciaals, iets wat misschien maatschappelijk doorslaggevend kan zijn of al is geworden. De Westerse Architect is bij uitstek de gevierde held van het laatkapitalisme - wellicht zelfs van onze laatste beschaafde dagen - geworden. Weer iets dat uitleg behoeft en dit keer heel uitvoerig.

Op 3 november 2006 was ik even tussendoor in Londen om er de leeszaal van het British Museum te bezoeken. De klok staat er op zeven voor twaalf. Buiten overkoepelt de postmoderne rasterconstructie van Norman Foster het neoclassicistische gebouw dat alle schappen herbergt waarin al het wetenswaardige dat binnen het Engelse Imperium is vergaard is opgeborgen. Dat is natuurlijk tekenend voor veranderende tijden, voor een proces dat eigenlijk al zo'n zestig jaar gestaag bezig is en vanuit een triomferend en heroprichtend naoorlogs Londen begon.

In de jaren vijftig werd in het Westen ineens alles anders, voorafgegaan door een omwenteling in de vormtaal die door de modernisten elitair was voorbereid en vervolgens gepopulariseerd. Wat ondergeschikt was geweest kwam boven drijven. Wat vierkant en bars was geweest werd rond en wulps en felgekleurd. Niet het kolonialisme, de klassenstrijdkreten en de oorlogstaal dicteerden nog langer, maar ineens was het de taal van het anders en aantrekkelijk zijn. Die wereldoorlogen waar vorige generaties nog de mond vol van hadden konden voorlopig maar beter worden vergeten. Het volk kwam tot verbeelding en werd omgetoverd tot publiek en consument. Al het mogelijk voorstelbare werd voorgetoverd en voorgeschoteld, als om van te smullen. Tot aan schotels in de lucht en sondes die naar de kosmos vertrokken,

Dat alles vormde het voorspel van de grootste culturele mutatie sinds mensenheugenis. Mutatis Mutandis. Voorbereiding voor een revolutie die van alles een lustobject maakte en het privé-bed op straat zette, zo niet letterlijk dan wel via soap op de radio en televisie. Vooruitlopend op Big Brother van De Mol.

Er was nogal wat voor nodig geweest om de geesten te verlichten. Het streven naar macht en winst had de wereld naar de rand van de verdoemenis gebracht. Europa was bijna een groot oorlogskerkhof geworden. En met de waterstofbom was het vooruitzicht dat alle menselijke verworvenheden in één klap tot stof kon vergaan wel erg dichtbij gekomen. Het werd tijd om de speeltuin helemaal anders in te richten.

Het begon in Duitsland. Conny Froboess zong over twee kleine Italianen die naar Napels terugverlangden. Daarmee werd ineens het gastarbeidersschap een erkend verschijnsel. Het plaatste de landen waar het fascisme was opgekomen in een totaal ander daglicht. Rocco Granata kwam naar België en zong met z'n hese stem een sensuele ode, opgedragen aan z'n Italiaanse bruid. 'Marina' deed onze harten smelten. De Jordaan in Amsterdam kwam op Italiaanse klanken weer volop tot leven. Tulpen gingen de wereld rond als teken van een hippe vorm van aan de barse klei onttrokken vitaliteit. Duitsland en Italië brachten ons letterlijk een nieuwerwetse smaak bij. Te beginnen met ijsjes in de zwoele zomeravondzon. En een stekkie voor de dubbeldakstent aan het Lago Maggiore als iets om een heel jaar naar uit te

zien. Ondertussen werd het Messerschmidt jachtvliegtuig uit de oorlog, ontmanteld tot er de Goggomobiël van overbleef. Het was het eerste particuliere laagvliegtuigje in ons straatje. Bood net plaats aan een verliefd stel. Maar met het 'Wirtschaftswunder' kwamen ook de kevers de straten binnen zwermen. Onderwijl wenkte Catharina Valente ons vanuit het zonnige Zuid-Zwitserland. Pa moest achter het stuur. En voortaan zoemden we over de Duitse autobahn voortaan elke bouwvak richting het zuiden.

Vanuit Amerika waaide de rock 'n roll over. Maar Amerika verkeerde nog in een overwinningssiroes die de scherpe tegenstellingen schreeuwerig verdrong. Alleen de High Society kon er openlijk de zwarte Jazz waarderen, met Louis Armstrong prominent op de voorgrond, nog kinderlijk onschuldig zijn trompet beroerend. Maar de Blues zette de toon en The King kwam in z'n soldatenpak naar Heidelberg om hier zijn volk te dienen en eens de zaak te komen bekijken. Radio Luxemburg palmde hem in. Want in Europa gebeurde het, dat wist niemand beter dan Kolonel Parker, zijn manager, ooit een Hollandse kermisexploitant. Jail House Rock werd 'Muss I'Denn'. Elvis leerde z'n lesje: 'It's Now or Never'. (Pas met de Stones kwam de Blues weer terug: 'It's All Over Now'. Aangezet door de welvaartskater!) En ondertussen werden al die door de geallieerden volkomen plat gebombeerde Duitse binnenstad weer in al hun oorspronkelijke luister hersteld met behulp van de Marshallhulp.

In dezelfde kamer in de Petersburgse Hermitage waar het toppunt van abstractie "zwart vierkant" van Malevich hangt, bevindt zich het doek landschap 1913 van Kandinsky. Dit doek is het eerste kunstwerk dat uitsluitend tot verrukking leidt en daarmee voorbij de totale abstractie van betekenis, dus van de moderne leegte, komt. Dit doek omzeilt elke stijl en mode en voegt de trance toe aan de ervaring van het schone en het sublieme. Daarmee is het de eerste uiting van een moderne vorm van extase, een magische belevenis die de tijd een momentje stilzet. Verheerlijking van het kortstondige, mag dat worden genoemd.

Het Modernisme is sindsdien geëvalueerd van een gerichtheid op begrip en beheersing naar een afleiding van de geest via de ervaring van boven zinnelijkheid, van het haast onbegrijpelijke - ook en bovenal van de technische meesterwerken - wat mateloos intrigeert. Dit brengt de moderne conditie in een staat van trance, maar creëert ook een buiten, een nieuwe vergeten onmetelijkheid waar geen aandacht naar uit gaat en waar de mysterieuze steppenwolf van Hermann Hesse huist.

Maar het is ook de omgang met het toeval, met een zogenaamde God die in de menselijke visie wel degelijk dobbelt en van het lot een spel maakt van de grote getallen en de geschiedenis, die van de geregistreerde tijd een nulpunt maakt en van de tijd een eeuwigheid. Het Modernisme heeft sindsdien een vaag besef van de futiliteit van geloof, hoop en liefde. En lost die op in de celebratie van het moment dat 'nu' heet, terwijl voor het bepalen wat er in het 'nu' mogelijk is steeds weer naar de verder te ontwikkelen technische mogelijkheden moet worden gegrepen, die door de digitalisering tot een duizelingwekkend geheel zijn te smeden.

De Matrix-trilogie toont zich tenminste tot versie drie als een tijdsdocument dat aantoont dat ons denken voorlopig nog voormodern is. Alles draait in die filmcyclus om de perfectie van de schepping en het toestaan door de schepper van het toeval en de keuze. Het is de tegenstelling tussen de Joods-Christelijke traditie en de Islam die er de uiterste consequenties uit heeft getrokken om vervolgens een meedogenloos spel met de mensheid te gaan spelen omdat zoiets nog haar bestaansreden is. Het geloof in hoop en liefde is een blinde passie die steeds weer tot de ondergang van de mensheid voert omdat zij zichzelf als volk of als mens in het centrum veronderstelt. De profetie blijkt een leugen omdat de oorlog niet is afgelopen nadat de Christusfiguur die in feite een soort sjamaan

blijkt te zijn die buiten de tijd weet te treden - het niet is gelukt het volk te redden dat nog in de Platoonse grot vertoeft.

Aleer de beatlemanie in Nederland doorbrak was Nederland eventjes frankofoon. Met de nadruk op 'foon'. Johnny Haliday zong dat zijn leven was begonnen: 'Pour moi la Vie va Commencer' Maar veel indrukwekkender nog was de levenswijsheid die Francoise Hardy ons voorhield in 'Tous les Garçons et les Filles de Mon Age' Nog gehuld in winterkleden stond ze tussen twee modellen in opwaaiende zomerjurken op een kermis-schommel heen en weer te wiegen op de maat van haar liedje. Dat was in de begeleidende televisieclip! Ze was heel ingetogen, lang geen Brigitte Bardot. Maar zoveel zelfbewuster! Ze zong ons voor dat ze maar aan de kantlijn stond als een steppenwolvijn die ook op de consumentenkermis expliciet een plaatsje apart inneemt. Maar wel door iedereen wordt opgemerkt, al zegt ze zelf daar niet van onder de indruk te zijn geweest. Hardy was de Situationiste-avant-la-Lettre, die wist dat ze in het geweld ten onder zou gaan en als eendagsvlieg zou wegvliegen en versterven.

De Fransen brachten Europa bedachtzaamheid bij, voordat men overging tot het zich door de uitbundigheid te laten meeslepen. Het was meer een ouverture, een openstellen van het gehoor door een groot publiek. Met de komst van de Beatles gilden en krijsten we terug en zwongen we voortaan in aanwezigheid van onze sterren ons helemaal te pletter.

Maar de Franse slag is altijd meer bezonnen geweest en het aardige is nu net dat die aan 'de Happening' van de Amerikaanse hippies voorafging. Bezonnenheid dus, voor we met sympathie de duvels aan het dansen brachten op het bacchanaal van de bedelaars die altijd maar om meer smeekten!

Stephen Stills drukte in 'For what is worth' het aan het begin van de zeventiger jaren allemaal heel kernachtig uit: Er is iets gaande en we weten niet wat het precies is, maar het is een gevaarlijk gegeven, beladen met paranoia en gedragen door geluid: een breuk met elke traditie een nieuwe uitdrukkingsvorm die zich steeds uitbundiger en wisselend vernieuwend uitdrukt vanuit het onderaardse, 'the underground', die een besef uitdraagt dat zich aan het systeem onttrekt en nooit in herhaling vervalt. Dat is misschien de ware en enige mogelijke vorm van vrijheid waarin de zinnen zich te buiten gaan en dat zich op het innerlijk richt. En tegelijk wordt alles levensbedreigend en voel je je uitgeleverd aan de saaiheid, de hypocrisie en de leegheid. En dan nog, waarom niet toegeven aan de natuur in ons die alles wil laten verkeren, stuk maken, ontbinden, te grabbel gooien en onmogelijk maken. Waarom niet alles overlaten aan de natuur die er toch alleen maar is voor ons en na ons, zonder ons. We zijn zeker ongetwijfeld niet bestemd geweest hier altijd te zijn en er een hemel of paradijs van te maken. Ook niet een hel. Dat doet de natuur wel zelf, in samenspraak met de materie die tot chaos verkeert om er de sublieme eeuwigheid uit tevoorschijn te laten komen.

Zevenduizend jaar is er nu sprake van heldenmythologie in een confrontatie tussen Oost en West. Het Oosten dat vanuit Mongolië, Mekka en Moskou wereldrijken schiep die het Westen wilden inlijven. En het Westen dat de kunst, de techniek en het monstrueuze papieren geldwezen met bijbehorend berekenend denken ontwikkelde om het Oosten haar winstgevend wil op te leggen. Het Oosten met haar veelvormige Religies en Kastenstelsel tegenover het Westen met haar Filosofen als Hogepriesters van evenzovele Gnostisch-Academische Genootschappen en haar Absoluut Redelijke Kennis gewaarborgd door de Sceptisch-Wetenschappelijk Onderbouwde Methode. De aardse helden zijn altijd op zoek naar een Atlantis in pogingen stadsrijken te stichten en te bestendigen. Als ze die hier niet vinden, projecteren ze die in een hiernamaals. Maar de niet op elkaar te herleiden tegenkrachten en machten zijn nu zo heftig opgeklopt en aangespannen, dat het er op lijkt dat alleen een nieuwe mythologie - rond een andere held, een eenzame pacifist die wereldvrede sticht door wereldwijd een clauseule voor te spiegelen hoe aan het geweld van mens en natuur, in een staat van eenzame vrijheid te ontsnappen - nog enig soelaas biedt. Want anders is allicht de mensheid geen honderd jaar

meer beschoren, en met een geloof in die nieuwe held zal het misschien nog zeker onze tijd duren! Dat is het globalisme van de Wild-One, die filmfiguur die door Hollywood in '53 op het witte doek werd geprojecteerd als prototype voor de ongebonden onaangepastheid van de Popcultuur. Die figuur belichaamt tegelijk een vorm van anti-globaal, anti-consumptief, en anti-wijs en vooral anti-oorlogs gedrag. Hij rebelleert tegen wat je maar wilt zoals vertolker Marlon Brando het treffend in de film op de vraag van een aanbidder formuleert. Een nieuw soort urbane sjamaan die zich bewust is van de futiliteit en onmogelijkheid van een evenwichtig wereldstelsel in het tijdperk van het TranceModerne en mensen inspireert, daaraan zoveel mogelijk te ontsnappen en daar maar vrede mee te hebben.

Er bestaat een interessante theorie die stelt dat de menselijke culturalisatie het gevolg is van religieuze ervaringen. Die ervaringen zijn weer voor het eerst opgetreden, niet door de ontwikkeling van het gesproken woord en het besef de sterfelijkheid te formuleren, maar door hele speciaal opgeroepen ervaringen. Alles misschien wel heel toevallig ontdekt in een hongerige staat in het bos op zoek naar etenswaren. En wel door het consumeren van bepaalde paddenstoelen die mensen die het durfden in diepe trance brachten om er een andere werkelijkheid mee te ervaren. Een slaapdrongen werkelijkheid waarin je aan je lichaam ontstijgen kunt om zo een scheiding van een sterfelijk versteend lichaam te ervaren als een eeuwige ziel die er fantasmagorisch uit opstijgt en weg kan vliegen waar ook maar naartoe waarvan een voorstelling is te maken. Daarop berust dan de Platoonse veronderstelling van een bezielde leven na de lichamelijke dood die intuïtief de zich eeuwige wetten van de Kosmos en de Mathematica eigen maakt. Vol van dat gedroomde sublieme Zelf dat de oorsprong vormt van elke vorm van Narcisme en Priesterschap. Paddo's leerden ons dan zelfvoldaan van de rest van het Dierenrijk te onderscheiden en op onze tellen te passen doormiddel van symbolen en rituelen voor het omgaan met die andere voorgespiegelde realiteit. Sindsdien brabbelen we allerlei fonemen waarvan we menen dat die de zin van de kosmos openbaren en weerspiegelen. Humor ontstond pas toen we weer bijkwamen uit onze bijslaap en beseften dat het allemaal maar een waan is. Morgen zijn we er misschien niet meer en dan is er niet eens een enkel besefje wat resteert, alleen voor een korte tijd bij onze nabestaanden.

Terug naar onze rondtoer langs de boorden van het Amsterdamse IJ: Andrei bekijkt het allemaal anders. Hij beschouwt het allemaal vanuit de bruikbaarheid of toepasbaarheid voor situaties in zijn beperkte Russische universum. Hij is waarlijk geïmponeerd door wat hij te zien krijgt en probeert het ogenblikkelijk op zijn stad aan de Neva te projecteren. Hij is er meteen van overtuigd dat alles daar uitstekend zou passen. De ontwerpprincipes die langs de IJ-oeveren zijn toegepast zouden Petersburg enorm verlevendigen. Maar hij is er tegelijk van doordrongen dat het wel nooit zal gebeuren omdat dan eerst in Rusland de stedenbouw weer van de grond moet worden getild. En dat zullen de allesoverheersende kapitaalbemachtigers nooit toestaan terwijl het publiek in onverschilligheid alles meteen weer zal laten verwaarlozen. Voor zoiets zijn ook regels en gedragscodes nodig die over eeuwen zijn aangesterkt, terwijl ze in Rusland over een kleine eeuw volledig teloor zijn gegaan en voor de eenheidsworst van Poetin zijn ingeruild.

We lopen het allemaal na op de fiets. Van het KNSM-eiland waar gevelrijen het werk doen om langs het water te componeren en iedere apart pand in te passen met inbegrip van de stenig of groene binnenterreinen en de verbindende achterpaden, zodat hele bouwblokken als ensembles ontstaan zijn die door Jordanees aandoende kanaaltjes zijn gescheiden. Via Spoorenburg, waar West8 de regels net even anders voorschreef om tot een eenheid te komen: alle wanden langs het water en de parallelle straten in een daklijn

3-hoog en bepaalde variaties in het patroon van de geledingen met een doorbreking van de patronen door een schuin in het plan gelegen groenstraat die scherpe straathoeken doet ontstaan en een superbloc dat wel erg nadrukkelijk aanwezig is. Dit alles bepaalt het stedelijke karakter. Opvallend is hier de zeer precieze detaillering van de onderbouw van de straatwanden, de trottoirs en de afschuining in de gevels aan een kant van de straat. Zo ontstaat finesse en beheerste variatie alom. Daarna gaan we via Zeeburg en de Nesciobrug over het Amsterdam-Rijnkanaal verder naar IJburg, uitkomend op het strand van Blijburg waar we weer in dezelfde hippiesfeer uit de zestiger jaren terugkeren waar we op het Stenen Hoofd mee begonnen. Juist dat alternatieve aspect is het meest vreemd in Russische ogen. Voor onze ogen ontvouwt zich een langs het water uitgerekte bandstad van grote afwisseling en allure die stap voor stap uitloopt op de natuur dat er steeds meer een element in vormt dat schitterend uitmondt in het postmoderne oerbos de Vijfhoek bij Muiden, letterlijk onder de rook van een enorm enge energiecentrale die totaal niet meer opvalt. Vroeger trok die centrale met bijbehorende hoogspanningsmasten alle aandacht. Nu is het een deel van het landschap en vervloeit ermee.

Maar je kunt dat ook nog verder doortrekken al hapert er dan iets. Die bandstad loopt door tot in het stadshart van Almere, waar Koolhaas zich als laatste stap aan heeft mogen wagen. Almere is natuurlijk in de verste verte geen bandstad; het concept heeft er nooit een rol voor gespeeld. Maar in het concept voor het IJ-oever project was voorzien in een sneltramverbinding die vanaf Amsterdam CS linea-recta Amsterdam via IJburg met Almere zou verbinden. Die verbinding is er nooit van gekomen net als de skyline die Rem voor Noord in gedachten had. Stukjes van die skyline worden nu toch bij CS behendig geconstrueerd, maar in Almere-centrum zijn ze al present en daar wordt duidelijk wat Rem werkelijk voor ogen staat.

Het gaat om *mindscales*, om artistiek samengestelde landschappen opgebouwd uit verwijzingen naar elementen aan de natuur en techniek ontleend. Allemaal als het ware vormen die vernuft moeten demonstreren om zo trances op te wekken. Het gaat om trance-in-optima-forma: Tranceformalisme. Rem en zijn volgelingen scheppen omgevingen waar de afzonderlijke of afgezonderde beschouwer zich dient te verliezen in een geëxalteerde ervaring, of hij nu wil of niet. Het is zo bezien ook allemaal dwangervaring, opgelegd beleven. Tegelijk is het suggestie op grote schaal. Er wordt gedaan alsof er sublieme uitzonderlijkheden zijn geschapen die vroeger alleen in science-fiction of in verhalen over het door helden en goden beheerste hiernamaals voor mogelijk werden gehouden. Maar dan zo dat ook de bouwwerken als het ware imponerende wolken en bomen worden die uit zichzelf zo lijken te zijn ontstaan of gegroeid en door stedenbouwkundigen weer in een functionele achtergrond zijn geplaatst van semiopenbare speelruimtes en communicatiecircuits. Als geheel dient het om er zo interactie en kooplust mee te reguleren die tot een ongebreidelde vorm van stedelijke genot aanleiding moet geven. Maar altijd blijft de vraag of dat wel gebeuren zal en niet uitloopt op een mateloze verstilling, een modern Pompeji.

Daar en dan laat de vorm de functie in de steek. De functie wordt een speelbal van de mogelijkheden en onmogelijkheden van de als 'spontaan' beschouwde, maar totaal door de economische haalbaarheid bepaalde stedelijke ontwikkeling. De vorm komt op zichzelf te staan. In een verdraaiing van de manier waarop, zoals ooit Carel Weeber stelde, deze moest worden genomen: autonoom. Als gigantische losse edelstenen in een doolhof. Maar de vorm lijkt aan de functie te ontsnappen ten koste van de functie. Dat is hier goed te zien. Het station dat via een omweg Almere centrum met Amsterdam verbindt is nauwelijks nog te vinden, net zoals overal elders in Almere de weg niet te vinden is. Er zijn in de routes ook verdraaiingen aangebracht waardoor elk doorzicht onmogelijk is en alles dus

alleen maar drukte of leegte is, zonder oriëntatie en herkenning. Laat staan efficiënte verbinding zoals het in een bandstad betaamt!

Op een saaie zondagavond openbaart zich dat alles ten eerste. Je kijkt je ogen uit, maar je gaat jezelf ongemakkelijk voelen. Dat komt door een gevoel van immense leegte die door de enkele dwalende hangjongeren nog wat verhard wordt. Dat kan toch niet de bedoeling zijn. Al die veelvormigheid werkt ontstellend vervreemdend als je er niets te zoeken hebt als alles wat tot activiteit zou kunnen aanzetten ontbreekt of niet voor jou lijkt te zijn bestemd. Wat een verschil met het struinen op een zondagavond door de Amsterdamse Leidsestraat! Te meer als er ook niets aanzet tot ontmoetingen of reacties op andere personen, als alles als het ware depersonaliseert. Zelfs de toch altijd op stadspaleizen zo nadrukkelijk aanwezige schermen met al dan niet bewegende beelden ontbreken. Hier is het alleen maar patronen van bouwelementen, verluchtigd door vernuftige verlichtingselementen. Door een gemis van enige bekendheid, hoe bedrieglijk ook, wekt dat beklemming op. Hier verliest de wereldburger al zijn houvast.

Hier vereenzaamt de stedeling en raakt de weg kwijt in het theater van aan de natuur en techniek ontleende landschapselementen die zich tot Mindscapes vervormen. Spleen de Suburbia, verluchtigd door bomen van blauw iridiserend glas en waterpartijen van gelaagd en geschilderd, grillig vervormd glas-en-beton. Er wordt gepoogd de begeestering van een natuur op te wekken waarvan men ver is verwijderd geraakt. Zoals ooit de sjamanen met hun trommels, vedels en citers de begeesterde natuur via klanken wilden doen laten spreken om zo met het onafwendbare als cultus om te gaan.

Wat in een geglobaliseerde ervaring van hun archaische cultuur inmiddels ook al op zichzelf is komen te staan in performances die een publiek moeten aanspreken dat zich aan haar gewaande interesse verlustigt.

Het is duidelijk dat er geprobeerd wordt verder te gaan dan het aanspreken van een gevoel voor het sublieme voorbij het schone. Er moet een trance-ervaring worden opgewekt door middel van architectuur, net zoals een sjamaan trance opwekt door zijn trommels en zijn chants. Die betekenen op zich niets, maar voeren weg van de alledaagse afstompende realiteit om een onder- of bovenwereld op te roepen waar fabeldieren heersen en beschermen. Mindscapes als fabelarchitectuur. En zoals het leven door de magie van het onder en bovennatuurlijke leefbaar blijft, zo moet dat ook het geval zijn met de trance-architectuur die aan de eigenlijk logica van een centrum - op en top een commerciële bedoening - ontsnapt of zelfs voorbijgaat.

Zo wordt dat het omgekeerde van het vervallen Rusland, zoals Tarkovskij dat filmde als een magische zone in zijn meesterwerk Stalker. Zowel het verval als de gepolitoerde, apolitieke, tranceformele vernieuwing heeft een vergelijkbaar effect op de stedeling: het wekt afkeer en beklemming op maar intrigeert tegelijk mateloos, zodat het de verzakelijke wereld weer een beperkte kortstondige zin, of beter gezegd een **buitenzinnelijkheid** verleent. Dat zet aan tot beschouwelijk genot gepaard met angst voor de onbeheerste werkelijkheid. Maar wel van ervaringen die van de alom heersende drog zijn verschoond. Het aftandse Rusland en het hypermoderne Westen gaan dus in zekere gezin gelijk op. Of appelleren in zekere zin aan elkaar. En dat is ook wat mij en Andrej bindt in een gedeelde passie en beleving die niet door zakelijke verhoudingen wordt verstoord. Wij zijn een soort contemplatieve grotestadsnomaden geworden, wereldreizigers en kosmopolieten als tegenhangers van de hangjongeren die alleen nog maar aanwezig zijn om de leegheid op te vullen. Wij wat intellectueler ingesteld en zij wat platvloerser zich verbeeldend, maar beide even nutteloos contemplerend. In diverse staten van trance....

Met Andrej ben ik toen niet zo ver gekomen. Zijn bezoek was te kort. Maar ik denk dat hij ook hier in Almere zou zijn afgehaakt en tegelijkertijd geïmponeerd gebleven. Zoiets als dit zou wel eens het eerste kunnen zijn wat Rusland van ons kan overnemen. Want het appelleert aan de platte

decadentie van de nieuwe Russen die met imago's en de vormelijkheid dwepen terwijl iedereen en alles in een wijde boog langs elkaar heen loopt.

Wat kon ik anders doen dan plaatjes hiervan te verzamelen en hem nog een keertje op te zoeken. Een bar najaar verder vloog ik nog eens naar Rusland. Na Wolgograd nu weer Petersburg.

Andrej troonde me mee naar de enige twee 'Western-standard' projecten die Petersburg in zijn ogen nu rijk is. Merkwaardig genoeg gaat het om twee afzijdig gelegen stationslocaties. Om een treinstation dat is opgeheven en een treinstation dat op een nieuwe locatie die is aangelegd. Stedenbouwkundig draait alles in Petersburg om de herstructurering van de infrastructuur, zowel binnenstedelijk als in aansluiting met de rest van het land en de toegang tot het Westen. Al het andere is gericht op imagebuilding of direct winstbejag. De beide stations zijn daarom heel typerend. Langs de zuidrand van de binnenstad lagen ooit vier kopstation die treinen in vier richtingen lieten uitwaaieren. Het Obvodnijkanal, een verbindingskanaal dat de Neva met de haven langs de Finse Golf kortsluit, vormt die rand. Dat kanaal rijgt de stations aaneen. Vreemd genoeg dus in plaats van een verbindingsweg of een metro- of tram tracé. Het belangrijkste station was het Moskoustation. Dat verbond Petersburg met de hoofdstad. In Moskou bevindt zich aan de andere kant van de lijn een volkomen gespiegeld, identiek station, met beide in de stationshal een buste van Lenin. Dan volgt het Vitebsk station, een eclatant voorbeeld van de Noord-Europese Art-Nouveau, voor het reizen naar Wit-Rusland en verder. Een einde verder langs het kanaal lagen dan twee stations direct naast elkaar, eerst het Warschavskij voor de verbinding met Polen en het Baltiiskij als toegang tot de Baltische Staten. De laatste twee verbindingen zijn tegenwoordig niet meer van belang. Wel de directe verbinding vanaf Moskou via Petersburg naar Helsinki als doorgangsroute richting Europa. Het heeft lang geduurd voordat de autoriteiten inzagen dat zoiets het belang van een snelle verbinding met Moskou verre overstijgt. Daarom zijn het Warschavskij en het Moskovskij maar opgeheven. Het Baltiiskij hoeft alleen nog maar regionale lijntjes te bedienen. Het pronkerige Vitebskij is in oude glorie hersteld. Van hieraf lopen nu alle treinverbindingen richting het zuiden en het zuidwesten, zowel regionaal als internationaal. Met uitzondering van die met en via Moskou. Het Moskoustation lag aan kant van de binnenstad en had zijn ingang aan een plein in de Nevskij-Prospekt. Het gaf dus direct toegang tot de binnenstad. De trein wordt nu dus uit de binnenstad geweerd.

Een paar jaar na het debacle van de TGV-kloon is de denkrichting radicaal omgeslagen. Het spoor vanaf Moskou is voor het kanaal afgebogen en over de Neva omgeleid naar een nieuw station, het Ladoschkij-station, in de oostelijke buitenwijk. Niet ver van de locatie waar de gasvlam moet verrijzen.

Het zou voortvarend zijn geweest om van de verlaten bouwput het boorgat te maken voor een centraal doorgangstation onder de binnenstad. Dat zou de glorie van de aanleg van de metro hebben doen herleven. Amsterdam durfde dat aan en Antwerpen voerde het op tot een slagvaardig spektakelstuk ten bate van de TGV naar Holland. Maar zo ver is men in Rusland jammer genoeg nog lang niet.....Het geld vloeit er veel te particulier, nog maar mondjesmaat in het algemeen belang.

Het is een vreemd station geworden dat nu het nieuwe decentrale hoofdstation van Petersburg vormt. Het lijkt meer ten bate van Moskou 's internationale verbindingen te zijn bestemd. Allerlei hellingbanen en voetgangerssluizen geleiden de reiziger langs dwarsstraten met kiosken en junkfoodbalies met quasi-gezellige doodsaai zithoekjes, naar een centrale hal voor de kaartverkoop. Die hal is helemaal verduisterd. Het granito grijze schip van de spoorkathedraal heeft op de korte kanten twee enorme

hoge vensters. Maar twee even brede kokers pal ter plekke, weerszijden van de hal, nemen al het licht eruit weg. Daarin huizen de kantoren. Alsof het symbolisch is bedoeld. Moeten kantoren de spaarzame zon verduisteren en het zicht op de zich openende horizon temperen? Ik neem er foto's van. Al ras verschijnt er een ietwat timide suppoost in militair outfit. Hij sommeert me, ermee te stoppen. Andrej bestookt hem onmiddellijk met stekelige vragen. 'Ziet deze man eruit als zo'n bedenkelijk sujet die bezig kan zijn met het voorbereiden van een aanslag', zo bijt hij de bewaker toe. Die lijkt wat in verlegenheid gebracht en laat ons gaan.

Op het plein voor het station lopen her en der mensen met een plakkaat op borst en rug, beplakt met een portret van de man die ongetwijfeld deze vorm van bewaking ingesteld heeft: een vlot ogende Poetin. Er zijn binnenkort verkiezingen voor het staatsparlement. Hier proberen de volgelingen van zijn Eenheidspartij - een worst die via de media, door de strot wordt gedrukt - de mensen op te wekken om te geloven in het grote plan van een vertrouwenwekkende potentiaat. Dat plan heet het eenheidsplan. Van de oppositie is geen spoor te bekennen, zoals in onze westerse pers al verondersteld is. Poetin en elke politiek laat de mensen die ik sprak koud, maar van een oppositie heeft men geen weet.

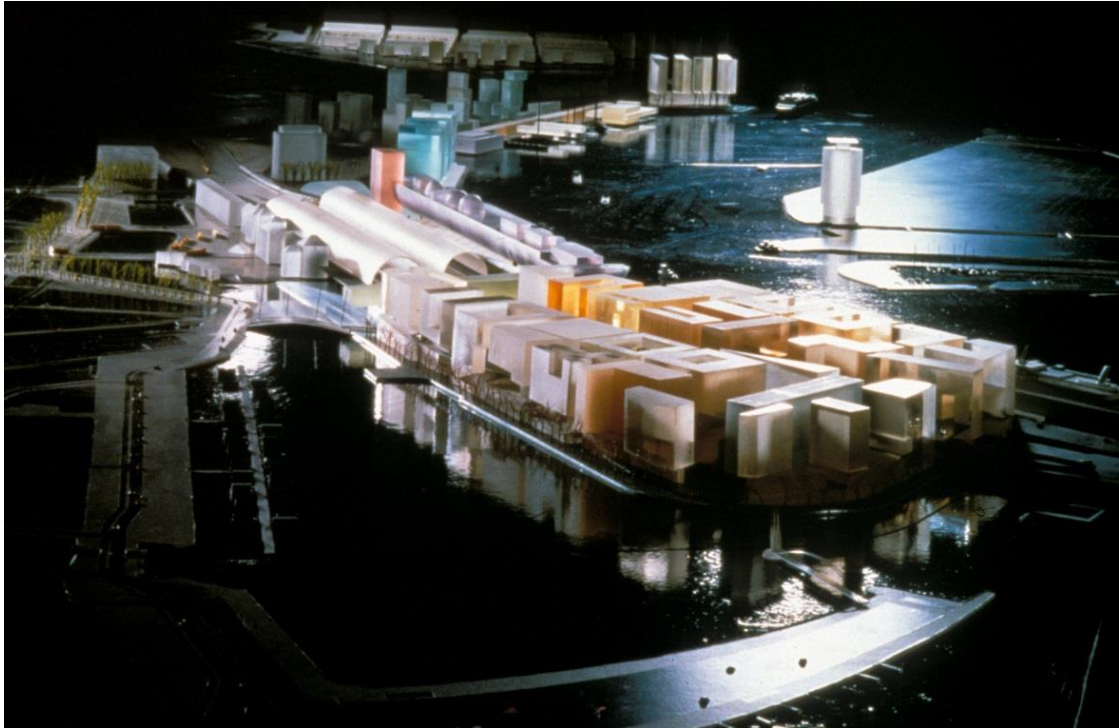
Het riekt al te vertrouwd naar het aloude communisme. Er is geen mens die op hun praatjes reageert of hun pamfletten aanneemt. Overal heerst de sociale desinteresse van de shoppende stadsflaneur waarin de Sovjetburger is omgetoverd. Het moet gezegd: hier ademt de buitenwijk een beetje de sfeer van een afgelegen provinciestad in Scandinavië, want de verwaarloosde woonkazernes zijn aan het oog onttrokken. De stationspleinnieuwbouw is tenminste net meer zo mismoedig armetierig afgewerkt. Alle mensen drementen naar een dubbel gelaagde shoppingmall. Die verspert pontificaal de weg naar de ingangshal. Rondslenterend kan men langs de verschillende open winkelgalerijen komen constateren welke schoenen of laarzen en overjassen men geacht wordt te gaan dragen als men naar het Westen wil.

We spoeden ons naar de volgende plek om de ware duisternis voor te blijven. Dat vormt met het nieuwe station een schrille tegenstelling. Het honderdjaar oude Warschavskij is maar helemaal tot shoppingmall verbouwd. En hoe! Van buiten is het nog steeds hetzelfde stationsgebouw, maar nu alsof het net is opgeleverd. Het lijkt in een tijdmachine te zijn gezet, met de tijd teruggedraaid tot voor de revolutie. Alleen lopen er geen sporen meer naar binnen. Die houden er halt voor een glazen voorgevel en op die sporen staan alle treinen uit vroeger tijden opgesteld om nooit meer te vertrekken. Erbovenuit torent het geschild van de pantserwagon waarmee Trotskij de revolutie via het spoor zuidwaarts verspreidde. Daar weer achter priemt een heuse raketinstallatie recht omhoog. Ook hier is de tijd teruggezet tot een denkbeeldig vreedzaam moment, pakweg zo'n tachtig jaar terug. Alles is weer keurig opgepoetst om de barre tijden te doen vergeten. Hoe anders is het binnen in het gebouw. Daar waant men zich in Las Vegas. De luxe ligt er voor het grijpen. De stationshal heeft een enorme tussenverdieping met vide gekregen. Via lichtmetalen trappen en verchromde balustrades komt men in een hal met gokautomaten. Die overschreeuwt het open geheel met kermisgeluiden en spetterende lichteffecten. Beneden ligt er een schaatsbaan waar vroeger de treinen binnenstoomden. Nu is de hal met een frontale glaswand dichtgezet en vanaf het ijs kijkt men behaaglijk uit op de spoorexpositie. Het oogt allemaal keurig en zet aan tot rondrennen. Maar het vreemde is dat er op deze zondagmiddag, nauwelijks volk valt te bekennen. Zijn de Petersburgers hier al op uitgekeken? Op de schaatsbaan dwarrelt wat verveelt een meisje op kunstschaatsen rond, in een lichtroze pakje. Haar vader, opzichtig gekleed in modieus drielich- en gestreept kostuum, moedigt haar aan. En dat is alles wat er gebeurt. Geen krijsende punkers die verwoed aan de hendels van de gokautomaten trekken. Het ligt er allemaal bij alsof het niet eens mag worden aangeraakt, om het zo ongerept mogelijk te houden. Het lijkt dus allemaal maar een misplaatst gebaar. Een afgedankt en nogal afzijdig gelegen station dat is ingericht om

te tonen wat het Westen te bieden heeft. Buiten staan er een paar geblindeerde SUV's op de grote parkeervlakte de aandacht te trekken. Een enkele bestoven met grijs stuifzand. Daar is dus mee over de landwegen gecrost. Dit zijn de auto's van het beoogde publiek dat het in groten getale dus laat afweten. Ze gaan wellicht liever naar de echte gokpaleizen, de casino's die je overal in de buitenwijken van Petersburg aantreft. Daar waar vroeger de 'Dom-Kulturi' de centra vormden en van waaruit nu de maffia het uitgaansleven van de stad bestiert. Deze shoppingmall is zelfs al niet meer aantrekkelijk voor hun nog ongerepte kroost of met luxe verwende vrouwelijke aanhang! Zo is deze enige naar westerse maatstaven ingerichte plek gedoemd om een soort exporuimte te blijven die mettertijd weer in een gewone supermarkt moet worden omgetoverd. Een supermarkt van megaformaat vindt men nu al een eindje verderop bij het volgende nog wel functionerende stationsgebouw. Een in roestig staal geconstrueerde fabriekshal heeft er gedeeltelijk voor moeten plaatsmaken. Het karkas van een stuk van de hal staat nog overeind samen met een rij in afbraak verkerende woningen voor spoorwegwerkers. Ook daar lijkt de tijd teruggezet, nu tot in een verstild moment van net na de oorlog, zoals vereeuwigd in zovele oorlogsfoto's. Petersburg lijkt hier in een hang tussen verleden, heden en onbestemde toekomst met zichzelf totaal geen raad te weten.

Bij hem thuisgekomen trekt Andrej zijn fotoarchief van veelbelovende plannen open. Als eerste het plan van Norman Foster voor Nieuw-Holland en dan het plan voor de waakvlam van Gazprom. Die plannen zijn als enige niet meer te stoppen. Onwillekeurig moet ik denken aan het uitzicht vanaf het BIMhuis over het IJ, richting Centraal Station. Hier oogt modern Amsterdam 's avonds het meest aansprekend. Het zal nog een heel stuk meer tot de verbeelding gaan spreken. Alleen staat er nu aan de noordoever nog die zwarte schim van het Shell-gebouw, dat nooit een robuuste wolkenkrabber heeft mogen worden. Een vijftiental jaren geleden werd er aan een groep jonge architecten een studieopdracht verleend om daar iets van te maken. Ze kwamen met het voor de hand liggende idee om die toren door vijf stuks, veel hogere te vervangen. Een kabelbaan zou voetgangers vanaf het stationsplein over het station en het IJ naar voetgangers veel sneller naar de overkant kunnen transporteren, een idee afgekeken van Barcelona. De groep wilde de noordoever bij het stadsflaneren betrekken en tegelijk Noord beter bereikbaar maken. Jaren eerder was Koolhaas met een vergelijkbaar plan voor een klein Manhattan tegenover de binnenstad door de noorderlingen teruggewezen. Vanuit het BIMhuis is goed te zien hoe geweldig het zou zijn geweest en hoe wezenloos het nu is. Het Shell-gebouw staat ook in een tijdmachine opgesteld die maar niet verder wilde draaien. Voorzichtig is toch de motoriek weer op gang gekomen. Het filmmuseum, in de vorm van een gefragmenteerde horizontale schijf, met een magistraal panoramavenster gericht op de zuidoever van het IJ, moet de machine op stoom brengen. Maar eens te meer blijkt dat Amsterdam ondanks alles de huizenhoge hemel niet durft te trotseren. Is het een soort provincialistische hoogtevrees? Diezelfde groep architecten werd later door Koolhaas ingehuurd om er zijn masterplan voor de IJ-oever mee te ontwikkelen. Met veel bravoure werd dat plan in '92 als 'Manhattan aan het IJ' gepresenteerd.

Ik geef nu eerst een weergave in de vorm van een soort bloemlezing van reacties op het plan vanuit de vakwereld:

September 1992 wist Rem Koolhaas een bomvolle Koepelzaal nog in vervoering te brengen. Maar een half jaar later trok geldschieter ING zich terug uit de plannen voor herontwikkeling van de IJ-oeveren. Een tegenvallende kantorenmarkt en onenigheid tussen bestuurders, gemeenteraadsleden en marktpartijen maakten een einde aan het ambitieuze publiek-private avontuur. Vijftien jaar later keert Amsterdam met een aangepast plan alsnog terug naar het IJ.

Doodstil luistert een bomvolle Koepelzaal van het Sonesta-hotel naar het al twee uur durende betoog van Nederlands meest moderne en radicale architect Rem Koolhaas. Alle kopstukken uit de lokale politiek en de media zijn op deze mooie septemberdag in 1992 op de lezing van de grootmeester afgekomen. Zij willen – net als de massaal toegestroomde actievoerders – wel eens weten hoe de internationaal vermaarde visionair de impasse rond de herontwikkeling van de IJ-oeveren denkt te kunnen doorbreken. Al bijna tien jaar worden door de gemeente plannen gemaakt voor een renaissance van de stad aan het IJ. Maar tot nu toe is er niet veel meer gebouwd dan enkele moderne kantoren en een lelijk hotel aan de westkant van het station.

Langzaam maar zeker raakt de zaal in vervoering door de verhalen van Koolhaas en zijn prachtige schetsen van fonkelende, nieuwe gebouwen die op het scherm worden geprojecteerd. Zou het nu wél lukken om Amsterdam naar de IJ-oeveren te brengen en tienduizenden hoogwaardige nieuwe banen te creëren? Voor de binnenstad zou het een geweldige impuls betekenen. De afgelopen jaren zijn veel bedrijven uit het centrum vertrokken omdat ze slechter bereikbaar werden of uit hun jasje groeiden. Bovendien zijn de kaden langs het IJ verworden tot onzure zones waar je 's avonds niet voor je plezier een ommetje maakt. Koolhaas kan het tij misschien keren. Met zijn hypermoderne kantorenwijk op het Oosterdokseiland, de gloednieuwe culturele voorzieningen en niet te vergeten de vele honderden luxe koop- en huurwoningen wordt de stad aan het IJ in één grote beweging klaargestoomd voor de 21e eeuw.

Krap vijf maanden later stort de publiek-private onderneming waarin de gemeente en ING samen aan de plannen van Koolhaas werken, met donderend geraas in elkaar. Uit het ondernemingsplan van de Amsterdam Waterfront Financieringsmaatschappij (AWF) blijkt dat het project financieel onvoldoende geld oplevert om de ambitieuze uitbreiding van de infrastructuur van te kunnen betalen. En de rijksoverheid is niet van plan om het tekort te dekken. Nog voordat met het kabinet afspraken zijn gemaakt over het precieze bedrag dat Amsterdam wél kan krijgen voor nieuwe wegen en metroverbindingen, trekt ING zich uit de PPS terug. De stad is terug bij af. De stap van de bank komt desondanks voor velen niet als een verrassing. De vastgoedmarkt is in korte tijd helemaal ingestort en ambtelijke diensten en wethouders rollen vechtend met elkaar over straat. Stedenbouwkundig supervisor Tjeerd Dijkstra waarschuwt de gemeenteraad dat het stadsbestuur de regie over het IJ-oeverproject volledig kwijt dreigt te raken. Als klap op de vuurpijl heeft de AWF ook nog een andere visie op de relatie tussen de binnenstad en de IJ-oeveren dan de gemeenteraad. Waar de raadsleden benadrukken dat de IJ-oever qua sfeer en karakter moet aansluiten op de binnenstad, koerst de AWF met Koolhaas af op een min of meer zelfstandige stad. Ook over de breedte van de nieuwe IJ-boulevard en de hoeveelheid sociale huurwoningen wordt flink gesteggeld. AWF wil een vierbaansweg achter het station en zoveel mogelijk woningen

in de vrije marktsector. De gemeenteraad wil niet verder gaan dan de aanleg van twee rijbanen en eist dat de oevers ook toegankelijk worden voor bewoners met een smalle beurs.

Interne verdeeldheid

Extra lastig voor ING is de onenigheid binnen het college van B en W. De PvdA kan het maar moeilijk verkroppen dat ze bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 bijna is gehalveerd en GroenLinks van die neergang heeft geprofiteerd. Vooral PvdA-wethouder Piet Jonker van Economische Zaken laat geen gelegenheid onbenut om het belang van het IJ-oeverproject van GroenLinks-wethouder Jeroen Saris te relativiseren. Op het moment dat Saris nog onderhandelt met NMB Postbank en Nationale Nederlanden over het oprichten van een publiek-private organisatie, laat hij bijvoorbeeld via het Grondbedrijf doodleuk een boekje uitbrengen waarin het opkomende kantorengedebied rond station Zuid WTC als dé internationale toplocatie van de stad wordt gepresenteerd. Nu zijn er wel meer mensen die dit gebied aan de zuidkant van de stad meer zien zitten als potentiële toplocatie dan de IJ-oevers. Zo overwegen de bestuurders van ABN AMRO hun internationale hoofdkantoor naar deze plek te verhuizen. En volgens sommigen zien zelfs de beleggers van Nationale Nederlanden meer brood in deze locatie dan de smalle en lastig te ontwikkelen strook langs het IJ. Het is te danken aan de vasthoudendheid van NMB Postbank-bestuurder Soetekouw en zijn persoonlijke betrokkenheid bij het gebied dat het nieuwe ING in 1991 uiteindelijk toch in het IJ-oeverproject stapte. Als de topman in februari van het daaropvolgende jaar als gevolg van een financieel schandaal het veld moet ruimen, hangt de toekomst van de AWF dan ook aan een zijden draadje. Binnen een maand trekt Soetekouws opvolger de stekker uit de PPS.

Terwijl de stad zijn kater verwerkt, wordt binnen de dienst Ruimtelijke Ordening nagedacht over een nieuwe strategie om de IJ-oevers alsnog te ontwikkelen. Van het fiasco van de AWF had de gemeente in ieder geval geleerd dat het opstellen van één groot stedenbouwkundig plan voor het hele gebied te grote risico's inhield. De oevers konden beter worden opgedeeld in kleinere deelgebieden die met verschillende ontwikkelaars op verschillende manieren en tijdstippen worden ontwikkeld. Om marktpartijen te laten zien dat het de gemeente ditmaal menens was, zou de stad uit eigen middelen bovendien een aantal spraakmakende cultuurgebouwen moeten realiseren op strategische plekken langs de oevers: de zogenaamde 'ankers in het IJ'. Deze nieuwe voorzieningen zouden Amsterdammers ook een reden geven om naar de oevers te komen en investeerders daarmee een aantrekkelijke uitgangspositie geven. Wel moest het gros van de nieuwe infrastructuur uit een ander potje worden betaald dan de grondexploitatie van de IJ-oevers. Anders dreigde een herhaling van de AWF-periode. Om het gebied ook als een verlengstuk van de binnenstad te laten functioneren, zou het bovendien eenzelfde sfeer en karakter moeten krijgen. Het behouden van bestaande gebouwen en functies zou daarom zoveel mogelijk voorop moeten staan bij de ontwikkeling van het gebied. Krap vijf maanden later stort de publiek-private onderneming in elkaar.

In 1995 gaat de gemeenteraad akkoord met deze nieuwe veroveringsstrategie. Bovendien worden voor het project één ambtelijk en één bestuurlijk opdrachtgever aangewezen om al te grote tegenstellingen binnen het gemeentelijk apparaat te voorkomen. De directeur van het Grondbedrijf Hans Gerson en de nieuwe RO-wethouder Duco Stadij zijn voortaan de personen die op het project aangesproken kunnen worden. Voor het dagelijks projectmanagement wordt Kees van Ruyven ingeschakeld, die even daarvoor als projectleider het Oostelijk Havengebied tot een succes had weten te maken. Voor de bewaking van de stedenbouwkundige en architectonische invulling van het gebied wordt tenslotte nog een supervisieteam samengesteld met onder meer de architecten Tjeerd Dijkstra en Kenneth Green, die ook al waren betrokken bij het AWF-avontuur.

Omdat de centrale delen van de IJ-oevers het meest ingewikkeld zijn om te ontwikkelen, begint het projectteam met de flanken van het gebied. Op de Silodam worden twee graansilo's omgebouwd tot huur- en koopwoningen in verschillende prijsklassen. Een spectaculair en kleurrijk appartementengebouw van het architectenbureau MVRDV sluit de rij woongebouwen af. Verder verrijst in het Oosterdok bovenop de IJ-tunnel het nieuwe sciencecenter NEMO en op de kop van de Oostelijke Handelskade wordt een hypermoderne passagiersterminal voor cruiseschepen en touringcars gebouwd. Voor veel Amsterdammers is de IJ-oever dan nog altijd een gebied dat ze alleen uit de krant kennen. Met de opening van het Muziekgebouw en het BIMhuis verandert dat in één klap. Het terras van de nieuwe muziektempel wordt in een paar weken tijd zo'n doorslaand succes dat het restaurant de toeloop amper kan bijhouden. Na twintig jaar plannen maken lijkt de stad eindelijk teruggekeerd aan het IJ.

Van IJ-boulevard naar Piet Hein kade

Een internationale toplocatie aan het IJ die Amsterdam terug zou moeten brengen in de hoofden en harten van directievoorzitters van multinationale ondernemingen. Dat was de ambitie waarmee Koolhaas en een aantal van zijn 'discipelen' – toen nog onbekende architecten als Adriaan Geuze, Kees Christiaanse en Ben van Berkel – in 1992 aan de herontwikkeling van de IJ-oevers werkten. Om een rendabel plan te kunnen maken en mensen naar het IJ te lokken, moest in de eerste plaats veel volume aan de oevers worden 'weggezet': 1,2 miljoen vierkante meters om precies te zijn. Het was zo'n dertig procent meer dan de gemeente in haar eigen plannen had bedacht.

Meer dan de helft van al die vierkante meters was voor kantoren en winkels bestemd. Behalve het westelijk Stationseiland zou vooral het Oosterdokseiland er vol mee worden gebouwd. Daar zou de 'intelligente kantorenstad' van morgen verrijzen: een cluster van hoge kubusvormige blokken op een plateau waaronder de

IJ-boulevard en de metro naar buitenwijk Nieuw-Oost (nu IJburg) zouden rijden. Het gros van de 400.000 vierkante meter aan woningen zou in de Houthaven en op het Westerdokseiland komen. Hoewel Koolhaas op de kop van de Oostelijke Handelskade ook een laagbouwwijk met villawoningen had bedacht en verderop een serie woon-werkgebouwen was gepland.

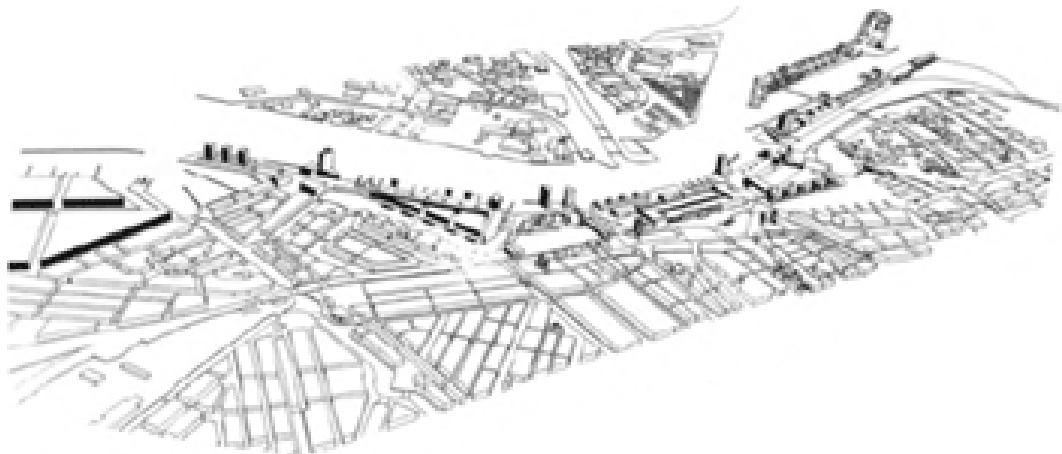
Misschien wel het meest spectaculaire onderdeel van het hele plan was de omgekeerde stoomkap achter het Centraal Station waarin de nieuwe hoofdvesting van de bibliotheek, de IJsbreker, een pophal en een nationaal filmtheater zouden komen. Onder deze kap konden Amsterdammers over een houten wandelpromenade langs het IJ flaneren en zien hoe cruiseschepen bij de nieuwe pier ten westen van het station zouden aanleggen. Op het Stenen Hoofd zou tenslotte plaats zijn voor enkele bijzondere bedrijfsgebouwen en ateliers.

De Nota van uitgangspunten van de Gemeente

Het voormalige centrale havengebied van Amsterdam heeft grotendeels zijn oorspronkelijke functie verloren. Het gebied vormt nu een sluimerende en langzaam afbrokkelende plek in de stad, hetgeen de gemeente heeft doen besluiten het gebied nieuwe impulsen te geven. Het belang van het gebied, dat ingeklemd ligt tussen het centrum van de stad en het IJ, en dat als middelpunt het Centraal Station heeft, is vanuit de ligging gezien niet ter discussie.

In termen van de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening moeten voor de IJ-oeveren condities worden geschapen om deze tot een stedelijke toplocatie te kunnen laten uitgroeien. Het gaat om een 'eigentijdse uitbreiding van de binnenstad richting IJ-oever, in een typische, nationaal en internationaal vermaarde, Amsterdamse menging van wonen, werken, winkelen en vermaak' aldus de wethouder van ruimtelijke ordening Jeroen Saris in het voorwoord van de Nota van Uitgangspunten.

De Nota van Uitgangspunten, vastgesteld door de gemeenteraad op 27 juni 1991, gaat verder dan een opsomming van uitgangspunten. Een belangrijk onderdeel is het planconcept dat inzicht geeft in wat de gemeente ruimtelijk en functioneel voor ogen staat.

Amsterdam, IJ-oeveren, Nota van Uitgangspunten 1991, vogelvluchtperspectief.

In hoeverre zijn nu de kenmerken die het gebied van origine heeft in dit concept betrokken?

Een gedegen historische analyse is in het rapport niet te vinden. Toch is het niet zo dat de ontwerpers niet op de karakteristiek van het gebied hebben gereageerd. Ongetwijfeld zal er in het lange voortraject op de locatie zijn gestudeerd. In ieder geval kan men uit het stedenbouwkundig concept opmaken dat men het van belang vindt met de volgende aspecten rekening te houden:

- het gebogen verloop van de noordelijke IJ-oeverlijn
- de eilandenstructuur die ontstaan is door de 19de-eeuwse aanplempingen (het 'kralensnoer' van eilanden)
- het contrast tussen compacte stad en open water
- het assenkruis van de stads-as en de IJ-as
- de (radiale) IJ-boulevard
- de door de eilandenstructuur ontstane vier water-fronten, en
 - de vanuit de stad richting IJ, via grachten en Damrak lopende, zicht-corridors. Via deze corridors lopen zichtlijnen en functionele relaties (waterdoorgangen) tussen stad en water.

Niet expliciet genoemd maar vanuit historisch oogpunt wel van belang zijn:

- de van de binnenstad afwijkende morfologische structuur en bebouwingstypologie

- een aantal interessante historische gebouwen, waaronder als belangrijkste, het Centraal Station, de graansilo aan de Westerdoksdijk en de pakhuizen langs de Van Diemenstraat.
- het silhouet of *skyline* van de stad.

Eerstgenoemde kenmerken zijn in het planconcept verwerkt. Op de wijze waarop kan men van mening verschillen. Op de afwijkende morfologische structuur is ingespeeld, in die zin, dat niet getracht is de morfologie van de oude binnenstad in de IJ-oeverzone te imiteren. Wel is behoudens een aantal verticale elementen het typische platte karakter van de Amsterdamse binnenstad naar de waterkant toe doorgetrokken.

Historisch waardevolle gebouwen die in het concept een plaats hebben gekregen zijn het Centraal Station, de graansilo in het westelijk deel, de pakhuizen langs de Van Diemenstraat en een rij vroeg 20ste-eeuwse panden aan de De Ruyterkade. Voor de rest zal volgens het plan de aanwezige bebouwing door nieuwbouw worden vervangen.

Niet voor handhaving c.q. hergebruik in aanmerking komen derhalve de voor het gebied kenmerkende pakhuizen aan de Oostelijke Handelskade (De Zwijger, Azië) en de havengebouwen langs de De Ruyterkade. Een verantwoording van deze besluitvorming wordt in het rapport niet gegeven.

Door de bouw van een aantal hoge gebouwen volgens het '*landhoofdenconcept*' zal het silhouet van de stad aan de IJ-zijde veranderen. Dit concept houdt in dat nabij de snijpunten van de zichtlijnen vanuit de stad (zichtcorridors) en de zuidelijke IJ-oever hoge gebouwen worden gesitueerd. Naarmate de afstand tot het Centraal Station groter is neemt de hoogte van de bebouwing toe. De hoge gebouwen staan op relatief grote afstanden van elkaar, zodanig dat de oude stad daartussen nog goed waarneembaar is.

Door middel van verbindingen via de corridors en een overgangszone via het Oosterdok / Open Havenfront is getracht een relatie tussen het nieuwe gebied en de historische stad te leggen. Door de aanwezigheid van de als barrière werkende (verhoogde) spoorlijn en de IJ-boulevard zal van een goede relatie tussen stad en water, en oude en nieuwe stad - bij welke planvorm ook - slechts in beperkte mate sprake zijn.

Bij het IJ-oeverplan is sterk aan de orde welke nieuwe identiteit de stad aan de IJ-zijde zal krijgen. Dat in het gebied kansen liggen om de relatie tussen stad en water te verbeteren kan niemand ontkennen. De vraag is vooral op welke wijze de kansen worden benut en tegen welke prijs. Hierin weegt volgens de RDMZ het belang van de historische stad zwaar. Indien het gemeentebestuur er in zou slagen het concept dat in de Nota van Uitgangspunten besloten ligt boven water te houden, is de conclusie dat de stedelijke vernieuwing, mits goed uitgewerkt, geen wezenlijke afbreuk zal doen aan de kwaliteiten van de oude stad.

Als aan bepaalde functionele voorwaarden wordt voldaan, zoals veelkleurigheid, multifunctionaliteit en geen grootschalige concurrerende functies, kan het IJ-oevergebied de positie van de binnenstad zelfs versterken.

De vraag is of het landhoofdenconcept voldoende *body* heeft om aan de eisen van een volwaardig stadsdeel te voldoen.

Dat het beeld van de stad vanaf het IJ verandert is een logisch gevolg van ruimtelijk en functioneel ingrijpen. Bij een goede vormgeving kan de stad daar een nieuwe identiteit aan ontlelen.

Probleem is wel dat de bestaande kwaliteiten waarop zou kunnen worden ingespeeld gebrekkig in de stukken zijn verwoord en dus gemakkelijk onder tafel kunnen verdwijnen. Daarbij is het landhoofdenconcept een nogal kwetsbaar concept. Zodra het aantal vierkante meters bebouwings-oppervlak onder druk komt te staan zal de incidentele, op de landhoofden geconcentreerde, hoogbouw al gauw monsterlijke vormen kunnen aannemen, terwijl een aantal slanke

torens juist aan het gebied iets zouden kunnen *toevoegen*.

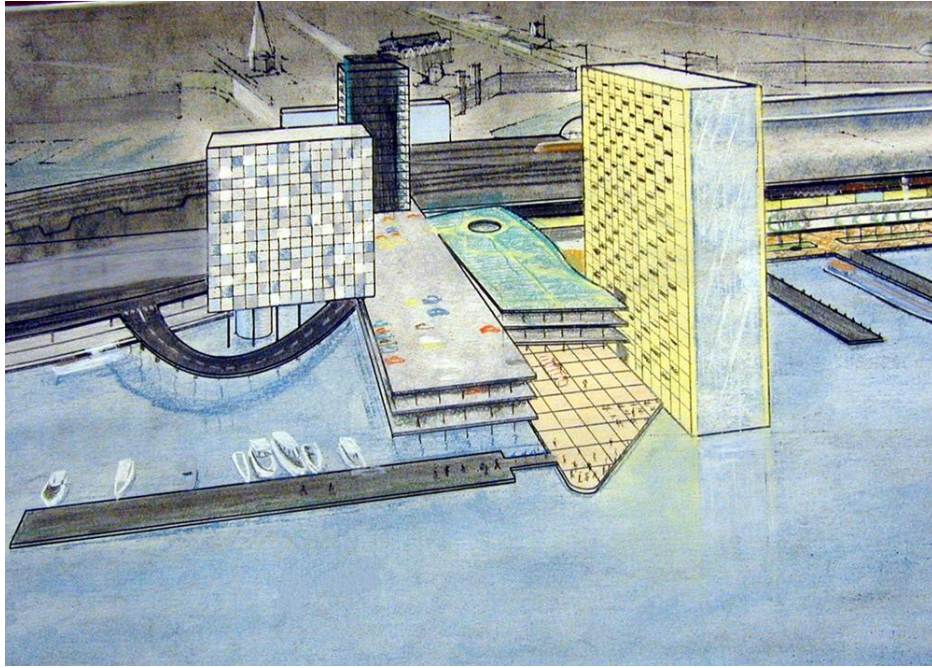
Gemeente Amsterdam, *Nota van Uitgangspunten IJ-oevers 1991*, planconcept, maquettefoto vanuit het westen met op de voorgrond de Houthaven en de Silodam.

Het tegenmodel van OMA

Het bewijs dat het IJ-oevergebied gevoelig is voor bovenmatigheid wordt geleverd door het Concept-Masterplan dat een ontwerpteam onder leiding van Rem Koolhaas maakte in opdracht van de Amsterdamse Waterfrontmaatschappij (AWF). Koolhaas' opdracht luidde: zoek uit hoeveel vierkante meters in het IJ-oever gebied vanuit stedenbouwkundig oogpunt gezien maximaal gerealiseerd kunnen worden.

Het is duidelijk dat de uitkomst van een dergelijke opdracht sterk beïnvloed wordt door het feit dat het aantal tot dan toe geplande vierkante meters bij het begin van het onderzoek al als 'te weinig' wordt betiteld.

Verder is de uitkomst zeer afhankelijk van hoe de ontwerper tegen het verschijnsel stad aankijkt. Koolhaas stelt in zijn onderzoek zeer nadrukkelijk dat hij de Nota van Uitgangspunten van de gemeente terzijde schuift. Het primaat van de historische stad staat bij hem niet voorop, wel een nieuwe stad, die weliswaar inspeelt op de eilandenstructuur, maar die door het gekozen omvangrijke bouwvolume en de geïntroduceerde schaal een confrontatie aangaat met de oude stad.

OMA: havenhoofd oostelijke stationszijde, Masterplan '92

Idem, planconcept gemeente, maquettefoto.

Welke ontwerpopvattingen verder ook op het IJ-oevergebied worden losgelaten, zinvol zal zijn onderzoek te doen naar de waarden die in het gebied besloten liggen en die een optimale *relatie* tussen oude en nieuwe stad kunnen bevorderen. Een historisch-ruimtelijke waardestelling van het IJ-oevergebied is, als onderbouwing van het commentaar op het Concept-Masterplan, in juli 1992 door de RDMZ opgesteld en aan het gemeentebestuur toegezonden. Het oogmerk van de RDMZ was het belang van historisch onderzoek te benadrukken en de planvorming rond de IJ-oevers, met als specifieke probleemstelling de relatie tussen oud en nieuw, in gunstige zin te beïnvloeden.

Langs het IJ zou een zogenaamde IJ-boulevard komen van Sloterdijk naar Zeeburg. Het treinstation zou ook nog worden uitgebreid met een extra perronspoor onder een nieuwe kap.

IJ-rail

Om het gebied goed te ontsluiten werd in eerste instantie gedacht aan de IJ-rail, een verbinding tussen Amsterdam Centraal en IJburg. IJburg moest overigens veel groter worden dan nu het geval is. Ook was de gedachte om de IJ-rail aan de westkant door te trekken. In eerste instantie zou deze nieuwe sneltram bovengronds worden aangelegd. Later werd de IJ-rail als sneltram ondergronds ingepland.

Voor het busverkeer werden plannen gemaakt voor een grote ondergrondse busterminal onder het Stationsplein. Deze moest 200 bij 80 meter worden met drie eilandperrons voor bussen. De vloer moest op circa 16 meter diepte komen en de ondergrondse hal zou 10 meter hoog worden. Voor de passagiers waren drie ondergrondse loopbruggen bedacht die in verbinding zouden staan met de verschillende delen van het trein- en bestaande metrostation.

Noord/Zuidlijn

Bij het ondergrondse busstation werd ook gedacht aan de Noord/Zuidlijn, maar dan met het station onder het Open Havenfront en een boortunnel onder de westelijke zijde van Amsterdam Centraal. Een mogelijk station had dan wel aanmerkelijk dieper moeten worden gebouwd dan het huidige Noord/Zuidlijn station.

Wie nu een ronde langs de bouwprojecten aan de IJ-oever maakt, zal sommige onderdelen uit het plan van Koolhaas herkennen maar ook veel nieuwe gebouwen en functies tegenkomen. Min of meer hetzelfde gebleven is de intensieve bebouwing van het Oosterdoks- en het Westerdokseiland met grote, moderne blokken. Al is de nadruk op kantoren op het eerste eiland veel minder geworden dan Koolhaas had gewild. Verder verrijzen in de Houthaven honderden woningen. En de bibliotheek heeft – net als het BIMhuis en de IJsbreker – een nieuw, spectaculair onderkomen gekregen aan het IJ. In het nieuwe bestuurscollege waarin GroenLinks weer is vertegenwoordigd, is onlangs zelfs besloten om de IJ-boulevard, die nu Piet Heinkade heet, te verbreden tot twee maal twee banen om de doorstroming te verbeteren en zo de uitstoot van kooldioxide te verminderen. Koolhaas, die precies hetzelfde wilde maar de gemeenteraad in de jaren negentig tegenover zich vond, kan tevreden zijn. Heel anders is uiteindelijk de kop van de Oostelijke Handelskade geworden. In plaats van een laagbouwwijkje staan er nu twee hoge hotel- en kantoortorens, voorafgegaan door de nieuwe Passagiersterminal en het spectaculaire Muziekgebouw. Ook de omgekeerde stoomkap achter het Centraal Station is er nooit gekomen. De megabioscoop en pophal die Koolhaas hier had willen bouwen, zijn naar de Arenaboulevard verhuisd. In plaats daarvan wordt in een nieuwe kap het oorspronkelijk ondergronds geplande busstation gebouwd. Het Stenen Hoofd is leeg gebleven en wordt gebruikt voor culturele evenementen. Maar misschien wel het allerbelangrijkste verschil met het plan van Koolhaas is de grote functiemenging waardoor een typisch Amsterdams woon- en werkmilieu is ontstaan.

Koolhaas ging nog uit van clusters waarbij het Oosterdok door kantoren werd gedomineerd en alle culturele voorzieningen achter het Centraal Station waren geconcentreerd. Met het verspreiden van deze functies zal het gebied dadelijk veel levendiger zijn en sluit het naadloos aan bij de gemengde bedrijvigheid van de binnenstad. Ook de hoogbouw is niet langer geconcentreerd op het Oosterdok, maar zorgt verspreid langs de oevers voor stedenbouwkundige accenten. De grote aandacht voor een goede inrichting van de openbare ruimte maakt het flaneren langs het IJ en het Oosterdok dadelijk ook veel plezieriger dan het volgens betrokkenen bij uitvoering van het plan Koolhaas zou zijn geweest.

Het oorspronkelijke idee van één groots plan voor de hele strook langs het IJ sneuvelde, maar uit deze mislukking kwamen toch successen voort. Voor het eerst in jaren werd er in Amsterdam weer geestdriftig over ruimtelijke planning gediscussieerd – dat was sowieso al winst. De IJ-oevers zijn later in behapbare delen opgeknipt en toch nog een succes geworden.

Door alle discussies over de IJ-as kreeg ook de eigen kwaliteit van de Zuid-as steeds meer reliëf. De gelijkenis tussen de twee assen was gezichtsbedrog. De aantrekkingskracht van de A10 en het spoor naar Schiphol is heel anders dan die van het lome water van het IJ. Aan het IJ passen wonen, cultuur en de creatieve industrie, aan de Zuid-as het internationale bedrijfsleven in de financiële en juridische sector. De dynamiek is heel verschillend. De strijd werd beslist rond de vestiging van het hoofdkantoor van de ABN Amro. De bank wilde beslist aan de Zuid-as zitten, recht tegenover het WTC. Een puike plek voor een internationaal topbedrijf, vond de bank, vanwege de uitstekende bereikbaarheid, de nabijheid van Schiphol en de aantrekkelijke woongebieden in de naaste omgeving (Amsterdam Zuid, Buitenveldert en Amstelveen). De gemeente wilde niet. De bank hield vol en in 1992 ging de gemeente overstag. Capituleerde de gemeente of kwam men tot een nieuw inzicht? Ach, wat doet het ertoe: ze accepteerde en formaliseerde de krachtige ontwikkeling die aan de A10-Zuid al lange tijd gaande was. Ze besloot de heersende windrichting van de markt niet langer te weerstaan, maar mee te bewegen, om ervoor te zorgen dat uit de onstuimige dynamiek een aantrekkelijk en samenhangend plan kon ontstaan.

Plan van Jo Coenen voor het Java/KNSM-eiland en van Adriaan Geuze voor Borneo-eiland/Sporenburg

Vogelvluchtfoto Borneo-eiland en Sporenburg

Ton Schaap, projectcoördinator Stadsontwikkeling, zag in een artikel in Forum 2006 in de uitwerking van het Scenario een doorwerking van de beginselen van de Situationisten:

Er lijken mij grote verschillen tussen de wereld die De Chirico oproept en die van Constant. Noties uit hun werk en uit de Situationistische Internationale waarbij Aldo van Eyck en Constant direct betrokken waren, moeten gecirculeerd hebben in Amsterdam vanaf eind jaren '50.

Het spectrum is zo breed dat het IJplein er zelfs in past, met zijn perspectieven op de stad aan de overkant en esthetiek van Berlijnse Siedlung. Die kan als uit de lucht gegrepen worden gezien of als geënceneerd toeval. Beide mag. Toen een variant op dit plan door bewoners werd voorgedragen als stedenbouwkundig plan voor het K.N.S.M. eiland ontstond er niettemin een conflict. Het pleit werd door de gemeenteraad van Amsterdam beslecht ten gunste van het bouwblok, de straat, de kade en het plein, meer De Chirico dan Constant. Hans Kollhoff ontwierp met Christian Rapp het nieuwe manifest, Pireaus op het K.N.S.M. eiland.

De werkelijkheid drong benaderingen die achteraf onder de noemer 'situationistisch' te vangen zijn onafwendbaar op: eigendomsverhoudingen, overwegingen van fasering en beheersbare projectomvang en vooral discussies met bewoners, opdrachtgevers, politici en een groot deel van het Nederlandse ontwerp talent. *Met het ontwikkelen per eiland werd in het Oostelijk Havengebied begonnen in 1987. Het werd in 1993 door de AWF in het plan van OMA ook voor de IJ-oeveren voorgesteld.* Het bleek de enige manier om een project te realiseren dat anders aan een slechte verhouding tussen de hoeveelheid belemmeringen en de beschikbare ruimte zou zijn bezwiken. De 'lob' Nieuw Oost werd het *eilandenrijk IJburg waarmee een 10 kilometer lange sliert van eilanden ontstaat.* Het toeval van onvoorspelbare verschillen per eiland werd deel van het plezier. Het gaf elke keer nieuwe energie. Telkens kon nieuw talent bij de plannen worden betrokken. Er kon op nieuwe doelgroepen worden gemikt. Ervaringen uit eerdere projecten kregen invloed op volgende. Het gaf steeds andere private partijen gelegenheid zich te profileren. Ze raakten geïmmiteerd. Belemmeringen konden eiland na eiland worden overwonnen.

Het proces sloot naadloos aan op de gegeven topografie. Die werd als uitgangspunt genomen. Grootchalig autoverkeer werd met het gewenste milieu onverenigbaar geacht met de Piet Hein tunnel als gevolg. Een desoriënterende tunnel in plaats van een structurerende hoofdas.

Er werd geëxperimenteerd en een enkele keer gehistoriseerd. De vier grachtjes door het Java eiland hadden de herintroductie van het individuele grachten pand als bijkomend effect. Het 'bijkomend effect' werd een van de kenmerken van het proces. De studie van Uytengaak voor Java-eiland als agendapunt voor Borneo Sporenburg. Pireaus als bouwsteen voor Borneo Sporenburg, de aan de IJ-oeveren ontwikkelde bouwblokken als inspiratie voor het Haven-eiland. Een specifiek grid per eiland als kenmerk voor IJburg.

Er zijn ook constanten. *De constante van het samengestelde bouwblok noemde ik al.* De dichtheid werd hoger dan in de laatste grote uitbreidingen van Amsterdam, hoger dan waar ook in Nederland. Auto's moesten overdekt gestald, de relatie tussen privé en openbaar opnieuw gedefinieerd. *De constante van de vindbare voordeur. De constante van aandacht voor de landschappelijke schaal, een voordeur in het landschap, een voordeur aan de straat in het landschap. De constanten van kades, kadewanden en straten. De constante aandacht voor het*

openbaar gebied dat als ruimte en niet als leegte is opgevat. De constante van beschutte ruimtes op elk eiland, uit de wind, zonder zicht op de horizon.

Selectie van ontwerpers en regie tijdens het ontwerpproces maakten het mogelijk nog een paar constanten te introduceren.

Aan de zuidelijke oever staan de *bouwmassa's parallel aan de gegeven stenen kademuren*. De eilanden begeleiden de buitenbocht van het IJ. Een bouwhoogte van 30 tot 35 meter komt het meest voor maar er zijn uitzonderingen. De Kop van de Oostelijke Handelskade is hoog om vanuit het Oosterdok de barrière van de spoorlijn te relativeren. De westelijke pendant van deze kop, het Wester IJdock, werd ingekeept om onzichtbaar te zijn vanuit de westelijke grachtengordel. Aan het IJ zijn deze twee bouwvolumes ter weerszijden van het Centraal Station een echo van de symmetrie in het historische waterfront. Dat bestond uit verschillende kades, elk met een eigen naam, geordend volgens de symmetrie van Oude en Nieuwe Zijde, ter weerszijden van de Amstel. Oudezijds Wallen en Nieuwezijds Wallen, Oudezijds kolk en Nieuwezijds kolk, de Nicolaaskerk en de Posthoorn, het Havengebouw en het Stationspostgebouw.

Er ontstaat een reeks van eilanden die de ruimte van de bocht zichtbaar maken en tussen de eilanden door de stad achter het spoor. Andersom zal straks de bebouwing op de noordoever tussen de eilanden door zichtbaar zijn. Elk eiland heeft een eigen, sterke structuur. De continuïteit van het water verbindt en de routes over land verwarren of leiden om, denk aan de gehandhaafde Verbindingsdam.

De aanwezigheid van de grote infrastructuur wordt voor het stedelijk beeld uitgebuit waar het kan, denk aan de Rietlanden, de Piet Heinkade en het zicht op de treinen vanuit het nieuwe BIMhuis. Van daaruit zijn de onverminderde kwaliteiten van de 17^e eeuwse stad evengoed in beeld.

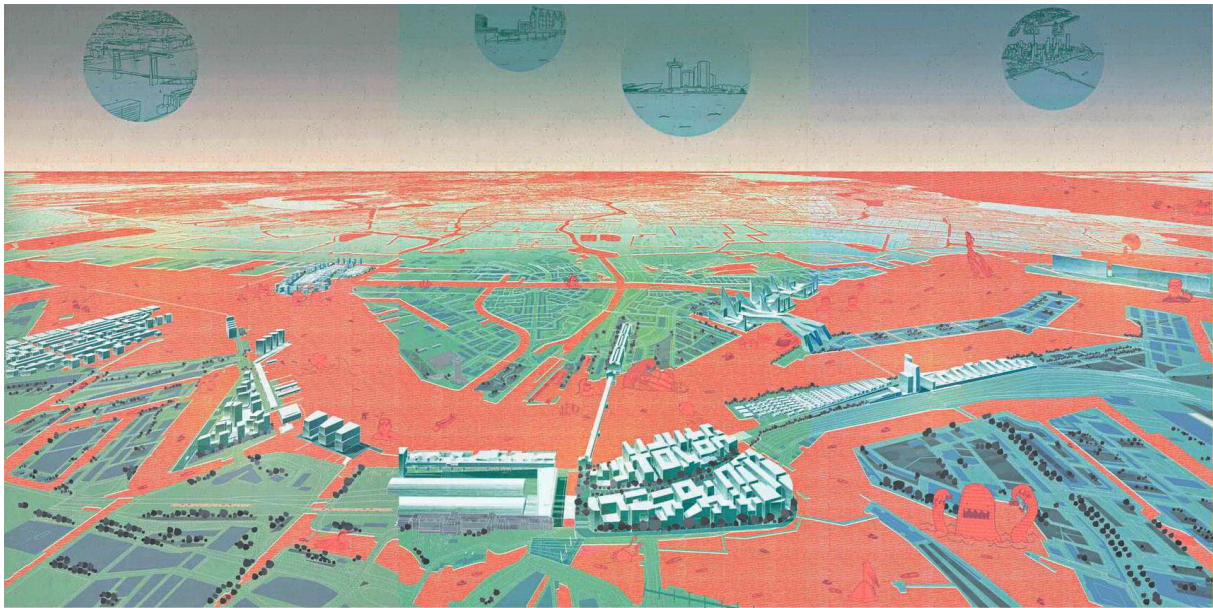
Aan de noordoever bepalen werven het gebruik en het beeld, een geprivatiseerde relatie met het water, een achterkant. De introductie van een continue openbare oever is daar de meest wezenlijke ingreep. De groene oever wordt het verbindende element in een geleidelijke transformatie. Het is de goed bezonde kant, bestemd voor wandelen, fietsen en aan het water zitten. De benadering per auto is vanaf de Ringweg gedacht, tamelijk 'om'. Die relatie is indirect waar het zicht naar de stad aan de overkant onbelemmerd is. Voor de bebouwing domineert de richting loodrecht op de oever. Die sluit aan op de gegeven topografie en maakt zicht vanuit het binnendijkse land richting het IJ mogelijk. Wanden en kades in de buitenbocht, aan de zuidoever, groen en afwisseling tussen open en gesloten in de binnenbocht, aan de noordoever. Het contrast zal de relatie tussen beide oevers versterken. Labyrintisch zou op beide oevers de relatie met het achterland genoemd kunnen worden, 'Chiricoesk' de perspectieven op het water en de stad aan de overkant.

Op het Shell terrein wordt de voorlopig hoogste dichtheid gerealiseerd, het dichtst bij het Centraal Station en de binnenstad. Hoogbouw, boven de ook hier overwegende 30m lijn maakt open ruimte mogelijk en vestigt de aandacht op de noordoever, tussen de eilanden van de zuidoever door. De hoge gebouwen staan zo dat zicht over -en impact op- de ruimte van het IJ maximaal is en zicht vanuit de grachtengordel minimaal. *Als het Westerdoks eiland en het voormalige Shell terrein bebouwd zijn zal het IJ-gebied deel uitmaken van Amsterdam zoals dat voor de bouw van het Centraal Station het geval was.* Het IJ blijft als scheepvaartroute het belangrijkste element van de Amsterdamse infrastructuur. De schepen varen over enige tijd midden door de stad van het Westelijk Havengebied naar de Rijn.

Bronnen: vakbroeders Tjalling Visser, Jaco Boer en Ton Schaap

Toen Koolhaas met zijn team aan zijn opdracht begon - hoog boven in het gebouw voor de Kamer van Koophandel, met spectaculair uitzicht over het IJ - was de strook langs de zuidelijke IJ-oever vanaf de haven tot aan Zeeburg nog een grote gribus. Alleen stadsnomaden en krakers konden er uit de voeten! In de Houthavens was zelfs spontaan een flinke bidonville ontstaan. Die werd eerst op last van burgemeester van Tijn ontruimd. De grote loodsen op Sporenburg en de eilanden, maar ook pakhuizen langs de Oostelijke Handelskade en de gebouwen op het terrein van de voormalige Douane, de Silodam en de Van Diemenstraat waren kraakbolwerken met veel alternatieve en kunstzinnige werkplaatsen. Het was er een lust en een leven. Dat werd plots allemaal stopgezet. De Van Diemenstraat werd omgevormd tot een Bedrijvencentrum voor Kleine Zelfstandigen evenals de pakhuizen.

Zowel de Gemeente als Koolhaas wilden veel laten afbreken, waar veel verzet tegen kwam. Het Masterplan ging uit van voornamelijk kantorenbouw in hoge toeters, gespreid voorlangs het Centraal Station dat de focus kreeg.

Binnenstedelingen voelden zich langs het IJ niet op hun gemak, maar het was er toch heel bedrijvig en beslist niet gevaarlijk. Waar Koolhaas mee aan kwam was voor de meeste participanten de dood in de pot: een echte DeadZone in wording, een verzakelijking langs het IJ van heb ik jou daar!

Dat het geen DeadZone is geworden komt door bijkomstigheden en niet door een bewuste keus. In feite hebben die DeadZone ontwikkelingen zich naar de Zuid-as verplaats, waar in 2009 die werkelijkheid doordrong. Vooral het nieuwe hoofdkantoor van het failliete Fortis dat jaren in de steigers stond was daarvan een teken aan de stadswand. De projectontwikkelaars doken als een blok op de Zuid-as en lieten de IJ-oever aanvankelijk links liggen. Dat noopte tot een volledig andere - stap voor stap en eiland voor eiland - aanpak. Dat betekende tevens dat de confectiepakkenarchitectuur de klerenkast in ging. Ondertussen waren de spraakmakende architecten ook tot bezinning gekomen en er zich van bewust geworden dat ze met aansprekende en gevarieerde vormtaal moesten gaan appelleren. De weg naar het laten spreken van het gevoel voor het Sublieme lag ineens open. Het is hierdoor gekomen dat de IJ-oever een staalkaart van sublimicistische experimenten is geworden, met het IJdock en de EYE als fenomenale hoogtepunten. Hier verscheen een nieuw architectonisch principe in wording en magistraal uitgewerkt. Niet langer volgde de Vorm de Functie zoals bij de Modernisten maar de Functie werd in de gesublimeerde Vorm geperst.

Het Bauhaus onder leiding van Walter Gropius veroorzaakte een ware stijlrevolutie door het ornament uit te bannen, de stijl te versoberen en op de moderne technieken aan te passen onder het motto 'Form follows Function'. De Architectuur en ook de Stedenbouw moesten allereerst het wonen, werken en leven optimaal faciliteren in functionele zin. In de zestiger jaren ontdekten de Angry Young Men zoals Van Eyck en Herzberger, beïnvloed door architectuurcritica Jane Jacobs, dat ook het gevoel voor het culturele erfgoed en de manier waarop het publiek aan het wonen en leven betekenis hecht, gefaciliteerd moesten worden. Jacobs benadrukte dat mensen zich niet prettig voelen in de door de ultra-modernisten als Corbusier opgedrongen vormtaal die als het beste voor de mensen werd verondersteld. Met het ontstaan van het Trancemodernisme is dat weer omgekeerd. Nu moet de functie en het welbevinden zich naar de spectaculaire en megalomane vorm voegen die door de prominente

architecten wordt opgedrongen door de publieke opdrachtgevers ertoe te verleiden.

Stationspanorama 2017: Retour op het Futurisme als een herinterpretatie van Sant'Elia's visie op het Milanese centrale station waarbij de 'hoogindustriestad' van de arbeider of dokwerker is vervangen door het mekka voor de toerist die van heide en verre in groten getale de sfeer van Amsterdam wil komen proeven. Maar ondergronds is er iets misgegaan. Er was gedacht aan een complete hub onder het IJ waar metro's vanuit West (via de overkant van het IJ als ontsluiting van een boulevard aldaar) en Oost samenkomen in een futuristisch schakelstation dat Amsterdam ook met de regio richting Hoorn en Zaandam verbindt. Er zijn al wel tunnels aangelegd die nu nog ongebruikt liggen en het kan nog met een enorme investering worden afgemaakt! Maar voorlopig is die enkel metro onder de stad door wat al te pover qua verbindingen. Alleen maar imponerend als object op zich. Hier drukt de Vorm de Fu7nctie helemaal weg!

Nu rijst het de vraag wie de weelderige vormexplosies zal betalen, nog afgezien van wat erin gedaan kan worden. De grote voorbeelden hiervan zijn de kunst - en museale projecten van Saha Hadid en Calatrava, met name in het in economisch zwaar weer geraakte Spanje. In Nederland is de Blob-architectuur van Lars Spuybroek hiervan een opvallende uiting. Spuybroek ontwerpt en verkoopt in feite sculpturen in vloeiende vormen waarin ook valt te 'verkeren'.

Maar hij doet dat als verklaard architect met de suggestie van hoog culturele betekenis. Spuybroek heeft zich echter nooit de vraag gesteld, hoe er in zijn gekunsteld geconstrueerde objecten, zijn 'met elkaar sympathiserende dingen', verkeert kan worden en hoe ze nadat ze zijn verwezenlijkt, in stand gehouden kunnen worden. Hier raakt de trancemoderne architectuur met zichzelf in tegenspraak, door als het ware te vergeten dat het ook nog eens architectuurobjecten oplevert die een economisch verantwoorde functie dienen te faciliteren. En dat geeft publieke afkeer en wrevel nadat het stadspubliek is bijgekomen van de verwondering! Spuybroek beschrijft de liefde waarmee de dingen zijn vormgegeven en de fascinaties die ze opwekken in een strijd om onze aandacht. Hij zoekt de schoonheid in de intrigerende, door de computertechnologie voortgebrachte finesse en variatie van de textuur van gordijnschillen van gevelbekleding. Hij predikt een gelatenheid ten opzichte van de technologische machtsaanspraken die er onmiskenbaar ook van uit gaan. Maar hij toont zich volledig blind voor de maatschappelijke werkelijkheid waarbinnen alles in de omgeving in een streng geregisseerd productieproces een plaats krijgt of wordt toegemeten. In dat proces van totstandbrenging draait het om doelmatigheid. Daarin speelt de bekleding, de kunstige draperie als uiterlijke schijn, maar een ondergeschikte rol. Daarmee is hij als architect vooral een Kunst-op-Zich

propagandist die exemplarisch is voor het zich in slaap sussende Tranzz-formalisme, dat steeds minder tot stand weet te brengen omdat het weerzin opwekt bij zowel het grote publiek als de geldschieters! 'Tussen prachtige gordijnen kun je nog niet comfortabel verblijven' zou Jan Schaefer hebben gezegd! Ook al bepalen gordijnen onmiskenbaar in hoge mate de sfeer van de inrichting als een hoogst burgerlijke-gefatsoeneerde beschouwingwijze. Dat geldt ook voor de buitenruimte...

Maar dat lukte allemaal veel beter en wonderwel door de vaardigheid van de evenzo tranceformele maar toch wel maatschappelijk betrokken architecten die bezig waren langs de IJ-oever. In het geval van de opgekalefaterde en opgefleurde Silodam leverde het bureau MVRDV daarvan als eerste een overtuigend bewijs met het kleurenblok op de kop van de dam die in het water van het IJ reikt. En voor het IJblock waren dat Felix Claus met masterplanontwikkelaars Van Gameren en Mastenbroek. In het geval van de EYE Roman Delugan en Elke Meissl. Zo werd het angstaanjagende gemeentelijke concept van de havenhoofden omgezet in fijnzinnig en fijnmazig verhaal van aaneengeregen stroken en eilanden met als hoogtepunt van multifunctionele veelvormige expressie de cluster Muziekgebouw-annex-BIMhuis en Cruise-terminal met hoogbouwhotel. Spuybroek zoekt zijn heil in de toepassing van software waarmee het ontwerpen van ornamenten zijn te programmeren op een manier die op een vorm van asubjectieve robotica uitloopt. Daarbij grijpt hij terug op de veronderstelling over wat schoonheid is door de neogotische romanticus Ruskin. Ruskin zette zich nadrukkelijk af tegen het failliete classicisme en de barok en veronderstelde dat de ornamentiek van de gotiek als het ware aan de stapelconstructies van de kathedralen ontsproot zoals ook de natuur in bomen en bergen spontaan de vormtaal ontwikkeld als een ondergronds wortelstelsel, een rhizoom. Hij spuugt op het sublimisme en streeft naar een in feite natuurlijkere vorm van schoonheid die niet meer maatschappelijk imponeren wil. Maar dat kan ook niets meer of minder zijn dan maar een stijlopvatting, waarbij overigens van de constructietechniek die alles moet mogelijk maken wordt afgezien. En sinds de Gotiek is het creëren van overkoepelde ruimte middels het stapelen met stenen vervangen door het overspannen met staal en gewapend beton. Terwijl de wanden door middel van glas volledig doorzichtig kunnen worden gemaakt, zodat de buitenwereld in het gebouw kan binnentreden en omgekeerd. Spuybroek is dus eigenlijk een nogal reactionaire architect die zich tegen

het TranceModernisme en zijn hang naar Sublieme van de Popcultuur wenst af te zetten. Ook die zogenaamde sympathieke verhouding tussen de dingen, in feite de samenstellen van artefacten die gebouwen en ruimtes scheppen is een nogal pedante veronderstelling als de hele postmoderne filosofie er bij wordt gesleept, doorbordurend op het vitalisme van Bergson. Zijn grote held Ruskin gaf aanzet tot een Gotiek-revival die uitmondde in de bouw van de grootste Gotische kathedraal van Engeland die pas in 1978 werd voltooid: de kathedraal van Liverpool. Meteen de laatste in zijn soort en ook het meest afzichtelijk. De bouw van een hele reeks kathedralen in Engeland vanaf ongeveer 1100, geïnspireerd door de kathedraal van Saint-Denis bij Parijs en de stijlopvattingen over (goddelijke) lichttoetrede via spitsbogen en glas-in-lood van diens bouwmeester abt Suger, moet men in die tijd plaatsen met zijn specifieke sociale omstandigheden. De middeleeuwse feodale oorlogseconomie werd toen door een beginnend mercantilisme vervangen dat met de macht van clerus ging samenspannen om de macht van de destructieve adel te bedwingen. In Engeland was daarbij de rol van aartsbisschop van Canterbury - Thomas Beckett - doorslaggevend. Hij werd een martelaar nadat hij nog door die adel was vermoord in zijn al verwezenlijkte gotische kathedraal. De hedendaagse Engelse thrillerschrijver Ken Follett heeft dat in zijn Kingsbridge-sage vanaf de moord op Becket tot aan reformatie van Elisabeth I zeer aanschouwelijk gedocumenteerd. Hij demonstreert daarbij ook dat het opduiken van de pest in Noord-West Europa de beslissende factor was voor de teloorgang van de macht van zowel de adel als de katholieke Clerus. Dit leidde tot het ontstaan van de Renaissance - de bouwstijl van de mercantilisten - en de banale Barok, ter afwisseling van het sublimisme van de Gotiek.

Natuurlijk zijn de adagio's van de Modernisten passé en moet nu een vergelijking met de klassieke muziek worden gemaakt. De inrichting van de ruimte wordt voortaan gecomponeerd als een **symfonie van artefacten** in een visueel en doelmatig geheel. En over de essentie van dat geheel zullen we altijd blijven twisten omdat dat een kwestie van persoonlijke stijlvoorkeur is die aanzet tot bewondering en afkeer.

Natuurlijk had dit allemaal nog maar weinig van doen met een herleving van de beginselen van het Internationaal Situationisme en haar Bewegingen tegen de Schijn. De veronderstellingen in die zin van Ton Schaap, zijn nu juist een demonstratie van de wijze waarop die beginselen weer werden ontkracht door het schijnbare overnemen ervan! Al die architecten bleven natuurlijk allemaal hele nette jongens en meisjes die hele stijlvolle en nette stadslandschappen ontwierpen en van de grond tilden. Uiteindelijk viel er niets meer buiten de perken of het moesten de plannen zijn voor de Rietlanden, waar de enige Situationist van het eerste uur, Hein de Haan, tot zijn dood in 2015 compromisloos en duurzaam aan bleef knutselen en sleutelen. Dat deed hij ook aan alle projecten die wel aan dat Situationisme doen herinneren: Ruigoord, Vrijburcht IJburg en Pakhuis De Zwijger die zich niet leenden voor de in- en aanpassing in het stedelijk keurslijf.

Aanvankelijk zouden de pakhuizen ook moeten worden afgebroken maar met een meesterlijke ingreep werden ze gewoonweg ingebouwd in de nieuwstedelijke hoogbouwstaketsels. Nadat alle intensieve kantorenbouw was afgedropen resteerde er tot ieders verbazing toch iets heel aangenaams en verrassends als een groot geheel. Als een immens ensemble van verbluffende veelvormigheid en menging van culturele- en (al te) dure woonfuncties!

Maar wat resteert is dat dan toch eigenlijk alleen de Architectuur een feest is geworden, maar dat de typisch eigenzinnige stadssfeer van Amsterdam aan de IJ-oever toch niet heeft toegeslagen. Op een enkele plek na, zoals bij de voor fietsers en voetgangers gemengde toegangen tot de ponten naar Noord, die voorlopig ook zijn gebleven. Nog altijd bestaat er een spectaculair plan voor de bouw van een vreemdsoortige brug voor fietsers en voetgangers, hoog genoeg om de cruiseschepen er onderdoor te laten. Dit is nodig omdat in het metrotracee vanaf Noord is vergeten een station direct aan de noordkant van het IJ te plannen. Natuurlijk omdat dan de afstand vanaf Centraal veel te kort is. Soms is het niet mogelijk iets goed te plannen als er eerdere kapitale blunders zijn begaan. Want dat was niet in die vorm nodig geweest als de terminal aan de westzijde van het station was neergevlijd, zoals voorzien in het Masterplan van Koolhaas!

Wat absoluut is zoekgeraakt is het meest inspirerende facet van het Masterplan van Koolhaas: de IJ-oever promenade en de sneltram naar Almere als onderdeel van een vaag bandstadidee dat aan het Russisch Constructivisme lijkt te zijn ontleend. Maar uit de gribus en het mislukte plan van Koolhaas is als een Phoenix een toch wel enigszins metropolitaine trancemoderne Stadsband langs het IJ verrezen. Al kan er alleen op het Stenen Hoofd zomers en 's winters geflaneerd worden. Hier treffen we de enige echte levendige pleinfunctie van het hele gebied aan, waar de Provo's en Situationisten hun happenings zouden kunnen hebben gehouden! En het trein-bus-metro-station is en blijft centraal!

V.l.n.r.: Betonnen Silo, het Stenen Hoofd, Westerdok, IJblock en filmmuseum EYE

Panoramafoto cluster Muziektheater/BIMhuis

Muziektheater/BIMhuis bij nacht

Cruiseterminal en Muziektheater vanaf het IJ

Het immense project voor de IJ-oever zal worden afgerond met de bouw van een kolossaal gebouw op de kop van de westelijke pontsteiger voor de pont naar Amsterdam-Noord. Dat gebeurt dan op de plaats waar ik ooit een soort Vrijheidsbeeld in de vorm van een standbeeld voor of Erasmus, of beter nog Spinoza had gepland!

Dat zal samen met de vijf torens die achter het Shell-gebouw moeten verschijnen de afronding zijn van de metropolitanisering van de Noord- en Zuid- IJ-oever. Dus van een ware Ruimtelijke Symphony waaraan de toeristen zich vergapen kunnen ook buiten de grachtengordel.

Aanvankelijk plan voor de hoogbouwstrip in Noord achter het Shell-gebouw, met de EYE op de voorgrond. Het hoogste gebouw zou een hoogbouwhotel moeten worden, een symbool voor de 'toeristisering' en vervolendammisering van de stad, zoals ik ooit voorspelde in het artikel 'Plein van Betekenis' in het blad OASE in 1985 !

Aan de Zuid-as zal iets vergelijkbaars gebeuren, wat door de terugkeer van Koolhaas naar Amsterdam wordt ingeluid. Eerst probeerde hij nog het Science

Park aan de oostelijke stadsrand te mogen inrichten als een gigantisch schaakbord met dwarse radialen. Maar zijn oude maat Kees Christiaansen was hem slinks te vlug af. Die had de betere connecties! Maar nu heeft hij dan de opdracht binnengesleept om bij de RAI een hoogbouw hotel neer te zetten van dezelfde soort proporties als het Pontsteigergebouw. Zijn voorstel vormt een schrikbeeld, dat het besef in gang heeft gezet dat zijn ideeën over congestie een navrante doorwerking hebben. Het hotelwezen in Amsterdam is bezig oncontroleerbare vormen aan te nemen en draagt er aan bij dat de binnenstad door een over populatie van toeristische flaneurs wordt lam gelegd. Dat vervult vele Amsterdammers meer en meer met afschuw. Inmiddels zijn in de stad stickers van een anarchistische actiegroep opgedoken met de kreet: *Rich tourists fuck off, refugees welcome!* Veel liever getraumatiseerde vluchtelingen uit oorlogsgebieden in deze opvanghavens van vreemdelingen opgevangen, dan dat drommen toeristen je steeds weer voor de voeten lopen en zich niet houden aan de Hollandse lankmoedige verkeersregels!

Het gepresenteerde ontwerp dreigt nu een symbool te worden van de misvorming van de stad met een referentie aan Rotterdam en Peking, waar Koolhaas inmiddels de stad met immens grote gehoekte gebouwen zonder enige sier naar de achtergrond heeft gedrongen. Zuid-as of IJ-oever; ze doen er voor de architectuur van Koolhaas niet langer toe. Is het op deze manier dat hij zijn gram haalt voor afwijzing door de stad in 1992? Dit is Tranzzmodernisme in ultima forma: het geforceerd overweldigen en vervolgens in slaap sussen van de geïmponeerde grotestadsbezoeker.

Weer die, nu dan wel verdraaide, blokkendozen van Tetratown, nu aan de Zuid-as bij de RAI geprojecteerd, om er de bezoekers van de beurzen in onder te brengen die nu nog door de stad moeten laveren via het oude tramstelsel! Deze tranceformele moloch overschaduwde aan de zuidrand van Amsterdam de prachtigste moderne woonwijk die ooit is gebouwd en vormt zo de misvormde kroon op het werk van Berlage en is tegelijk

symbool voor het toeristisch futurisme. Net zoals aan de noordrand de oude binnenstad uit de Gouden Eeuw door het Pontsteigergebouw tranceformeel, grotesk wordt overschaduwd en bekroond.

Maar dan gebeurt er een mirakel en bekend de stad zich toch tot de inzichten van Koolhaas over de delirische metropool.

Wat aan de noordelijk IJ-oever door de bewonerscomités niet werd toegestaan kon in het braakliggende gebied ten zuiden van de IJmeer-sluizen niet meer worden tegengehouden. De verbeeldingskracht die Koolhaas had opgeroepen inspireerden hier tot het opnieuw introduceren van een mini-Manhattan. Met woontorens die in een grid waren geplaatst en niet langs een oever en die wel tot 140 meter hoogte zouden mogen worden opgeschroefd! Dat was nog vele behoudzuchtigen tegen het zere been! Zoals Sjoerd Soeters die er weer een variant van zijn Neo-Jordaan wilde gaan doorzetten. Maar wat we al hebben hoeft niet opnieuw in de enerverende metropool. Dus dat mini-Manhattan komt er, al worden de toren afgekapt tot 125 meter op z'n hoogst!

Een artistieke, door de Dienst Stadsontwikkeling in 2016 gepresenteerde impressie van het nu nog braakliggende terrein van het Zeeburgereiland, met woontorens tot een hoogte van 145 meter. Hier krijgt Rem Koolhaas dan eindelijk de erkenning die hem niet werd gegund langs de zuidelijke IJ-oever en in Noord. Er zal hier ter afronding van het IJ-oeverplan een klein Manhattan verrijzen naast de sluizen richting het Gooimeer. Maar of het hier een grootstedelijk milieu zal gaan vormen in plaats van de zoveelste ordinaire modernistische slaapstad, blijft de grote vraag.

Dit Amsterdamse Manhattan wordt de afronding van de band- en archipelstad IJburg. Voor IJburg is inmiddels een stukje waterstad ontwikkeld met zelfbouwwooningen op het water van de archipel. Dit vormt de entree van IJburg en is steigereiland gedoopt.

Tussen Steigereiland en de kale vlakte van de toekomstige hoogbouw van de Sluisbuurt van het Zeeburgereiland, lag een zompig stuk land dat lang werd gebruikt als baggerspeciedepot. Dit betekent dat er zeer diep moet worden gefundeerd of dat er eenvoudigweg geen kelders bij de wooncomplexen kunnen komen. Maar ook dat dit stukje braakliggend blubberland als geheel pas als laatste in ontwikkeling kon worden gebracht. En daarmee nu ruimte biedt voor woningbouwexperimenten die het een proeftuin maakt voor wat ik als tranceformalisme heb aangemerkt. Zo zijn hier inmiddels een nieuw soort terrassen-woningen uitgevonden die hun meest expressieve vorm aannemen in het blok langs de Kees Broekmanstraat. Als een geluidswal voor de hele buurt. Dit blok wordt treffend 'Smiley' genoemd en huist een complex van studentenwoningen die het ingedeukte dak gebruiken als samenkomstruimte. Opgevrolijkt met grote witte beelden van beesten uit de dierentuin,

Ook de drie al sinds lang aanwezige baggersilo's worden in die transeforming meegenomen. Allemaal gegroepeerd rond een sportveldencomplex. Met langs de waterkanten aaneengeschaalde zelfbouwoningen zoals die op IJburg voor het eerst opdoken op de Rieteilanden en sindsdien ook in Noord hebben wortel geschoten.

Als dit allemaal af komt, is er een nieuwe stadswijk ontstaan die herinneringen oproept aan het Pampusplan¹ van Broek-en-Bakema uit 1965 dat als alternatief werd gelanceerd voor het Bijlmerplan van de Dienst Stadsontwikkeling, zoals gepropageerd door wethouder Han Lammers. Al in die tijd voorzag men in de visionaire vakwereld een bandstadverbinding met Almere via een metrolijn. Het is nu niet meer geworden dan een tramlijn die op IJburg zijn eindstation vindt. Werkelijk een heel erg gemiste kans, nadat Koolhaas nog heeft geprobeerd al die geweldige mogelijkheden op te pakken in zijn masterplan van '92! Je bent een visionair of je ziet het niet. Of zoals Jan Schaefer ooit zei: "Is dit beleid of is er hierover nagedacht".

Plotseling is nu dit oude concept weer tevoorschijn getoverd om er een uitbreiding van Amsterdam in Almere mee te situeren en dat maar Almere-Pampus te noemen. Die wijk moet dan alsnog op het metrostelsel worden aangesloten? Maar hoe? Op de nieuwe metro kan niet. Dus dan maar op de oude die is te verlengen naar bijvoorbeeld Haarlem om zo de stadsregio alsnog af te dwingen via het Rijk. Voorwaarde is wel dat er geen crisis uitbreekt, want dan zijn alle kansen verkeken! Maar om het betaalbaar te houden is er maar het beste te kiezen voor een monorailstelsel dat 'spoort' met de tram en de oude metro. Lekker op poten boven de grond. Zien de forenzen ook nog wat in korte tijd van de magische stad. En niet klagen over horizonvervuiling als er 17 molens van meer dan 200 meter hoogte rond die stad moeten komen om de broodnodige schone energie te leveren!

¹ Het plan dat de Delftse professor Jaap Bakema in 1965 bedacht, had als doel een nieuwe bevolking onder te brengen in een gebied dat, alhoewel niet ver van de stad gelegen, in de natuur zou liggen. Het idee was om een langgerekte reeks eilanden, met de oude stad verbonden door een veertienbaans autosnelweg en een monorail, in het IJmeer te leggen. Op de bouwtekeningen zijn de contouren van de nooit aangelegde Markerwaard te ontwaren. De bebouwing zou bestaan uit hoge woontorens om een zeer hoge woondichtheid te bereiken; door de oriëntering op het water en de omgeving zou de bebouwing toch niet als te versteend ervaren worden, in lijn met [Le Corbusiers](#) gedachten over de toren in het park als beste woonvorm. Het plan werd in de jaren zestig uiteindelijk niet als zodanig uitgevoerd. Belangrijk daarbij was dat Amsterdam in 1966 het westelijk gedeelte van Weesperkarspel in handen gekregen had en ervoor koos om de Bijlmermeer te bebouwen dat veel goedkoper zou zijn dan de aanleg van eilanden in het IJmeer. Daarnaast bedacht men in de jaren zeventig dat woontorens het ook niet helemaal waren. Mensen wilden een huis met een tuintje, hetgeen resulteerde in de suburban opzet van Almere. Bron: Wikipedia

Terug naar een metropolitaan Petersburg

De liberale oppositie, van Nemtsov tot Khakamada en Tsjoebais, zouden goede zakenlieden zijn in een makkelijk bestuurbaar land zonder maffia. Maar ze hebben hun tijd gehad en zijn erover gestruikeld. Dat weten ze zelf ook wel, gelooft menig een. Poetin geeft al jaren een zekerheid van vooruitgang die in Rusland al een eeuw lang ongekend is. Zo heeft hij inmiddels de Hollandse agrarische kennis in huis gehaald om er als een nieuwe Mansholt het Russische platteland mee in de moderne grootschalige zakenwereld op te nemen. Inmiddels heeft Rusland drie keer zoveel zorgvuldig gecultiveerd koeien als Nederland. En geen hinder van stikstofbesluiten. Poetin is daarmee een eminent politiek leider, overigens samen met burgemeester Loeschkov van Moskou. Dus krijgen die twee voortdurend va banque, totdat de een de ander simpelweg vanwege corruptie verwijderd! (En zo geschiedde weten we nu.)

Iedereen weet dat de verwisseling met Medvedjev, doorgestoken kaart is. Ieder kent het ware plan allang en neemt niet eens de moeite zich erin te verdiepen. Medvedjev mag de liberale koers verkondigen, waarna Poetin de hypocriete westerse inmenging in Ruslands zaken aan de kaak kan blijven stellen.

Poetin blijft een opmerkelijk fenomeen. Hij is de eerste Russische staatsman die vertrouwen in de toekomst weet te schenken, alhoewel geen vertrouwen in zijn persoonlijk staatsmanschap. Hij is de eerste leider sinds Peter-de-Grote die niet is afgegaan en zijn imago steeds meer en meer heeft weten te vergroten. Hij is een begrip geworden en gebleven. Iedereen weet dat hij achterbaks moet schipperen. Maar ondertussen weet hij voor het eerst sinds Peter-de-Grote Rusland te transformeren, zonder het land totaal van de wereld af te zonderen en te overdonderen. Hij weet de eigen Russische aard op dominante internationale ontwikkelingen aan te sluiten en het Russisch belang in de wereld zichtbaar te versterken. Het is de meeste Russen de prijs waard.

Op 11 februari 2008 komt dit verhaal tot een climax, misschien wel tot een soort van ontknoping. Zelfs zodanig dat de Nederlandse buis het nodig vindt er aandacht aan te schenken. Zoals wel vaker de laatste tijd bij mediamieke gebeurtenissen, bij Pauw en Witteman. Aan hun tafel verschijnt Erick van

Egeraat, die net voor de Russische televisie de hand heeft gedrukt van de president. Van Egeraat gaat nu ook aan de planologische weg timmeren; de schaal van de Architectuur wordt hem in Rusland te klein omdat het land de mogelijkheid biedt van het grote of groteske. Hij heeft het plan gelanceerd om bij Sotsji een miniatuur-archipel aan te leggen vlak voor de kust. En wel in de vorm van de Russische Federatie met de grote rivieren die het ware continent doorkruisen als waterscheiding! Het hele plan knoopt aan bij het plan dat eerder door Poetin gelanceerd werd om voor Sotsji de Olympische Winterspelen binnen te halen. Het idee is natuurlijk overgenomen van het plan voor Dubai, waar een Hollandse projectontwikkelaar in vier jaar tijd iets dergelijk in de vorm van de wereldkaart heeft aangelegd. Poetin toonde zich met het plan nogal ingenomen, door die ferme handdruk bekrachtigd.

De archipel zal bevolkt worden door Nieuwe Russen, waarvoor een breed scala aan door jachthavens omsloten luxeappartementen zal worden aangelegd. De Nederlandse ervaring met landwinning zal, zo verzekerde Van Egeraat Poetin, het project ten goede komen. Ook geeft het de mogelijkheid om qua woningbouw eens iets nieuw op een grotere schaal te proberen. De tv-presentatoren vroegen Van Egeraat naar de financiering van het project om onmiddellijk te veronderstellen dat het wel weer een vorm van witwassen zal zijn. Sociale woningbouw is dus allang ingewisseld voor asociale woningbouw, de architect streeft alleen nog naar formele innovatie en schaalvergroting en is daartoe zelfs bereid een politiek regime met totalitaire trekken naar de mond te praten. Tegelijk lijkt het ook een bevestiging dat vernieuwende stedenbouw bedrijven in Rusland voorlopig alleen maar mogelijk is in situaties die volledig buiten de orde vallen, zoals een maar helemaal nieuw opgespoten locatie in zee. Voor het overige blijft Rusland voorlopig overgeleverd aan de wildgroei die door andere dan sociale of formeel-technische belangen wordt bepaald.

Het megalomane karakter van het project komt heel goed van pas. De architect krijgt natuurlijk ineens de kans krijgt dik te scoren met een project van meer dan zes miljard dollar, waarbij hem niets anders in de weg staat dan het water van een kalme binnenzee. Ineens lijkt stedenbouw in Rusland toch niet meer zo'n onmogelijkheid en is dat in een enkel gebaar aan te tonen. Pauw stelde aan Van Egeraat de vraag of hij er niet mee zat dat de bekostiging natuurlijk gebeurt door de louche Russische vastgoedsector die alleen in rijke Russen geïnteresseerd is. Van Egeraat repliceerde handig en heel suggestief dat het tegenwoordig toch ook hier allemaal niet veel anders is. Bij het project is een heel groot Nederlands ingenieursbureau betrokken dat sinds kort ook in Peterburg een vestiging heeft geopend: Witteveen-en-Bos. Dat verstrengelt Hollands trots van de Weg-en-Waterbouwkunde met het Russisch belang om eens flink indruk te maken met een prestatie van wereldklasse. Maar dit project bewijst ook hoezeer Poetin het nu in kunnen en kruiken heeft, voor zover het niet de hoofdstad Moskou betreft. De gelederen zijn bezig zich gedienschtig te sluiten. Zo komt de ordening van een rijk met negentig jaar wereldwijde machtspretenties via een hecht systeem van leger en volkstoezicht, op één lijn met de mythische pretenties en prestaties van een wereldburger als Peter-de-Grote. Poetin heeft in nog geen tien jaar tijd het imago van Rusland via zijn eigen Spartaanse imago drastisch gewijzigd. Hij is eigenlijk nauwelijks nog Russisch te noemen in de zin van de literatuur van de negentiende eeuw. De figuur van de fatalistische held is volledig naar het verleden verbannen en een nieuwe vorm van daadkracht is ervoor in de plaats gekomen. Een daadkracht die zich in schimmigheid en grootspraak hult en geen tegenspraak meer duldt. Want met de maatschappijkritiek waarop ooit een revolutie werd gegrondvest, moet het nu maar eens afgelopen zijn. Althans dat is wat in het tijdperk van Poetin gepretendeerd wordt.

Dit geeft ook aan wat het verschil is tussen het huidige Rusland en het Westen. Met name hier in West-Europa draait alles om de primaire waarden van het in Frankrijk ontwikkelde en in Holland en Engeland gepraktiseerde liberalisme, dat in principe niemand buitensluit. Dat liberalisme werd de ideologie van de diverse lagen van de nieuwbakken bourgeoisie die er in de eerste plaats hun vrijheid van godsdienst mee tot uitdrukking brachten die door de hugenotenoorlogen ernstig in gevaar was gebracht door de papen dictatuur van Rome en de Franse hofadel. Die vrijheid verwoorde en bekrachtigde ook hun rechtsaanspraken op hun bezits- en handelsgeest. Zo werd het lot van de adel en de geestelijkheid beslecht, die in de Verlichting en met de Franse Revolutie en door Napoleon op een zijspoor werd gezet. Maar tegenover die vrijdenkende burgerij stond steeds de niet-bezittende volksmeerderheid, het plebs dat sinds de Romeinse tijd voor de bezittende klassen een bedreiging had gevormd in tijden van oorlog en nood. Het plebs had nooit zoveel met vrijheid, maar meer met volksgeloof en nationaliteit, door een sterke leider soeverein vertegenwoordigd. Het vond zich in gemeenschappelijk beleefde geneugten aan het eind van de lange werkdag, in plaats van in de bereikte maatschappelijke status. Het volk daagde zo mogelijk de burgerij uit, of dwong rekenschap af via plotselinge volksopstanden. Politiek was het middel om die volksopstandigheid te bedwingen en in banen te leiden, door de zogenaamde volksvertegenwoordiging. En als het uit de hand dreigde te lopen werd er door milities met harde hand orde op zaken gebracht. Dan werden alle maatschappelijke krachten in een coup onder een autoritaire leiding samengebonden en zo iets noemen we nu fascisme. Fascisme is de uitzonderingsstaat van de burgerlijke democratie die het overheersende liberalisme tijdelijk opzij zet om het volk te binden aan de suprematie van de bezittende en de economisch ontwikkelende klassen! Nicos Poulantzas demonstreerde in zijn diverse studies uit de zeventiger jaren dat zo iets gold voor Spanje, Portugal, Chili, Griekenland en eerder Nazi-Duitsland, Japan en Italië. Nu lijkt zich dat ook weer voor te doen in Rusland, alleen weet de volksman een rookgordijn op te werpen met behulp van de geconfisqueerde media.

In Rusland is dat burgerlijke liberalisme negentig jaar taboe verklaard en staat sindsdien alles het teken van een nietsontziend populisme dat voor verschil van mening en inzicht terugschrikt omdat dat de goede zaak van het algemeen belang weer in ongerede zou kunnen brengen. Misschien niet direct nu, dan wel later. Het leidt tot een verschil in verstandhouding die moeilijk zal zijn te overbruggen zolang iemand als Poetin met zijn achterban er nog de scepter zwaait, terwijl in feite een merkwaardig gelede maffiose plutocratie er de dienst uit maakt. Het gevolg is dat het er voor ons verburgerlijkte westerlingen daar steeds somberder uitziet, dat er een beklemming het straatbeeld beheerst die ons een ongemakkelijk gevoel bezorgd waar we geen vat op krijgen. Opnieuw brengt dat popliedje van de Pink Floyd - ooit in Rusland razend populair - dat het beste tot uitdrukking: 'The Wall'. De Berlijnse Muur is afgebroken en er is een muur van een nieuw soort discipline voor in de plaats gekomen. Rusland schijnt zich naar buiten toe opnieuw af terwijl er de bevolking opnieuw aan een toezicht is onderworpen. Vroeger bewaakten de mensen elkaar, nu bewaken ze zichzelf door zich te voegen naar het positivisme dat door de media wordt voorgespiegeld. Vroeger was men desondanks ontevreden, nu is het maar het beste dat gewoon maar te veinzen dat niet meer te zijn, maar te slikken en alles op zijn beloop te laten. Of het maar aan Poetin over te laten die het wel het beste zal weten, want sinds Poetin viel er al ras flinke vooruitgang te bespeuren. En wat dat is, was men al lang vergeten. Daarvoor was het eeuwen gekonkel en dat heeft nooit tot meer geleid dan een negatief beeld van het Westen als een sjabloon waartegen de trots van Rusland werd afgezet.

Ondertussen probeert Poetin nu hardnekkig elk negativisme, elke kritische houding, uit te bannen. Voor ons is dat vreemd, het stuit ons tegen de borst. Terecht natuurlijk. Maar toch blijft er een punt van overweging.

Negativisme is welhaast elke Rus zo eigen dat elke westerling er gek van wordt en het in Rusland alles bij voorbaat onmogelijk maakt. Zeventig lange jaren werd het Russische volk een zelfbeeld opgelegd dat een soort fotonegatief was van hoe het er in het Westen aan toe zou gaan. Daar ging het natuurlijk ook flink mis tot aan de oorlog. Toen sloeg het om in de welvaartstaat en de consumptiemaatschappij en leidde tot het nieuw hedonisme dat inmiddels opgefokt is tot schone schijn. Schone schijn bedriegt, maar niet in Russische ogen. Rusland liep er op stuk en negativisme werd walging, nijd en afgunst.

Dat negatieve zelfbeeld stamt al uit de negentiende eeuw en hangt samen met een merkwaardig gevoel voor zelfverachting die via komedie wordt gespuid. Twee soorten komedie. De komedie van het theater van de burleske lach en het theater van de extreem serieuze revolutionair. Die laatste zag onder bizarre omstandigheden kans Rusland zijn idealistische experiment op te leggen. Maar de omstandigheden in Rusland zijn steeds weer bizar. Net was Petersburg haar minderwaardigheidscomplex te boven en tot een cultuurcentrum van wereldbelang opgeklommen, of het werd het toneel voor het tegendeel. Het Russische volk verdient een pluim voor het zich laten lenen voor van een platonisch experiment, wat op papier politiek zo overtuigend werd gepresenteerd. Poetin wil nu dat het met het negativisme, met het steeds maar weer afgeven op Rusland en zijn bewoners, afgelopen is. Daarom strooit hij met een paar opgeblazen monumenten daar waar het kan en zo uit komt. Ondertussen heeft de president van Georgië hem een handje geholpen Ruslands grootheidswaan weer op te roepen en het volk voor de voeten te werpen. Het gejammer rond Wolgograd is nu niet meer nodig. Tschinvali in Zuid-Ossetië heet het nieuwe slagveld waar de Russische strijdmacht weer betekenis heeft gekregen. De tijd is er teruggezet tot voor de Koude Oorlog, toen de USSR zijn militaire betekenis opbouwde met waterstofbommen en nucleaire onderzeeërs! Is het Westen daar in de val van een herlevend Russisch besef van zelfvoldaanheid gelopen?

een crisis dient zich aan

Wij zijn nu weer een halfjaar verder en de wereld is een kredietcrisis rijker. En Van Egeraat ging failliet en begon weer opnieuw, van zijn Russische prachtprojecten onteigend.

Ik neem met Andrei contact op via Skype, de internet telefoon, om hem een goed 2009 te wensen. Tegelijk informeer ik naar de stand van zaken. Poetin blijkt door de mand te zijn gevallen. Nog maar een jaar geleden presenteerde hij zichzelf flamboyant als een man van de wereld, met Berlusconi en Sarkozy als voorbeeld. Geruststellend hield hij het volk voor dat die kredietcrisis een Amerikaans verschijnsel was dat op Rusland geen vat zou kunnen krijgen. Het land produceert volgens hem allang op eigen kracht en heeft geen westerse kredieten meer nodig. De staatsrevenue van de olie en het gas en van de andere grondstoffen hebben de economie sterk en onafhankelijk gemaakt. En inderdaad merkt de Russische burger nog weinig van de wereldwijde paniek, laat staan dat het hen treft. Aandelen, verzekeringen en pensioenen zijn zaken waarmee men zich nog niet vermoeit. Het karige wat overblijft van de verbeterde salarissen wordt liever besteed aan de eerste uitstapjes naar het Westen. Dat ondervonden wij nog in november. Toen stond ineens Anna's zus voor onze deur voor een bezoek aan Amsterdam voor een paar dagen. Ze waren naar Düsseldorf gevlogen en hadden daar een auto geleend van een bevriende maar geëmigreerde Duitser-Rus, die nu als monteur in het Roergebied de kost verdient. Binnenkort zal ook haar moeder de overstap wagen. Dat illustreert een bepaalde blijmoedigheid.

Steeds vaker heeft men iets om naar toe te leven en dat stemt optimistisch in omstandigheden die nog niet zijn om over naar huis te schrijven. Dat laat men zich niet bederven door gelamenteer over de economie en het milieu. Ook de media doen daaraan mee door te zwijgen over de ware aard der gebeurtenissen. Of door er een gunstige draai aan te geven. Zo is de beurs van Moskou ingestort en werd de aandelenhandel zelfs een week stilgelegd. Maar iedereen verkneuterde zich over het lot van de oligarchen. Door de enorme keldering van de grondstoffenprijzen waren de aandelenpakketten in waarde zodanig geslonken dat menige oligarch zijn kapitaal op z'n minst zag gehalveerd. Een enkele had nog maar 10 % over. Nog altijd vaak vele miljarden dollars.

Maar in Petersburg ligt al het werk stil. De bouwkransen staan er weer te vernikkelen. Als verstijfde ijsvisseren boven een wak in de kou, net als ten tijde van de Perestrojka. De bizarre bouwactiviteiten zijn voorbij, de maffia heeft geen geld meer om wit te wassen, er worden geen hypotheek meer verstrekt, geen huizen meer verkocht. Ook hier staat iedereen en alles in de wachtstand, eigenlijk nog meer als bij ons. De belangrijkste vier bouwprojecten, de verbouwing van het Marijinskij, van Nieuw Holland, de nieuwbouw van de gigagasvlam aan de Neva en de bouw van een nieuw voetbalstadion zijn stilgelegd. De gemeente heeft zich uit de projecten teruggetrokken. Er was geen geld meer voor en de overheid had zich tot een inleg van 50% laten verplichten zelfs voor de Gazprom-toren.

Plotseling is onze stadsarchitect - eigenlijk de wethouder voor stadsontwikkeling - Viktorof er tussen uit geknepen. In zijn plaats zijn twee nieuwe beleidsbepalers benoemd, eentje voor de architectuur en stedenbouw en een voor de infrastructuur. Ze zullen samen weer aan het ontwikkelen van een regeling voor het grondgebruik moeten gaan werken. Want zoiets bestaat er nog steeds niet.

Wel is de rondweg om de stad nu opgeleverd. De weg heeft de druk op het verkeer in de binnenstad meteen flink doen afnemen. Het is tenminste iets. In het najaar is er een tweede brug over de Neva klaargekomen die de weg completeerde. Eerder was er al een eerste brug afgebouwd. Die aanleg van hoogstnoodzakelijke infrastructuur heeft alle fondsen van de stad doen verdampen. De terugtrekking uit de bouwprojecten was daarvan het gevolg.

Zo tekent zich toch ook in Rusland een stevige kredietcrisis af. Het is sneu voor de Russen dat nu weer mee te moeten maken. De wending tot het Kapitalisme is daarmee een weg met diepe kuilen geworden. Hard vallen en strompelend weer op staan om dan weer hard te vallen? Ineens is de kritiek op Poetin toch losgebarsten. Hij heeft veel te nonchalant gehandeld, zich te veel op de buitenlandse politiek gericht. Hij heeft de economie te veel op zijn beloop gelaten nadat hij die eerst resoluut weer op het rails had gezet. Politkovskaja's naam wordt weer gefluisterd.

Ook Erick van Egeraat is daar de dupe van geworden. Hij had zijn kantoren in plaatsen als Rotterdam, Boedapest en Moskou flink aan het werk gezet voor megaprojecten op drie plaatsen in Siberië en bij Sotsji. Maar de Russische overheid kan ook tegenover hem zijn verplichtingen niet na en stelde maar uit, waarna hij failliet werd verklaard. Een roemrucht bureau-netwerk in een klap van de aardbodem geveegd. Superman vleugellam geslagen?! Was de Rock langs de Amsterdamse Zuid-as een teken aan de wand? De bouw stagneerde al voordat de opdrachtgevers ernstig in de problemen kwamen als voorlopers in de kredietcrisis. Heel lang stond het betonnen nieuwbouwskelet erbij alsof er een fout in de berekening van de constructie was gemaakt. Die vertoonde een onheilspellende knak. Maar die knak was een berekend teken van het lef dat de architect toont. **Hij is immers het prototype van de architect als popheld.** Zo treedt hij ook op. Toch te veel lef en te veel risico genomen met de keuze van de opdrachten zowel hier als daar, misschien. Nog net in oktober werd hem de verbouw van het stadhuis

van Boedapest gegund. Of gewoon pech om door globale omslagen als eerste frontaal te worden getroffen?

Is dit einde verhaal? Is het weer een typisch Russisch verschijnsel of gaat zich dit ook elders voordoen en is de magie van de Architectuur uitgewerkt? Ineens is de situatie toch wel zorgwekkend. Het pakt juist in Rusland verkeerd uit, nu als een gevolg van toestanden in het Westen. Het is mogelijk dat de conditie zich nu totaal wijzigt en het juist niet meer de architecten kunnen zijn die wereld bemoedigden. Is er een alternatief? Algemeen is het gevoel dat er nauwelijks tijd is voor een omslag. Alternatieve energie laat bijvoorbeeld veel te lang op zich wachten. Zelfs kernenergie zou te veel tijd kunnen vergen en is ook een tijdelijke oplossing, omdat ook de grondstof uranium, snel op zal raken. In feite leven we momenteel heel comfortabel in de tijdspanne van het uitputten van de energetische grondstoffen, een tijdsspanne van hooguit zo'n 120 jaar, gerekend vanaf de oorlog toen dat gebruik pas op grote schaal begon. In het verleden waren het oorlogsindustrieën die de wereld dan gedwongen oppepten. We moeten er nu niet meer aan denken. Daarvoor zijn we echt wel wijzer geworden. We zullen eeuwigdurende alternatieven moeten ontplooien. We zullen alles moeten inzetten op duurzaamheid!

We staan misschien wel ineens voor een tijdsmuur, waarvan de variabelen van daarna ons nu bepalen en vice versa, terwijl wij niet over de muur heen kunnen kijken. Ineens moet alles maar blijken en dat moet nog maar iets zijn waarmee we overweg kunnen, verwend als we zijn. Het is het enthousiasme dat ons plotseling ontbeert. Daarom wordt Barack zo zwaarbeladen en verwachten we het heil uit Amerika, terwijl de inhoud nog onuitgesproken is. Revoluties kennen verwachtingen en Architectuur belooft modernisering. Maar nu?

In Europa is intussen een commissie van wijze mannen ingesteld die de toekomst moet gaan uitstippelen voor een Europa waarin we allemaal nu wel geloven. Rem Koolhaas, de grote held van deze laatste dagen, is uitgenodigd er in zitting te nemen. Hij heeft, ik neem nogal gevlijd, toegehaapt. Natuurlijk hij, want als visionair bleek hij in staat steeds een blik vooruit te werpen. Maar dat waren eigenlijk maar creatieve extrapolaties, waaruit een al gevestigde orde inspiratie putten kon. Misschien zijn er nu andere, buitensporige visies geboden. Bijvoorbeeld over genoeg nemen met minder en het ontmantelen van de metropool en een werkelijk ontvolken.

Voor Petersburg dient zich ineens een totaal ander probleem aan, wat ons in Holland de komende jaren ook uit de slaap houdt. Dat probleem werd tot nu toe nauwelijks onderkend, maar de laatste paar jaar hebben wetenschappers nieuwe inzichten geleverd die ons nu een catastrofe voorspiegelen. Door de opwarming van de aarde en de daardoor zeer snellere ontdooiing en afkalving van het landijs van met name Groenland en later Antarctica, zal het niveau van de oceanen en zeeën binnenkort al behoorlijk gaan stijgen. Als de noordpoolkap is weggesmolten, mogelijk al in 2012, zal de opwarming zelfs nog versnellen. Dan komt er de uitzetting van het opgewarmde water nog bij. Al met al kan het al gauw om een paar meter stijging in honderd jaar kunnen gaan! Daarna komen er als het zo door gaat nog vele meters bij, maar dat is van later zorg.

De hoogte van dat niveau was bij tijd en wijle al te veel voor de stad. Ze liep dan onder om een dubbele reden. De Finse Golf stuwt soms enorm op tot wel drie meter zeespiegelstijging. Daardoor blokkeert de afvoer van de Neva in zee en als het ware en loopt terug. De Neva is in feite de afwatering van het immense Ladogameer dat een waterpeil heeft van 5 meter boven zeeniveau. De Neva vloeit dat water, wat in feite verzamelt smeltwater is voor een regio ten noorden van Petersburg zo groot als Engeland, in hoog tempo af. Dat zou met stuwen te controleren zijn geweest, maar dat was nooit een optie in verband met de immense waterverplaatsing. Niet de hoogte van het water in het Ladogameer en de Neva maar het waterpeil in de Golf

vormt de rand van de emmer. In de zeventiger jaren is gekozen voor een dam die de opstuwing van de Finse Golf tegenhoudt als het erop aankomt. Daarvoor werd het concept van onze Zeeuwse Grevelingendam uit het Deltaplan gekozen. Door de malaise was de bouw van die dam in de perestrojka stil komen te liggen. Maar een aantal jaren geleden is begonnen hem met Hollandse hulp versneld af te bouwen. Nu is die dam klaar en als het water een keer te hoog komt worden de inlaten dichtgezet. De Neva vult dan zolang het bekken van de Golf dat voor de stad ligt tot aan de dam bij het eiland Kronstadt. Dat kan wel een poosje voordat het knellend wordt.

Maar wat nu als de waterstand in de Finse Golf permanent gaat oplopen en wel eens twee meter hoger kan komen te liggen. De dam kan niet permanent dicht want geleidelijk zal de Neva het water aan de binnenkant op dezelfde hoogte brengen en daarmee de stad toch doen onderlopen. Zonder die Neva was de dam de ideale defensie tegen het wassende water geweest. Althans voorlopig voor de komende paar honderd jaar. Extra dijkophogingen zoals bij ons waren dan niet nodig. Maar dan doet de Neva de stad wel de das om. Het alsnog aanleggen van stuwen in de rivier of het inpolderen van stadsdelen is ook geen remedie tegen deze nieuwe dreiging. Het is trouwens op zo'n korte termijn allemaal niet te doen als het al wordt voorzien. Het afvoerpeil is maatgevend en dat blijft het niveau van de waterstand in de Botnische Golf.

Daarmee doemt het beeld op van een catastrofe. De stad als zodanig is dan al binnen niet al te lange tijd niet meer te handhaven. Petersburg, stad aan het water zoals Amsterdam en haar andere voorbeeld Venetië, zal met hen helaas kopje onder gaan. Maar wel als eerste. Genekt door al te robuust optredende natuurkrachten veroorzaakt door ontwikkelingen waarin het Westen vooropliep.

Het wrange is dat alleen een plangeleide wereldeconomie zoals die van de voormalige Sovjet-Unie, mits goed geleid door iemand anders dan Gorbatsjov, dit misschien had kunnen voorkomen. Maar ach, het is nou ook weer niet het eind der tijden. Integendeel. Het zet aan tot volledig andere denkrichtingen en in dit geval tot een keus van het volledig nieuw ontwikkelen van het weidse achterland van de revolutionaire wereldstad. Net zoals bij ons wel eens met Amsterdam het geval zou kunnen zijn. Twee stadszielen, een gedachte.

De roep om een nieuw soort helden - bedenkers, wegbereiders en doortastende doorvoerders van planmatige oplossingen - ligt voor de hand in dit soort situaties. Eigenlijk dus om een soort ideële projectontwikkelaars, zoals een Rudy Stroink van het Hollandse TCN. In feite was Stalin ook zo'n figuur, maar droeg hij het hart op de verkeerde plaats. De vraag is natuurlijk of zo'n held ooit aan de megalomanie en waanzin ontsnappen kan die de hem toegemeten positie hem ingeeft. Maar ach, wie weet wordt de figuur van Obama wel en heel leerzame testcase. In ieder geval heeft Amerika ineens het licht gezien en meteen weer de publieke opinie het best op orde! De komende jaren zullen veel duidelijk maken en laten blijken waaruit hoop en geloof is te putten. De grote energieproducenten broeden, monomaan en elitair als ze zijn, op zichzelf allerlei plannen uit voor de energievoorziening in de toekomst. Ze suggereren 20 jaar vooruit te denken, maar zijn in feite nog geen stap verder. Wel stappen ze af van de huidige trends als wind- en zonne-energie omdat de investeringen veel te veel vergen en te weinig opleveren. Obama zal hen bij het regeringsbeleid moeten gaan betrekken, zoals hij ook een wetenschappelijk instituut op poten moet zien te zetten die de oplossingen verzint die economisch haalbaar zijn. Zo bezien rust het lot van de hele wereld in de handen van een enkele, weer te vervangen, man. Ondertussen zal de zeespiegel onrustbarend blijven stijgen, misschien alleen te stoppen door een draconische maatregel als het opspuiten van het zeewater op het midden van de Zuidpoolkap of Groenland om het daar weer in de vorm van een misschien wel honderden meters dikke

ijslaag op te slaan. Veel is er te bedenken, is er nog mogelijk, maar hoe is dit in het huidige economisch gewricht tot stand te brengen? China is dan misschien nog in het voordeel dat het een communistisch regime heeft dat bezonnen maatregelen zou kunnen treffen, niet gehinderd door populaire en economische belangen. Maar Amerika zal in alle gevallen het voortouw moeten nemen en dan is het dus aan Obama, onze nieuwe, en misschien wel laatste wereldheld.

Die nijpende situaties zullen zich voordoen overal waar de metropolen aan zee liggen. Overal langs elke kade dreigt hetzelfde. De stadsplanner en de civiel ingenieur heeft weer een gouden toekomst om hele steden te gaan vernieuwen en verplaatsen. Projecten als het deltaplan zullen aan de orde van de dag zijn en een heel nieuw soort economie vergen met op z'n minst overactief staatsingrijpen. De planners moeten ons samen met wetenschappers en milieu-ingenieurs leren hoe met een nieuwe situatie om te gaan. Ongetwijfeld breken er dan ook voor de bedenkers van de spektakelbouw - voor de meesterarchitecten - weer goede tijden aan. Die zouden de wereld wel eens een nieuwe facelift kunnen geven na de crisis waar we nu doorheen gaan. Zonder dat er zoals vroeger een golf aan verwoestende ontwaarding, vernietiging en destructie aan vooraf gaat zoals in de beide Wereldoorlogen. Dit is helemaal geen wilde, laat staan een deprimerende gedachte. Rusland grenst misschien wel te weinig of slechts te afgelegen aan zee. Daar is het welkome heil alleen voor een stad als Petersburg voorbehouden.

Dan is dit mijn laatste vrees. Zal Rusland zich door het dwangmatige gedrag van een niet te stoppen Poetin weer buiten het hele wereldgebeuren plaatsen. Zal het land zich weer dwars gaan opstellen omdat het land nu eenmaal dat vermogen heeft? Want wat voor de rest van de wereld de wereldzeeën zijn dat is voor Rusland de oneindigheid van het platteland. Een platteland dat door en door een niet te beploegen sta in de weg vormt, daar waar de wereldzeeën de wereld nieuw te ontginnen territoria in het vizier plegen te brengen.

Inmiddels zijn Poetins grote tegenstrevers en de verbinders met het Westen - Boris Nemtsov en Navalnij - geliquideerd of juridisch 'kaltgestellt'. Tegenover Poetin staan alleen nog Zjoeganov en Zjirinovskij. Dat zijn allebei onverbeterlijke dromers, utopisten van het soort Lenin of Hitler. Houwen zo?

September 1998 - april 2015

Gedenk de slachtoffers van het banditisme.
In het bijzonder: Igor Talkov (1991), Listjev (1995), Mikhail Manevich (1997), Galina Strarovoitova (1998) en Anna Politkovskaja (2006)

VERVOLG

In november 2012 zocht ik opnieuw contact met Viktor. Dat moest ik op aparte manier doen. Ik vroeg Anna hem te bellen op zijn Russische mobiel en een afspraak met hem te regelen. Dat lukte en we spraken af op het metrostation Tsjernisjevskaja. Hij verwelkomde me uitbundig en met een grap: "Johan, het is precies honderd jaar geleden dat we elkaar voor het eerst troffen en precies tien jaar geleden dat we elkaar voor het laatst spraken. En snap jij nu nog wat er zich hier in Rusland afspeelt?" Ik zei dat ik wel een idee had, maar benieuwd was naar zijn bevindingen. Hij begon uitvoerig te vertellen terwijl we in een koffiehuis plaatsnamen. Hij was in feite op non-actief gezet door de nieuwe gouverneur - de eigenlijke burgemeester van de stad. Er was hem twee keer een gele kaart uitgereikt met de dreiging van een rode. Hij was in verzet gekomen tegen een beleid dat het masterplan voor de stad, dat hij met zoveel inzet had

gepropageerd, aan zijn laars lapte. 'Maar Viktor' had de gouverneur tegen hem gezegd 'je begrijpt toch wel wat je te doen hebt? Je moet het masterplan in overeenstemming brengen, met wat er gebeurt en niet omgekeerd!' Welnu, wat er gebeurde werd allemaal ingegeven door de beslissingen van de man, die hij de 'oligarch van de stad' noemde. Deze persoon was een groot deel van de stad in handen gespeeld en er werd gehandeld naar zijn goeddunken. Zo was er besloten om de Gazprom-toren te verplaatsen naar een plek net buiten de stad aan de Finse Golf, dichtbij de nieuw aan te leggen gashaven. Viktor had daarbij aangetekend dat deze plek van alle directe verbindingen was verstoken en in de aanleg van nodige infrastructuur ook in het masterplan niet werd voorzien. Volgens de gouverneur was dit geen probleem, want de oligarch kon zelf beslissen over de aanleg van de wegen buiten het masterplan om. Aan Viktor was de taak dat in overeenstemming met elkaar te brengen.

Vervolgens was hem zijn werkplek en zijn computer ontnomen en hem opgedragen al het werk weer ouderwets met de pen te verrichten. Elke week werden hem een flinke stapel dossiers uitgereikt en elk dossier moest hij in twee weken tijd doorwerken. Het ging om klachten van bewoners en bezwaren tegen de uitgevoerde projecten of amendementen op de plannen. Hij gaf me een voorbeeld van de absurditeit van zijn werk. Iemand had in een brief aan de gemeente opgeroepen het Oktjabrskij Theatercomplex dat in de Sovjettijd niet ver van het Moskoustation aan de Nevskij op de plek van een afgebroken orthodoxe kerk was aangelegd weer door een nieuwe kerk te vervangen. Net zoals dat in Moskou wat gebeurd met de Wederopstandingskerk in het centrum bij het Kremlin. Aan hem nu de taak de reclamant van de absurditeit van zijn wensen te overtuigen. De stapels dossiers waren zo groot dat hij de hele week razend druk was met allerlei onzin en de hele week verlangde naar het vertrek naar zijn datsja in Karelië, zo'n 100 kilometer ten noorden van de stad. Veel Russen zagen kans om korte vakanties in Egypte of op Cyprus door te brengen en dat was waar iedereen nu nog voor leefde. Maar hij had altijd nog zijn datsja. Ondertussen hield hij zich veel bezig met zijn zoon, die nu was getrouwd en in zijn vroegere woning was getrokken. Die zoon had zich op de nanotechnologie gestort en had daarmee waarschijnlijk een gouden toekomst. Maar voor hem lag alleen pensionering in het verschiet met een magere staatsuitkering. Hij maakte zich geen echte zorgen want zijn datsja zouden ze hem niet afnemen en daar kon hij zich samen met zijn vrouw wel mee redden.

Zijn vorige chef, stadsarchitect Viktorov, was stiekem naar Moskou overgeplaatst, waar deze de verantwoordelijkheid had gekregen voor de ontwikkeling van de stadsuitbreiding richting Kaluga. In Moskou werd nu op dezelfde grondslag tot verdere stadsontwikkeling besloten. Het hele gebied van Moskou naar Kaluga was in handen gegeven van een enkele oligarch, zodat het hele gebied op een vlotte manier tot ontwikkeling kon worden gebracht.

Dit plan voor Moskou is nog door de toenmalige president Medvedev op poten gezet als een van de twee grote megaprojecten om de economische positie van Rusland in de wereld te versterken en Moskou 's congestie te ontlasten. Aan de Duitse Bundesbahn was het project gegund om een nieuwe economische zone vanuit Moskou over Nizhnij Novgorod richting de Oeral te ontwikkelen met als centrale as een spoorlijn voor goederenvervoer a la onze Betuwelijn. Voor Moskou was een prijsvraag uitgeschreven voor een volledige modernisering van de stad door een ontlasting van het centrum. Aan het bureau van Koolhaas, OMA, was de eerste verkenning van het project gegund. Koolhaas had eerder in Moskou het studiecentrum Strelka geopend, een soort speciale Open Universiteit voor de Urbanistiek. OMA stelde in de uitwerking van het project voor een aantal satellietsteden rond Moskou aan te leggen en die met infrastructuur met de stad te verbinden op een radiale manier. OMA zag echter de realiteit van de plannen in Rusland over het hoofd. Meer gevoel daarvoor had een Amerikaans bureau dat de prijsvraag won en de uitwerking van het project werd gegund. Dit voorzag in een bandstad achtige

uitbreiding van de stad richting Kaluga. Dit sloot aan op de initiatieven die al door de stad en de Federatie hand in hand waren genomen om het grondeigendom in handen te leggen van een enkele ontwikkelaar en al vast met de aanleg van de nodige toeleveringswegen te beginnen. Onderdeel van dit project was ook het vervangen van Loesjkov geweest door een aan de Federatieve regering schatplichtige nieuwe stadsgouverneur. Zoiets was over de hele Federatie gebeurd in de aanloop naar de nieuwe presidentsverkiezingen waarbij Medvedjev weer door Poetin werd vervangen. Op deze manier verstevigde de Eenheidspartij van Poetin en zijn entourage, met het leger op de achtergrond, zijn greep op de gehele samenleving. De door Poetin gecontroleerde televisiemedia speelden hierin een centrale en cruciale rol die nota bene door westerse mediadeskundigen was voorbereid vanuit het mediabolwerk Ostankino, ooit in '93 nog inzet van een bezetting door de Jeltsin-oppositie. (Toen moest het leger er nog aan te pas komen om de 500 meter hoge televisiemast - het hoogste gebouw van Europa op dat moment - te ontzetten. Nu maakte het Kremlin gebruikt van handige trucs ter onteigening om bijvoorbeeld mediatycoon Gusinski uit te schakelen en de invloed van westerse investeerders terug te dringen!)

Er stond nog een derde project in de steigers. Dat waren de Olympische Winterspelen van Sotsji die Poetin op handige manier had weten toegewezen te krijgen. De projectleiders van het Sotsji project was Yakunin, de directeur van de geprivatiseerde Russische Spoorwegen en de twee gebroederlijke aluminium- en nikkel- en bankmagnaten oligarchen Vladimir Potanin en Oleg Deripaska, terwijl ook Gazprom's directeur Alexej Miller een duit in het zakje deed. Maar in werkelijkheid werden grote delen van de uitvoering van het project gegund aan directe vrienden van Poetin uit Petersburg. In dit geval de gebroeders Rotenberg waarmee hij nog op de middelbare school had gezeten. Ze wisten via de gunning ettelijke miljarden aan overheidsgeld naar hun persoonlijke rekeningen over te hevelen, terwijl de andere oligarchen bakzeil haalden.

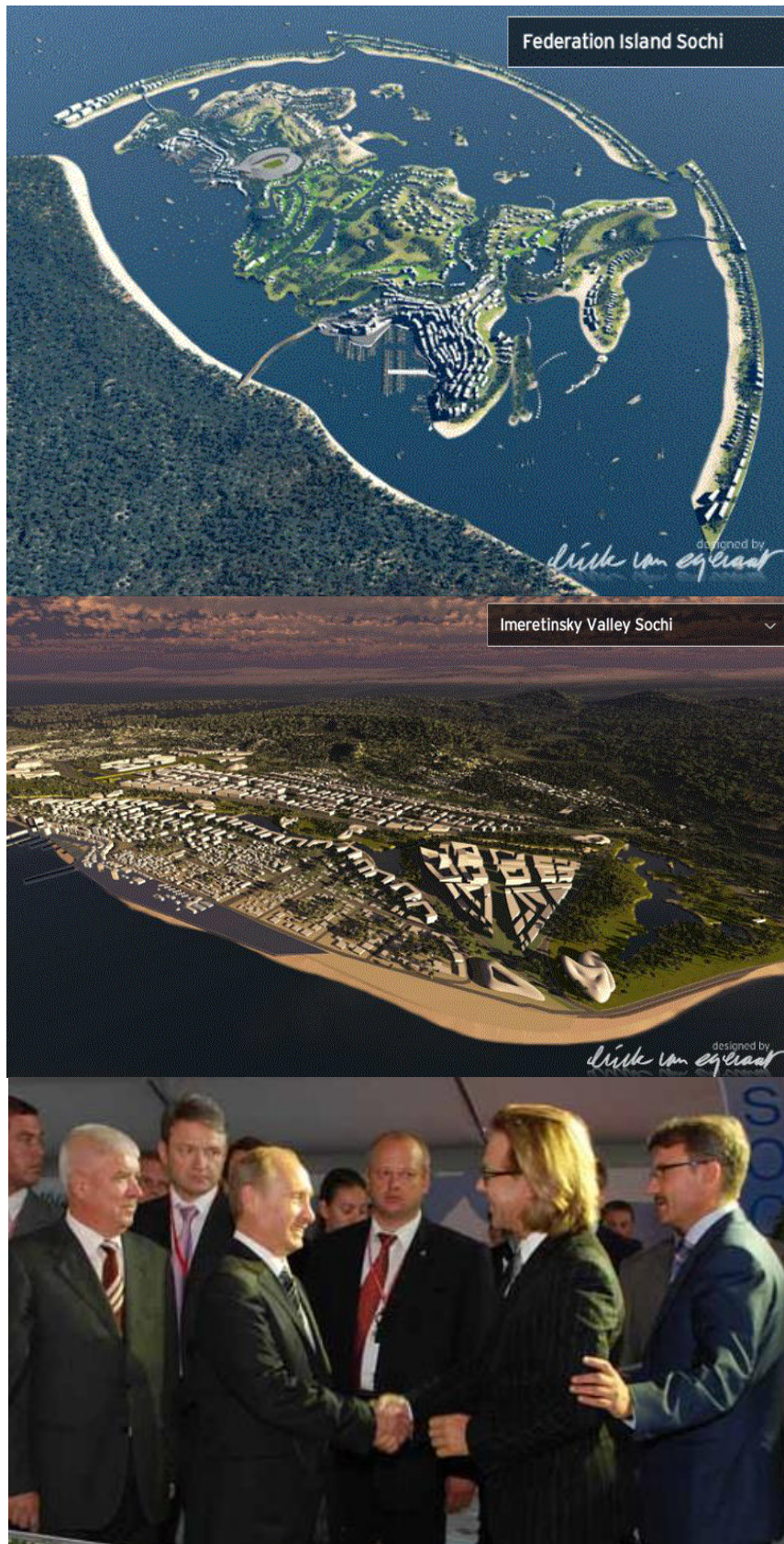
Viktor had me ooit in '98 bij een wandeling door de stad al eens gewezen op het gebouw aan de Mojka van de 'club' waarin de kring van personen rond Poetin huisde. Hier werd naar zijn zeggen de hele toekomst van Rusland bekokstoofd! Lid van club was ondermeer Valentina Matviyenko - ooit lid van de Komsomol die zich opwerkte tot KP-partijcommissaris in het stadsdeel Noord en lid van het Politburo van de SU - die door Poetin tot gouverneur van Petersburg was aangesteld om de onwillige Jakovlev te vervangen. Zij startte een hele reeks van grootschalige projecten en verliet de stad na de afbouw van de Kronstadt-dam. Daarna was zij voorzitter van de Federatieraad geworden, een hele prestigieuze functie. Zo bezaten rond 2013 alle Poetingetrouwen sleutelposities in de samenleving, zowel in de politiek als in de culturele instanties. Van dirigent Gergiev in de klassieke muziek, tot filmregisseur Michalkov in de filmwereld ook allemaal figuren met internationale faam.

Maar dit was allemaal begonnen met die maffiabaas van Armeense origine van Igor in Pushkin, de Petersburgse voorstad. Die baas heeft van daaruit een projektontwikkelaar M-Industries op poten gezet die zich op corrupte wijze grote delen van de stad voor hoogbouw- en shoppingmallprojecten wist toe te eigenen. Dit begon rond '95 en in '97 werd hier de nog maar 36 jaar oude Mikhail Manevich door een brute moord het slachtoffer van. Manevich was toen onder gouverneur onder Jakovlev die het andere kamp vertegenwoordigde. Jakovlev had Anatoly Sobtsjak afgetroefd in de gouvernementsverkiezingen via een briljante mediacampagne. Poetin was toen de campagneleider van Sobtsjak, die wat later dus onder bedenkelijke omstandigheden overleed. De inzet van deze maffiaoorlog was de verkoop onder dwang van onroerend goed en bouwgrond dat nog aan de stad toebehoorde. Grondeigendom was in Rusland nog in het geheel niet geregeld en een kadastersysteem bestond niet. Ook nu is dat nog zo. In de buurt waar ik woonde kwam zo het terrein van de

basisschool in handen van zo'n malafide projectontwikkelaar die er in allerijl een krakkemikkige hoogbouwflat uit de bodem stampte. Maar dit gebeurde na '95 in de hele stad op gigantische schaal in allerlei wilde vormen op alle mogelijke parkstroken en braakliggende terreinen. M-Industries was direct gelieerd aan de club. Toen Poetin door toedoen van zijn bondgenoten in het leger en de FSB - de voormalige KGB, waaruit hij afkomstig was - de staatsmacht van Jeltsin via een feitelijke afzettingsprocedure overnam, mede omdat Jeltsin de oorlog in Tsjetsjenië niet aandurfde, braken voor M-Industries gouden tijden aan. Het groeide uit tot een gigantisch bouwconglomeraat dat in steeds meer Russische regio's actief werd. Zo kregen ze via het door Poetin veroverde Kremlin de opdracht voor het aanleggen van de Federatie-archipel voor de kust van Sotsji, als verlengstuk van het project voor de Winterspelen. Witteveen & Bos werd voor de Nederlandse weg-en-waterbouw expertise aangezocht. Ze waren al bekend met Rusland door de afbouw van de Kronstadt-dam samen met Royal Haskoning en Boskalis.

Van Egeraat kreeg als architect de opdracht voor het ontwikkelen van het Masterplan via een persoonlijke handreiking van Poetin. Dit demonstreerde de nauwe connecties! Het plan viel echter in duigen. De diepte voor de kust van Sotsji was veel te groot en door de kapitaalcrisis van 2008 viel ook het investeringsvermogen weg. Zelfs Abu-Dhabi was niet in staat bij te springen en zo stond Van Egeraat met volledig lege handen, terwijl hij de medewerkers van zijn kantoor in Moskou wel moest zien door te betalen. Een faillissement was het resultaat. Maar nadat Van Egeraat weer overeind was geholpen vanuit Nederland werd hem een tweede opdracht gegund, nu voor een zelfde soort project aan land bij Sotsji. Hij gooide zijn ontwerpstijl rigoreus om en strooide met open en gesloten bouwblokken en gebogen superblokken in een perspectivische oriëntatie op een afzijdig punt, zoals bij zijn masterplan voor Het Oosterdok bij Amsterdam Centraal. Is het een aanhaling van het oorspronkelijke masterplan voor Petersburg uit de 18^e eeuw? Daar zijn de oriëntaties niet virtueel maar gericht op markante blikvangers in het stedelijk landschap.

Eind 2013 is Van Egeraat aanwezig bij een presentatie in het kader van het Ruslandjaar. Vier architecten komen vertellen over hun ervaringen met het werken in Rusland. Drie van hen belichten de absurde manier waarop opdrachtgevers veelal optreden. Maar Erick distantieert zich daarvan nogal verontwaardigd. Volgens hem zijn de Russen juist heel professioneel. Verder heeft hij bitter weinig te melden. Maar achteraf draagt hij een secondant op om aan de organisatie van het geheel te melden dat hij het allemaal maar niks vond en nooit meer iets met zoiets te maken wil hebben. De realiteit waar hij zelf zo de dupe van is, wenst hij publiekelijk volstrekt niet te openbaren, misschien omdat zoiets zijn imago schaadt! Na de Oekraïne-crisis bezoekt hij Petersburg voor een aantal lezingen en presentaties, waarmee hij aangeeft nog steeds veelbelangstelling te hebben voor opdrachten uit Rusland en vooral ook Peterburg. Maar hij zegt het spijtig te vinden dat de stad zo afzijdig ligt ten opzichte van het wereldgebeuren. Ook in Gazprom-city trekt hij steeds weer aan het kortste end!

Van Egeraat probeert in een ultieme poging om weer een integraal stadsontwerp op grote schaal van de grond te krijgen. Hoewel hij daarbij met duistere krachten in zee gaat, is dat toch eigenlijk wel een loffelijk streven. Maar wat hij daarbij presenteert is qua stedenbouw en architectuur zeer pover!

Nu heeft Van Egeraat in Amsterdam wel enig aanzien weten te verwerven met zijn masterplan voor het Westerdok, een soort plakjesstadsdeel ten oosten van het Centraal Station en daarmee een aardig contrast met het Tretristown ten westen daarvan. Zijn plan herbergt een aantal belangwekkende openbare functies waarvan de Algemene Bibliotheek het belangrijkste is, dat een ware stadshub is geworden. De architecten die hieraan hebben gewerkt hebben meesterwerken gerealiseerd en ervoor gezorgd dat dit stukje stad een toonbeeld van levendigheid is. Maar de snedes in het plan die als nauwe straten zouden moeten werken scheppen meteen weer een benauwende nieuwbouw sfeer. Het plan is geslaagd, maar aan Van Egeraat heeft het niet gelegen. Daarnaast heeft hij aan de Zuid-As natuurlijk zijn meesterwerk 'The Rock'-weliswaar met grote moeite, weten af te bouwen en zo door de korte crisis weten te loodsen. Maar dat gebouw toont ook zijn beperkingen. De omgeving is alles behalve aantrekkelijk omdat er nooit een plezierig groen overgangsgebied naar Amstelveen is ontstaan. Misschien dat zoiets nog lukt met de ondertunneling van de A10. Maar dit gebouw is niet zozeer architonisch belangwekkend, als wel een demonstratie van zijn steeds weer terugkerende gimmick: het aanbrengen van gevelbekledingen in allerlei schots en scheve of gebogen verhoudingen, waarvan de vraag is of ze een lang leven zijn beschoren. Van Egeraat noemt dit een teken van Schoonheid waarvoor de architect dient zorg te dragen zoals de grote held van 'The Fountainhead' van de schrijfster Ayn Rand die hij als estheticafilosoof omarmt. Hij streeft niet naar een eigen stijl, hij streeft naar eigenheid op zich in een mooie vorm. Het toont zijn megalomane en nogal hautaine inslag zeker als hij dat verbindt met zijn stelling om duurzaamheid, 'sustainability', na te streven. Ik moet nog zien hoe lang de gevelplaten van zijn winkelcentrum in Soergoet het volhouden bij de sterk wisselende klimaatomstandigheden en de Russische hang naar verwaarlozing. Ook daar weet het gebouw niet bij te dragen aan het ontstaan van een aantrekkelijke stedelijke gebied. Dat viel me ook al op bij zijn eerste grote project, het ING-hoofdkantoor in Boedapest, dat ook in een gewoon als guur te bestempelen woonomgeving is gesitueerd.

Schoonheid is natuurlijk iets heel betrekkelijks en afhankelijk van een smaakoordeel en van de tijdgebonden mode dat altijd valt te weerspreken. Over sublimisme rept Van Egeraat nergens, maar menigeen zal in het beoordelen van zijn gebouwen juist op een subliem aspect van de vormgeving wijzen. Maar ook dat is maar een gevoel, wat in elk oordeel kan meespelen en altijd zeer persoonlijk is en zelfs niet aan en mode is onderworpen. Zelf beschouw ik Van Egeraat niet als een belangwekkend Neomodernistisch architect, maar slechts als een architect die zich nogal op de voorgrond dringt met opgeklopte denkbeelden omtrent het belang van zijn eigen scheppend vermogen. Veel van zijn gebouwen vindt ik afzichtelijk wanstaltig en spuuglelijk en dat vinden velen met mij. Ik matig mij het volstrekke recht toe zo'n oordeel te mogen vellen. Nu ben ik niet de opdrachtgever en die bepaalt of het ontwerp bevalt. Maar Van Egeraat zet zijn gebouwen wel aan de openbare weg en heeft daarmee te maken met een publiek oordeel. Zo bestaat er ook een publiek dat zich aan zijn 'gedrochten' ergert en die liever weer ziet verwijnen. Uit zijn geschriften maak ik op dat hij zich dit soort beoordelingen van zijn gebouwen niet kan voorstellen en ook niet de bescheidenheid kan betrachten om deze oordelen voor mogelijk te houden. Saillant is het dan dat hij op zijn presentatie in het kader van het Ruslandjaar 2013 begint met een foto van een Vinexwijkje, waarvan hij stelt dat het een toonbeeld van lelijkheid is. 'Zoiets willen we niet' stelde hij met een smerige blik. In 1997 heeft hij ook zelf nog zo'n wijkje gebouwd, 'De Held' in Groningen, dat hij dan misschien nu ook verafschuwd. Maar met deze wijze van presenteren is hij degene die het publieke oordeel introduceert, dat ook vernietigend kan zijn.

Januari 2016:

Van Egeraat presenteert een nieuwe ontwerpfilosofie op zijn vernieuwde website. Na maanden sleutelen heeft hij zijn website eindelijk responsief weten te krijgen.

Het is even schrikken als je de website opent. Een boeventronie staat je met open blik een beetje gluiperig aan. In de poppetjes van de ogen ontwaren we de duvel uit de Meester en Margarita! Naast het hoofd een gigantische diamant die zijn projecten op elk glad slijpvlak flonkerend weerspiegelt. Niet langer maken de jongensachtige haardracht de man. En ook z'n fatjeskostuum bepalen niet langer zijn imago. Is hij eindelijk zichzelf geworden? Nee hij heeft zich bekeerd tot een nieuw imago, dat van Peter de Grote in de kracht van zijn leven. Ook hij lijdt aan de mannelijke variant van het Madonnasyndroom, waarbij een bijna zestiger dwangmatig elke vorm van aftakeling verbergt totdat het noodlot toeslaat, zoals bij David Bowie, die dat weer cultiveerde.

Erick in de gedaante van de grote Peter prijkt als icoon boven het interview dat hij met het internetblad archi.ru heeft afgegeven. Het is een verhaal waarin hij weer heerlijk de barse Russische werkelijkheid verbloemd. Er zit volgens hem daar voorlopig niets anders op dan je maar in de uniforme corrupte kadaverdiscipline in te voegen, ook al mag je dan als buitenlander nog wel je decadente kloffie etaleren, dat je ook steeds weer apart doet zetten. Net heeft hij de managementschool van Sperbank voltooid die door directeur Herman Gref – weer een spilfiguur uit de coterie van Poetin – tot Universiteit is omgedoopt. Het is de school die de Russische economie die nu op instorten staat moet redden. Voor Van Egeraat een zeldzaam saai en afstotend gebouw van een kilometer lengte, weer wel opgeleukt met van die strepen tl-verlichting langs de vlakken van de verdiepingsoverkragingen. Gefotografeerd in smetteloos witte winterse omstandigheden zonder een mens te bekennen: dit is de kilheid waarmee de Poetinklik zijn schimmige aanwezigheid demonstreert. In het interview gaat Erick nog in op twee andere markante projecten. Allereerst de Mercury-toren in Moscow City, dat hij van de overleden Amerikaanse architect Williams heeft overgenomen. Daarin heeft hij alleen het interieur mogen vormgeven, wat hem bij de Sperbankuniversiteit helaas is ontglipt. Hij kan niet garanderen dat de toren niet nog jarenlang leeg zal blijven staan, wat in Rusland tot ernstig verval zal leiden of er het product van is. Rusland heeft nooit iets van het Westen willen leren en dat zal ook in deze City en Uni wel niet anders zijn. 'Wij kunnen het wel allemaal zelf' predikt Poetin dagelijks dwangmatig via de door hem gemonopoliseerde media. Voorlopig nog kakelen de managers hem benepen na. Het andere project betreft de verbouwing van de bioscoop van 'Het Huis van de Geesten' aan de Moskwa. 'Oedarnik' staat er op de voorgevel te lezen. In de Sovjettijd werd daar de voorbeeldarbeider mee aangeduid; nu betekent het 'drummer van de band'. Hij heeft het project aan een onmogelijke Belg verspeeld, maar zelf heeft hij ook niets leukers weten voor te spiegelen dan saaie kleurloze constructivistische wandpanelen. Ooit heeft een jonge Van Egeraat betaalbare huisvesting voor jongeren van de grond weten te tillen, maar nu richt hij zich op de verwezenlijking van luxe die in Rusland alleen voor die enkele Rus betaalbaar is die zich mateloos heeft weten te verrijken en nu door de Westerse sancties is getroffen. De rest zoekt die luxe allang aan de Italiaanse en Franse Riviera of droomt ervan achter het door Poetin geprogrammeerde Big Brother breedbeeldscherm. Met luxe bedoeld Erick in feite de gelikte perfectie van het Appleconcept dat aan de Bauhausdoctrines was ontleend. Dat intrigeert als het voor gadgets als een telefoon en een iPad of Macbook Air wordt toegepast, maar opgeblazen tot groot formaat in de gebouwde omgeving doet het de schrik om het hart slaan. Dan slaat intrige om en grotesk imponeergedrag, die wel met stijl is beladen maar zo dodelijk is als Spaceship Galactica. Luxe is natuurlijk wat aan alles in Rusland altijd heeft ontbroken en wat het land juist zo anders leefbaar maakte. Nu doet die luxe een levenloze sfeer ontstaan die niet zozeer van gevoel voor schoonheid of het sublieme getuigt als wel van kille en banale opgeklopte rijkdom en prestige. Maar toch, het moet gezegd. Erick blijft het proberen. En al koopt de gewone burger er weinig voor, het is toch wel degelijk te prijzen als een vorm van onverzettelijkheid

die toch wel ooit tot iets vernieuwends - iets galvaniserends - moet leiden, zolang het vege lijf er niet bij in schiet.

Maar toch ook: ach Erick, geef nou maar toe, echt gevoel voor de finesses van ruimtewerking zul je nooit tentoonspreiden, al kom je daar in Rusland wel mee weg. Het blijft steeds bij ingewikkelde en dure gevelvlakken en groteske gebarentaal! En diamanten en imago's van Peter de Grote getuigen van de grootheidswaan van een popheld die ook alleen maar aan de Russen is besteed.

Beste Erick. Ik weet dat je in Delft bent opgeleid in de traditie van het Russisch Constructivisme. Je hebt dat ook altijd aangehaald als je belangrijkste bron van inspiratie. Maar met je ontwerpen voor Jachthavencity en Blokkendooscity in Sotchi heb je het dieptepunt bereikt: je hebt dat glorieuze constructivisme met al zijn diepdoordachte principes die nog altijd op verwezenlijk wachten, volkomen te grabbel gegooid. Je hebt gemeend je te moeten liëren aan de meest duistere krachten die voorstelbaar zijn, terwijl je je ook had kunnen verbinden met de oppositie - met Nemtsov bijvoorbeeld - om samen met hen een nieuw Rusland van de grond te tillen. Dan was je pas een kerel geweest!

Maar je maakt het nog bonter. Je maakt een ontwerp voor het Kozakkenmuseum in Wolgograd. Kozakken behoren tot het erfgoed van de Oekraïne dat Poetin zich nu probeert toe te eigenen. De Kozakken staan symbool voor het verzet tegen de tirannie van de Tsaren, waardoor ze na vele bloedige opstanden werden onderworpen en in het leger ingelijfd. Zo zijn er ook nog de kobzaren, de vaak blinde volkszangers van de Oekraïne, die ooit het volksgevoel - de ziel - van dat land tot uitdrukking brachten in hun op de bandera begeleide liederen. Die traditie van de Oekraïense kobzaren werd een twintigtal jaren later door Stalin in de Sovjetcultuur geïntegreerd door ze allemaal naar Moskou te halen voor een nationaal volkscongres. Nooit is er een van hen naar de Oekraïne teruggekeerd. Integendeel, ze zijn spoorloos verdwenen. Natuurlijk geëxecuteerd! In feite past het Poetin-regiem tegenwoordig weer in diverse vormen dezelfde soort terreur toe, maar dan nog veel slinkser.

Mercury Tower Moscow Capital City ontwerp: Williams en Van Egeraat

Met de crisis rond de annexaties in de Oekraïne toont het Poetin-regiem ineens zijn ware gezicht. Boris Nemtsov, criticus van het eerste uur, kost het zijn leven op dezelfde manier als eerder Manevich. Niet Poetin maar Nemtsov was ooit de gedoodverfde opvolger van Jeltsin. Maar met zijn partij 'De Juiste Zaak' streefde hij samen met de grondlegger van de economische hervormingen Jegor Gaidar en politiek en feministisch

activiste Irina Khakamada naar een open-markt systeem met alle ruimte voor het vrije ondernemerschap. Nemtsov ging nauwe banden aan met Westerse investeringsbanken en dat werd hem niet in dank afgenomen. In feite heeft de hele crisis deze benadering tot inzet. Ook de Oekraïne is altijd vergeven geweest van de maffiapraktijken en vanuit Rusland werd ook het oligargendom geïntroduceerd om de economie van de grond te tillen. De Oekraïne staat al sinds 1917 – het jaar van de Oktober Revolutie en haar onafhankelijkheidsverklaring – op gespannen voet met Rusland. Niet alleen vochten de Roden en de Witten op steppes tussen de Dnjepr en de Don hun veldslagen uit. Maar het Rode Leger maakte een eind aan de onafhankelijkheid van het land die eerder door nationalistische verzetsgroepen was uitgeroepen. Vier jaar werd gevochten alvorens het verzet door de Sovjets werd gesmoord. Later vroeg de massale collectivisatie van de landbouw en de barse industrialisatie rond de mijngebieden voor ijzererts en kolen zijn tol. Het boerenvolk werd gedeporteerd en de mijnstreken werden door Russische staatsarbeiders bevolkt. Een uitgelokte hongersnood kostte in de dertiger jaren aan de ettelijke miljoenen overvloedige boeren de dood, vaak langs de kant van de vervuilde wegen.

Al eeuwen had het land onder het juk van de Tsaren geleefd en er zich hardnekkig tegen verzet. Vooral onder Catharina was elk verzet resoluut militair afgestraft, maar werden de vrijgevochten kozakken in haar leger ingelijfd om zo in naam een vrije boer en geen lijfeigene, maar in feite een soldatenslaaf te worden. Als straf vonden de Tsaren het nodig alle Joden in Rusland naar West-Oekraïne te verbannen. Daarnaast betwisten de metropoliet van Kiev en de patriarch van Moskou elkaar het leiderschap over de Russische Orthodoxie. Het land werd daarmee een broeihaard van anti Russische onlust. Maar na de Wende was een kleine meerderheid van de bevolking Russisch van origine. Het toedelen van de Krim bracht dit met zich mee en dat was de grote truc van Gorbatsjov, die de Oekraïne binnen de Russische machtssfeer hield. Zonder de Krim was de Oekraïne allang lid van de EU en de NATO geweest, want vanaf de Krim bestierden Russen in feite de Oekraïne om dat te voorkomen! Maar elke verkiezing werd daarmee een etnische kwestie, temeer omdat Russen weigerden zich het Oekraïens eigen te maken. Na de Wende stak het Oekraïense nationalisme weer heftig zijn kop op. Er ontstond een sterke jeugdbeweging die zich spiegelde aan de vroegere Komsomol en een aantal militante anti-Russische politieke bewegingen die de vergeten antibolsjewistische verzetsheld Stepan Bandera in ere herstelden. In 2002 veroorzaakte dit de Oranje Revolutie en het afzetten van de Russisch gezinde president Kuchma, die werd vervangen door de bijna door een polonium vergiftiging – een bekende KGB-methode – omgekomen Joesjenko. Deze begon een straffe anti-Russische campagne door bij de VN aanklachten tegen Rusland in te dienen, verantwoordelijk gesteld voor de Holodomor, de hongerpest van de dertiger jaren. Amerika en Canada steunden deze aanklacht. Maar Joesjenko legde het weer af tegen de Russisch gezinde Yanukovich die vervolgens zijn politieke tegenstander en naar het Oekraïense kamp overgelopen premier Julia Timoesjenko in de bajes liet opbergen. Julia was ooit bij Tsjoebais in de leer gegaan, maar met zijn kennis in het belang van haarzelf en de Oekraïne aan de haal gegaan.

Ondertussen stichtten de Poetin-ideologen een militante jeugdbeweging als tegenhanger van de Oekraïense, de Nasji. In Rusland werd bij elke herdenking van de Dag van de Eenheid, 4 november, en via de media steeds meer stemming gemaakt tegen de Oekraïne. Bij de herdenking van de Holodomor in november 2013 barste de bom en ontstond de Maidan-beweging die elke malafide Russische invloed wilde uitbannen. Dit eindigde met het afzetten van Yanukovich, die zich met zijn familie in de ogen van de Oekraïners al te zeer had verrijkt en tevens een al te gedweë Russische vazal was. Poetin sloeg vervolgens uiterst gewiekst hard terug met in een Abchazië en Ossetië beproefd recept. Rusland annexeerde de Krim, die toch al van de

Russen vergeven was. Daarmee verspeelde het elke grip op de rest van de Oekraïne. Dat ligt nu open voor een open-markt economie onder Westerse invloed. Nemtsov bemoeide zich openlijk met deze kwestie en stelde het hele beleid van Poetin steeds weer aan de kaak in op Facebook gepubliceerde rapporten. Hij moest dat met zijn leven bekopen, zoals steeds door de hand van een huurmoordenaar. Sindsdien is de oppositie in Rusland uitgeschakeld en er een diep schisma tussen Oost en West ontstaan over de Internationale betrekkingen en marktverhoudingen. We zijn weer terug in de tijden van de Koude Oorlog. Met dit verschil dat nu niet langer het bolsjewisme maar de doctrine die daaraan vooraf ging de Russen aanzet tot het zich tegen het Westen afzetten met militair machtsvertoon. Poetin werpt zich nu op voor alles wat het Westen tegenstreeft. Hij schept er plezier in het Westen te tarten met de middelen die uit de Sovjettijd zijn overgebleven: het militaire materieel. Zijn geniepige vorm van machtsvertoon die tegen de Westerse haren instrijkt wordt door het overgrote deel van de bevolking enorm gewaardeerd. Het compenseert hun minderwaardigheidsgevoelens opgedaan in de tijd van de perestrojka. Maar de inzet van het wapenarsenaal kan natuurlijk zeker in een confrontatie met het Westen waar ook ter wereld alleen maar destructief zijn voor de verhoudingen met de dreiging van gruwelijke gevolgen. Russen deert het niet, indachtig hun kosmische verwachting van de Wederopstanding, waarmee ze ooit Gagarin de ruimte in stuurden. Toen ook al om de Amerikanen de ogen uit te steken! Rusland is weer de spil in het wereldgebeuren geworden en dat heeft men liever dan met het Westen samen te werken, wat de geopolitieke verhoudingen ineens heel wat aangenamer zou maken. Maar Rusland is als vanouds weer op de fatalistische tour, onder aanvoering van de Poetin-clan. Tot dat ook deze clan in ongenade valt en het aloude principe van de zondebok weer in werking treedt! Toch zijn er ook bemoedigende ontwikkelingen. De Nasji beweging is volledig op zijn retour en door het Kremlin vervangen door een poging de vroegere pioniersbeweging weer van de grond te tillen die de jeugd tot nette staatsburgers moet vormen. Dat is weer gekoppeld aan de oprichting van 'Setj', het 'netwerk' voor de vorming van een intellectuele achterban. Omdat deze initiatieven van hogerhand nu minder zijn gepolitiseerd en ideologisch anti Westers beladen, zou dit mogelijk de vorming van een betrouwbare en evenwichtige bevolking in hand kunnen werken. Net als het Westen wordt Rusland al jaren geplaagd door moslimterrorisme. Mocht Rusland na de gebeurtenissen in Syrië samen met het Westen op een lijn komen over de bestrijding daarvan, dan kan ook dit een goede richting inzetten die het land van de weg naar volledige isolatie en confrontatie af brengt. Want ondanks alles zijn Rusland en het Westen sinds de Wende volstrekt tot elkaar veroordeeld in een gezamenlijk noodzakelijk streven de welvaart van het welbevinden van de wereldbevolking te vergroten.

Maar met dit alles zijn al mijn bemoeienissen met Rusland over vele jaren wel voor niets geweest. Mij rest de lezer te attenderen op het boek 'The Secret History' van Procopius uit de zesde eeuw na Christus. De roemruchte historicus rapporteert daarin over de perfide corruptheid van keizer Justinianus die via zijn veldheer Belisarius zowel Afrika als Rome heroverde nadat hij deze eerst een opstand had laten neerslaan door 30.000 kritische Byzantijnen af te slachten. Vervang in dat boek de naam van Justinianus door Poetin en plaats het in deze tijd; het zal veel verduidelijken over herhalingen in de geschiedenis! Procopius doet pas een boekje open over de louche praktijken van de Christelijke keizer nadat elke betrokkene is overleden. Zo zal het ook alle usurpatoren van de postcommunistische staten vergaan, met Poetin en al die anderen. Tekenend is hoe Justinianus begon met het afpersen van de Byzantijnse middenstand en het zich toe-eigenen van de nalatenschappen van de senatoren om er indrukwekkende kathedralen als de Hagia Sofia mee te bouwen en de vorsten van de omringende barbaarse volkeren mee om te kopen. Dit schrijft Procopius over de sfeer in Byzantium:

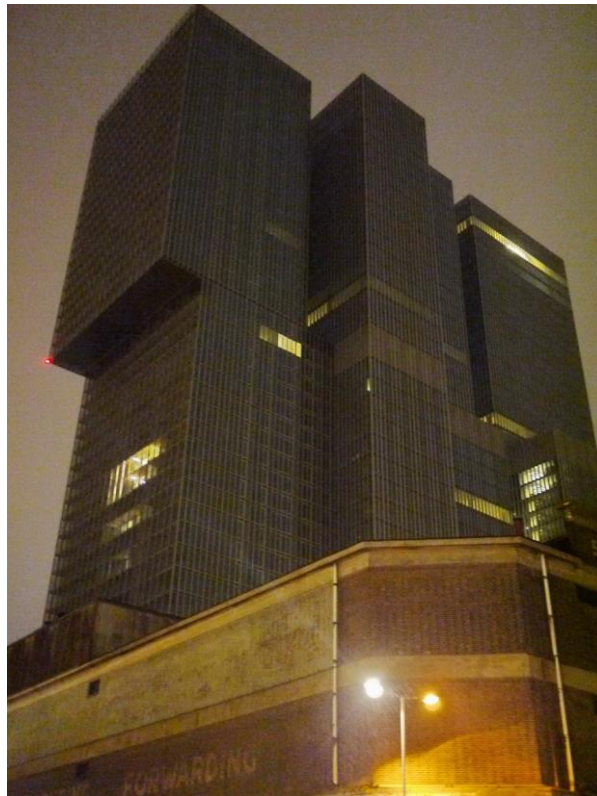
From that time no attention was paid to physicians or professors; no one ventured to trouble himself about the public buildings; there were no public lights in the cities, or any enjoyments for the inhabitants; the performances in the theatres and hippodromes and the combats of wild beasts, in which Theodora had been bred and brought up, were entirely discontinued. He afterwards suppressed public exhibitions in Byzantium, to save the usual State contribution, to the ruin of an almost countless multitude who found their means of support in these entertainments. Their life, both in public and private, became sad and dejected and utterly joyless, as if some misfortune had fallen upon them from Heaven. Nothing was spoken of in conversation at home, in the streets, or in the churches, except misfortune and suffering. Such was the state of the cities.

Justinianus wordt nu nog als een groot keizer beschouwd omdat hij voor korte tijd de eenheid in het rijk terugbracht. Maar steeds wordt over het hoofd gezien ten koste van wat, zoals de talloze brute moorden en verrijkingen door diefstallen en manipulaties van de gezagsdragers. En altijd door de christelijke principes die wel werden beleden en aan het volk opgedrongen net zo makkelijk zelf aan de laars te lappen. Sinds de Romeinse democratie door een dictatuur of een staatsgeloof werd vervangen is het ditzelfde liedje geweest, tot aan de Verlichting! Maar de voortgang van de moderniteit verdraagt dit niet en men zal de corruptie overal ter wereld moeten uitroeien wil de Beschaving enige continuïteit behouden! In Rusland heb ik het ontstaan van die onplezierige sfeer van dichtbij meegemaakt en het kwam met de komst van Poetin. Hij belichaamt de paranoïde dwarsheid, gevoed door minderwaardigheidscomplexen, wars van bedachtzaamheid en pogingen tot wederzijds begrip om de trauma's uit het verleden te helpen oplossen. Rusland is in de wereld maatgevend geworden, nu om de totale sfeer te verpesten, daar waar een andere houding de wereldproblemen zou kunnen helpen oplossen met dank aan de Russen! Zo heeft de klik rond Poetin aangestuurd op het uitbreken van de oorlogen met Georgië en de Oekraïne en wordt nu door de eenzijdige steun aan Assad en de verkoop van aftandse nucleaire technologie aan Iran de situatie in het Midden-Oosten weer op scherp gezet, die op een mondiale ramp kan uitlopen. Alleen al de ontelbare provocaties van de Russische lucht- en zeemacht kan via een enkel uitgelokt incident zo tot een bittere tegenstelling escaleren die de wereldvrede in groot gevaar brengt. En steeds weer doet Rusland alsof het van niets weet en door Westerse russofobie wordt gehinderd.

Met Andrej heb ik tot op de huidige dag hier veel over uitgewisseld. Hij betreurt de gang van zaken verschrikkelijk, vooral omdat het alleen maar steeds meer afstand, steeds meer onoverbrugbare kloven doet ontstaan die op de keper beschouwd nergens voor nodig zijn. Nu weer vroeg hij zich af waar Poetin zich nog thuis zou kunnen voelen, want hij weet best dat ook de Russen hem eigenlijk al niet meer lusten. Misschien samen met Kin Jung-un zich uiteindelijk maar terugtrekken in een vervallen postcommunistisch sanatorium in de Noord-Vietnamese bergen op de grens met China?

Ondertussen heeft Rem Koolhaas in Rotterdam laten zien wat hij met GAZPROM-city voor ogen had. Een driedubbel ingeklapte wolkenkrabber siert daar nu een zeer markante plek aan de Holland-Amerika kade. Bigness in optima forma! Een gebouw van een gigantische maat in een architectuur zonder opsmuk: strak en zakelijk en zoals bij Mies glad en zonder stijlverwijzing en ornamentiek, anders dan glas, en lichtmetalen stripfen en roosters. Het zijn in drie stukken gestapelde immense meccanodozen. Om dat imposante is het Rem blijkbaar te doen. Wil hij zo een sfeer scheppen die aan Manhattan doet denken; het resultaat is toch weer de saaiheid van zovele zakencentra. Op Manhattan trof je dat alleen op de plek van de Twin-Towers van de eerste zakelijke architectuurgigant Skidmore-Owens&Merill en het VN-gebouw van de eerste stadsmegalomaan Corbusier.

Dit is een schoolvoorbeeld van het buitenproportionele, gevat in handige in elkaar te zetten super modules. In feite heeft het alle kenmerken van het ouderwetse modernisme, vervuld van vrees voor kleur, smet en gekunstelde veelvormigheid. In al zijn overdreven omvang zijn we weer terug bij Corbusier waar hij zich in 'Delirious New York' zo tegen afzette. De techniek is weliswaar enorm geperfectioneerd om zo de bouw te stroomlijnen. Maar het gebouw staat in Rotterdam net zo apart als het hoofdkwartier van de VN op Manhattan. Alleen, nog afschrikwekkender. In de nacht, vooral van achteren bekeken wordt het een onooglijke, op zichzelf staande moloch die elk gevoel voor detail, omgeving en beleving uitwist. Wat een verschil met zijn voorstellen voor de IJ-oeveren of hoe EuraLille eruit is komen te zien. Van binnen is het gebouw een en al hightech die evenzo tot ontzag dwingt. Maar tegelijkertijd raakt men er als bezoeker meteen in verwarring over de gang van zaken. Hoe het gebouw in elkaar steekt en hoe je er door bewegen moet word je nergens duidelijk en daarmee raak je er vervreemd in een wereld van louter perfectie. Dit is een zuivere stad in een gebouw, waar alles een strak modieus maatpak is aangemeten. Geen ruimte voor enig buitengebeuren of enige vorm van flaneren en uitdagen. In feite is er alles privé en bestaat er geen openbaar gebied in dit grove stadsgebouw.

Rond 1970 verloor de architectuur haar belang bij het totalitair organiseren van de stad door middel van het stedelijk plan. Voor architecten resteerden er nog alleen maar stedelijke voorstellen voor stadsdelen zonder al te veel samenhang. Het was Koolhaas die de architecten en stedenbouwers aanraadde die hang naar min-of-meer totale samenhang maar los te laten en het ongebreidelde van de stedelijke ontwikkelingen overal ter wereld maar te omarmen.

Met dit gebouw is dit binnenstebuiten gekeerd. De architect heeft weer een volledig doorgevoerde controle over het stadsplan gekregen dat middels het Gigantische Gebouw van de niet beheersbare buitenwereld wordt afgeschermd. Dit is een vorm van pure megalomanie en blijkbaar uitdrukking van een

ambitie die de sterarchitect blijkbaar nooit los kan laten: hij wil nu eenmaal de leefwereld totaal beheersen en daar alles naar zijn inzichten in inpassen. En daarbij heeft hij in dit geval een medestander gekregen in de figuur van popster Madonna die de bovenste etage heeft afgehuurd om daar in alle rust als een koningin of godin over de Hollandse wereldhaven te kunnen uitstaren in een staat van pure zelfverrukking.

Big Brother is onaanraakbaar geworden en zo is de vormtaal en de politiek zowel in Oost en West gelijkgeschakeld en aan het publiek ontsnapt. Dat globaal gemêleerde publiek is op het verkeerde been gezet! Althans zo lijkt het. Dit vraagt om nieuwe 'ghostbusters', om een heropvoering van een 'Beweging tegen de Schijn'! Maar misschien is al dat adembenemende wel bedoeld om die te doen stokken! Onwillekeurig roept dit beelden op van 9/11. Maar daar moet je toch niet aan denken! Koolhaas is een protagonist geworden van het enkele kolossale gebouw als in zichzelf gekeerde stad. Dat idee gaat terug op Frank Lloyd Wright idee van 'Tallness' uitgedrukt in het ontwerp uit '56 van de Illinois Toren, een wolkenkrabber van een mijl hoog, geïsoleerd neergezet in Broadacre City. In Holland kan zo iets niet, dus vouwen we hem driedubbel op. Of leggen we hem neer als vloeiend scherm langs de snelweg bij Utrecht!

Ondertussen is in Amsterdam de nieuwe metrolijn onder de oude stad door, opgeleverd. Het is net zo'n geval van megalomanie. Niet zozeer de logistiek van de infrastructuur, maar eerder het imago is bepalend geworden voor wat er wordt aangelegd. Eindelijk na 15 jaar en met een verhoging van het budget van 800 miljoen naar 3,5 miljard is hij heel omzichtig klaargestoomd zonder stedelijke kleerscheuren. Dat is onmiskenbaar een fenomenale technische prestatie. Maar er is door de wethouders van PvdA en GroenLinks tegen alle deskundige adviezen en ook verzet vanuit het ontwerpsteam in, flink met geld gesmeten. Dubbel gelaagde tunnels en een overdaad aan toegangen met luxe roltrappen die buiten de spitsuren om nauwelijks worden gebruikt, wat deze korte lijn voorlopig flink onrendabel maakt. De metro ademt dezelfde grauwwakelijke hightech sfeer als OMA's 'De Rotterdam' en is een vorm van overweldigende technische perfectie die doorzet tot in het Centraal station. Het is zakelijk-futurisme revisited met nu de toerist op de plaats van de havenarbeider. Alles in schril contrast met de oude metro die ooit door wethouder Han Lammers pardoos de stad in werd geloodst om er een afschrikwekkende stadsvernieuwing mee af te dwingen. Dat leidde tot in de zeventiger jaren tot immens verzet en het keren van de megalomanie door het Bouwen voor de Buurt. Het Bouwen voor de Markt is er nu voor in de plaats gekomen. De metrorijtuigen zijn 20 centimeter breder dan de oude stellen en dus is aansluiten op het oude netwerk onmogelijk. Dat oude netwerk is als geheel dringend aan vernieuwing toe, maar daarvoor is nu geen geld meer en alles begint te rammelen en te haperen in schril contrast met die gestaalde perfectie. Dat vraagt om een tweespalt en definitieve afrekening met de geldverslinders, de cashende projectontwikkelaars en vormgevers in een kongsi met de politiek verantwoordelijken, op termijn! Links heeft de rechten op de stad verspeeld al bij aanvang van haar overname van het stadsbestuur.

Het laatste project van het 'Bouwen voor de Buurt' was tegelijk het meest aansprekende en spectaculaire. 'Bouwen voor de Buurt' begon in de Dapperbuurt als alternatief voor de megalomane plannen van Han Lammers waarvan de saaie blokken van 'De Roomtuintjes' nog het voorbeeld zijn. Alternatieve architecten ontwikkelden voor die buurt een succesvolle bouwpraktijk die niet op die van de grote projectontwikkelaars was geënt maar op een keus voor vervanging of vernieuwing per bouwblok. Zo bleef de oorspronkelijke buurt formeel intact met betaalbare huren. Even ten zuiden van het Muiderpoortstation lag het buurtje van de Oostpoort; van oorsprong een kleinschalig gebied van nutsbedrijven voor Amsterdam-Oost. De bedrijven waren gebouwd in de typische eind negentiende-eeuwse stijl zoals ontwikkeld

door Gosschalk, maar waren inmiddels ontruimd. In een van de gebouwen van de Gemeente-Waterleiding was al het Sportfondsenbad opgenomen. Sjoerd Soeters ontwikkelde een masterplan voor een gemêleerde herinrichting die uitging van stijl van de gevels van de oude panden en een kleinschalige samenstel van pleintjes, straten en stegen. Centraal in het plan was een afgerond bouwblok geprojecteerd waar de ornamentiek van de Art-Deco weer tot leven zou worden gebracht. Dat werd het toonaangevende blok van Molenaar en Van Winden met winkeltjes in de onderbouw. Dat blok bepaalde nu de sfeer aan het Oranje-Vrijstaatplein langs de gelijknamige kade met de Watergraafsmeer aan de over- en het Stadsloket aan de zijkant. De nieuwe woningbouwblokken huisden overwegend sociale-huur appartementen gemengd met vrije-sector woningen in strokenbouw verkaveling. Waartussen de typische gerestaureerde oudbouw.

Een verwijzing naar de Tuschinsky-bioscoop?

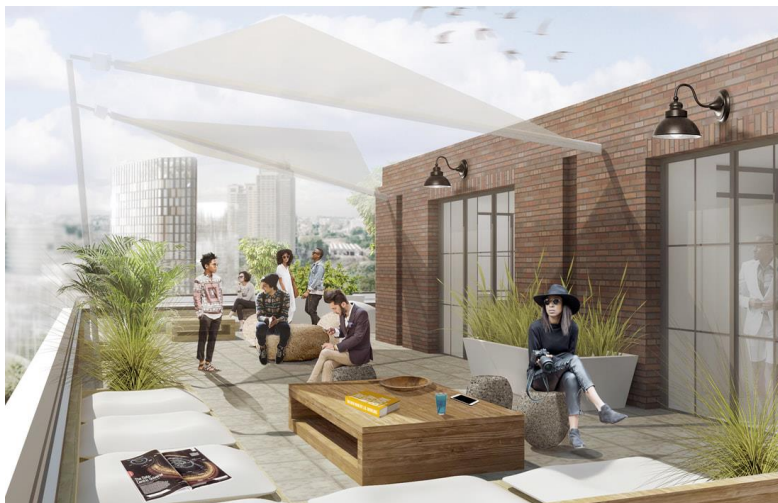
Na 2010 begon het bouwen voor de Markt van kantoren en woningen. Daarvan werd het meest saillante voorbeeld qua stijl en inrichting van wijk en bouwblokken, het Amstelkwartier ten zuiden van het Amstelstation. De bij metrostation Spaklerweg gelegen wijk met aan de overkant het inmiddels anachronistisch geworden Bijlmerbajes-complex wordt een modelbuurt voor een nieuw soort transmoderne woonkazernes voor met name jonge alleenstaanden als hedendaags-gedisciplineerde grotestadsbewoners. De verouderde bajes zal ook door dergelijke huisvesting worden vervangen. Een van de hoogbouwprojecten wordt gevormd door futuristische houtskeletbouw, 'HAUT' gedoopt. De overige woningbouw worden 'lofts' genoemd, in stroken langs parallelle straten gerangschikt.

Nieuwbouw Bijlmerbajes

De 'Lofts'

Dakterras 'Lofts'

HAUT

Niets weerspiegeld meer dan de inrichting van de nieuwe metro, dat de stad bezig is om zich te scheiden in een deel waarin de rijkdom welig tiert en een deel waarin de multiculturele en marginale werkende bevolking huist.

Die elite huichelt dat ze het toch zo goed met die andere stadsbewoners voorheeft. Maar die andere stadsbewoners zijn in een nieuwe vorm van kolonialisme naar de mindere wijken doorgesluist om die nog bewoonbaar te houden. Dat is door een Hollandse filosoof - Hans Achterhuis - ooit aangemerkt als 'kolonisatie van de thuissituatie'. Die elite is 'softie'-links geworden en heeft de totale macht in de stad nu overgenomen tot zolang het duurt. Er is zelfs een 'soft'-linkse burgermoeder aangesteld, waarschijnlijk maar voorlopig. Die zal haar stokpaardjes gaan bereiden: op de wallen zullen de prostituees hun 'showrooms' worden uitgebonjourd tegen wil en dank. De straatnamen mogen niet langer naar het glorieuze koloniale verleden of andere alledaagsheden, maar moeten naar de Dolle Mina's en 'dappere' antikoloniale activisten gaan verwijzen. En de toeristen zullen worden zwartgemaakt, samen met de auto's in de binnenstad. De vervolendammisering zal men proberen een halt toe te roepen terwijl de istamboelisering wordt gefaciliteerd. Het zal de stadskas doen spekken, maar de louche middenstand doen verpieteren. Voor het bestrijden van de

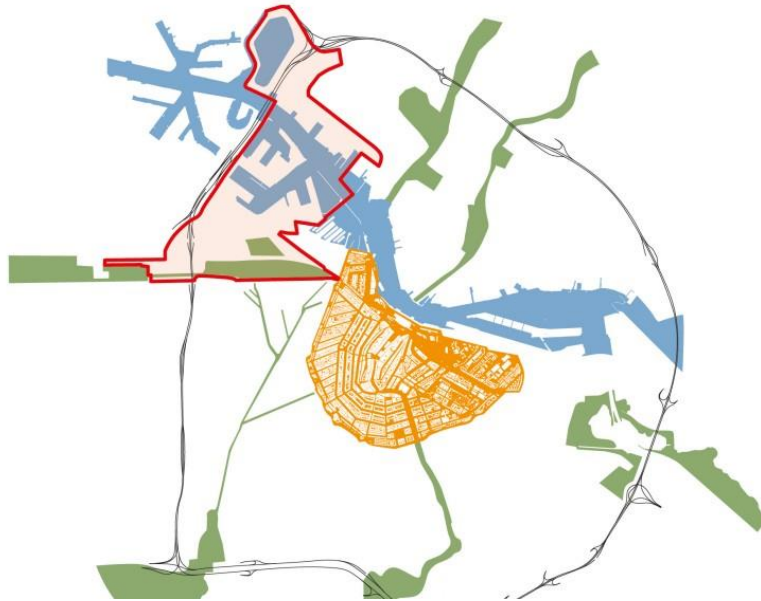
malaise van de infrastructuur is vanuit Twente een wethouder ingevlogen, die mag gaan proberen de regio en Schiphol er weer bij te betrekken en de fietsersknopen te ontwarren. Maar eerst zal de Amstelveense stadslob losgekoppeld worden!

Totdat de nieuwe partijen als Denk en Bij1 het weer overnemen om de geschillen aan te zetten. Intussen islamiseert de stad buiten de grachtengordel in razend tempo. De 'kopvodden' en soepjurken beheersen meer en meer het straatbeeld, maar in de media worden de verlichte types gepropageerd die de stadsturken en -Marokkanen en dan met name de jonge vrouwen geëmancipeerde en ondernemende voorbeelden als rolmodel voorhouden, zoals cabaretière Soundos en rapper Ali B. Extreemrechts heeft men keurig weten uit te bannen. Daar is geen spoor van te bekennen. Wel van de mocromaffia en haar praktijken. Alt-right aanhangers huizen allang comfortabel in de buitensteden als Almere, Lelystad en Purmerend die niet met die nieuwe metro zijn verbonden omdat de regionale planning is spaak gelopen. Plotseling oogt ook station Zuid heel armetierig en doet nog al te zeer aan de brutalistische Bijlmermeer-vormgeving denken.

Dus is het volgende project gestart: de overkoepeling van de Zuid-as en het vervangen van het station door een nieuw station dat zich spiegelt aan het mondaine Centraal. Dat zal de nieuwe, energieke en efficiënte wethouder voor Verkeer/Vervoer/Water-en-Luchtkwaliteit, Sharon Dijksma nog flinke kopzorgen bezorgen omdat de ingreep het hele netwerk jarenlang zal doen spaaklopen; van metro/bus/tram, tot trein en rondweg! En de kosten zullen opnieuw flink gaan oplopen! Vorig jaar won een Sharon-lookalike nog het Eurosongfestival voor Israël. Dit jaar snelde ze naar elitair IJburg met gezin en al in flink afgeslankte gedaante. Ze is zeer zeker een waardig opvolger van Jan Schaefer; net zo doortastend! Maar overspeelt ze haar dadendrang niet, nu ze inzet op het alleen nog maar toestaan van de Tesla, als het met de auto alleen nog maar elektrisch mag in het exclusief elitair-toeristisch Amsterdam binnen de metroring! En nog maar net in functie deelt ze gemeenteraad mee dat ze binnenkort met zwangerschapsverlof gaat. Ze is op haar 48ste in verwachting van een derde kind. Men kan zich afvragen wat Sharon bezielt. Powervrouwaspiraties? Of gewoon uit de hand gelopen lustgevoelens? Zelf meldt ze dat ze pardoes een presentje heeft ontvangen. De rest van het college moet nu maar een tijdje voor haar inspringen, waarna haar emancipatoire man de verzorging op zich mag nemen!

De Bijlmer is inmiddels al omgetoverd in een bontgekleurde parkstad. De ooit door stadsarchitect Nassuth misdadig vormgegeven honingraten zijn opengebroken en er zal tevens een nieuwe stadswijk komen die ook daar in extravagante vorm naar de Jordaan verwijst. Maar de Bijlmer is nog steeds het centrum van anti-elitair Amsterdam, waar alle verkiezingen consequent geboycot worden en zelfs Sylvana nog nauwelijks stemmen weet te trekken voor haar extreme actiestandpunten die met de stad weinig van doen hebben. Daar overheerst nog steeds de algehele teleurstelling in de stedelijke ontwikkeling die ooit door de wethouders Den Uyl en Lammers is geëntameerd.

Amsterdam kan nog jaren vooruit, maar dat wordt intensief bedelen in Den Haag waar de budgetten vandaan moeten komen. Dijksma heeft inmiddels ook energiek dat bedelen opgestart, om geld te genereren voor het doortrekken van de metro naar Schiphol!

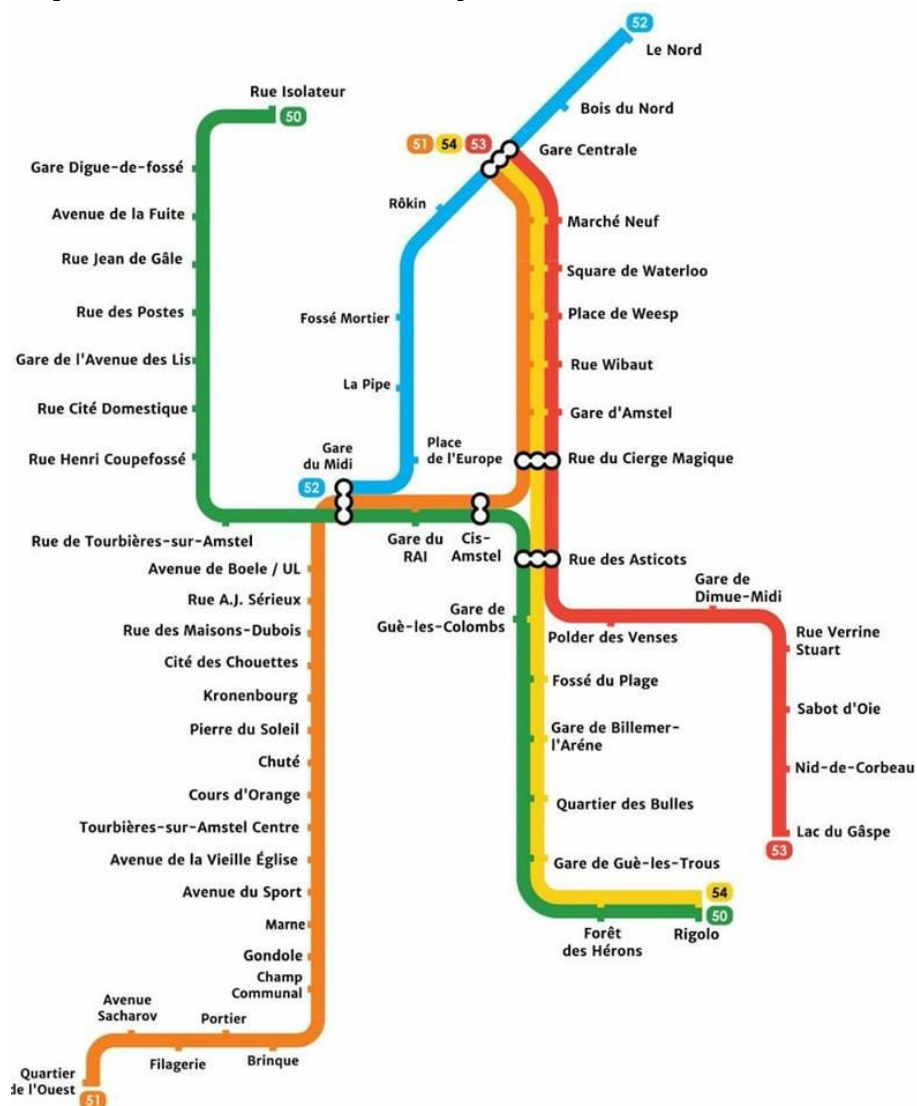

Het zijn de wethouders Duco Stadig van de PvdA en Frank Köhler van GroenLinks geweest die dit vanuit de negentiger jaren in gang hebben gezet door zich weer louché met de grote projectontwikkelaars te verbinden die Amsterdam wilden gebruiken als een proeftuin. Zoals ooit Lammers deed in de zeventiger jaren, waarvan dus geen lering is getrokken. (Al hebben wij het met ons boek 'Van Berlage tot Bijlmer' nog geprobeerd.) Die linkse wethouders haalden voor de grootschalige bouwbedrijven de kastanjes uit het vuur! Zowel voor het boren onder de stad door als voor het introduceren van tranceformele kantorenbouw vanaf de Zuid-as naar het gebied rond de te transformeren Bijlmerbajes. De Brexit helpt ook nog een handje! Wat hiervan het belang is voor de projectontwikkelaars is net gebleken met de inval van de FIOD in de hoofdkantoren van bouwgi-gigant Strukton - een van de tunnelbouwcompagnons aan de Noord-Zuid lijn - om de omvangrijke omkoping aan te tonen van het Saoedische Regime ter verwerving van de opdracht van de gigantische metro van Ryaad. De opdracht is al binnen! Het gas en de olie druppelt duister ondergronds waar het niet openlijk vloeien kan.

Een nieuwe stadswijk in het westelijke havengebied - 'Harbour-city' - is de volgende stap die ook vraagt om het kortsluiten van de metroverbindingen. Pas nu is goed waar te nemen wat een gemiste kans het is geweest om niet het plan van Koolhaas aan te houden om de metro via de Isolatorweg onder het IJ te laten doorsteken naar de overkant. Want zo zou de Noordoever via een hub onder het IJ eenvoudig op CS kunnen worden aangesloten. En via een verlenging was dan ook via Havenstad de nieuwe metro op Zaanstad aan te takken! **Wat zou dat de nu permanente bottleneck van de Coentunnel wezenlijk hebben ontlast. De Coentunnel is immers het meest risicovolle stukje snelweg van Nederland** door zijn overdaad aan blokkerende ongelukken! Dit krijgt Sharon nooit meer gefikst. Het eindstation Isolatorweg staat nu voor altijd symbool voor het spaaklopen van de rondlopende infrastructuur zoals opgezet in de zeventiger jaren door wethouder Han Lammers. Vandaar had de metro via de Spaarndammerbuurt moeten rondsluiten op CS of moeten door- en rondlopen via Noord. Nu zitten we met een stukje van 10 kilometer luxe metro van Noord naar Zuid voor de elite. Daarvoor moet dan maar de omgeving van station Noord worden opgepimpt. Daarnaast ligt er de onaffe en halfslachtige en al te smalle metro die niet rondloopt en omslaat in een radiale lijn van de Bijlmer naar Centraal. Beide metrosystemen zijn helaas niet met elkaar te verbinden want van verschillende spoorbreedte! Het is hinken op de twee gedachten van een rondlijn en afzonderlijke tangenten. Als geheel symbool voor het totaal falende beleid van Lammers in de zeventiger jaren. Burgermeester Ed van Tijn was toen zo alert om Jan

Schaefer als uitmuntende buurtactivist los te weken uit zijn CPN-kringetjes en over te halen de taken van Lammers over te nemen. Dat werd de redding van de stadsvernieuwing die nog in de ogen van Lammers een totale kaalslag en nieuwbouw via de grote projectontwikkelaars zou moeten betekenen. Onder Schaefer werd in razend tempo een totaal ander aanpak uit de Amsterdam klei van de binnenstad gestampt nadat Schaefer daarvoor eerst het wettelijk kader had mogen ontwikkelen. En Schaefer was weer zo wijs eerst Carel Weeber en daarna Rem Koolhaas in te huren om een flamboyant nieuw stadperspectief te ontwikkelen waar de Dienst Stadsontwikkeling gelukkig nu op voortbordurt. Maar helaas zijn de blunders van Lammers niet of nauwelijks meer te verhelpen!

Iemand is nog op het idee gekomen om de namen van de metrohaltes maar te verfransen. Want dat maakt alles voor het vastgoed investeringskapitaal veel aantrekkelijker en dat kapitaal zal voortaan de motor zijn van elke verdere stedelijke ontwikkeling. Ik voeg het maar even toe als een persiflage op overheersende verhoudingen:

AFRONDING

Stedenbouw is in Oost en West een kwestie van het aanleggen van reeksen of ophopingen van op zichzelf staande gebouwen of wooncellen geworden die de organisatie van de stad en agglomeratie via de infrastructuur geleiden. Die gebouwen lijken elkaar als het ware in hun aparte imago en niet zozeer in

stijl, uit te dagen. Er zijn nog wel af en toe experimenten met het in groter architectonisch verband plaatsen van die gebouwen, zoals in Amsterdam in Tertristown of de Snedestad of Sporenburg waar het bouwblok die hele woonomgeving organiseert en structureert. Maar dat blijven uitzonderingen, hoe subliem ook vormgegeven.

De stad van de geënceneerde fabeldieren heeft de stad van de gevallen wolkenkrabber verdrongen.

Maar daarnaast leggen steeds meer architecten zich er op toe gebouwen te realiseren die de stad en het stadsplan in zichzelf incorporeren door de hoogte in te gaan of massale bouwvolumes te propageren. Dan ontstaat een zeer gedisciplineerde inwendige stad in schrill contrast met de ongebreidelde stad daarbuiten. Dit is een wereldwijde tendens en trekt zich weinig aan van de geopolitieke verhoudingen, waarbij de almacht van het kapitaalsbelang wordt aangevochten door nationale of religieuze belangen, waardoor zeer scherpe raciale tegenstellingen zijn ontstaan.

De Architectuur ondervindt daarvan voorlopig weinig hinder. Zij garandeert dat er extreem gebouwd wordt en dat is ook absoluut noodzakelijk voor het laten draaien van de Laatkapitalistische Wereldeconomie, tegen de klippen op. Dat houdt de vaart erin ook al is dat mogelijk naar de afgrond

Corbu's credo en adagium lijkt na de Wende geleidelijk opnieuw te zijn veranderd in een andere keus: (bevlogen) Architectuur of (ultieme) Destructie!

Maar de Architectuur dient zich erop te bezinnen met welk doel die uitzonderlijke architectonische artefacten mede door toedoen van gezagsuitoefening en kapitaalbelang worden verwezenlijkt. Is het veelal weer niet ter meerdere eer en glorie van de machtswellustelingen waaraan de architect toch weer dienstbaar is en wiens egocentrische heldenstatus daarmee wordt gestreeld? De architect verkeert veelal in de illusie dat zijn Architectuur en hij of zij als Schepper op een verheven of sublieme manier op zichzelf staan.

Helaas, dat is pas echt zo, als ze door een volgende en hogere cultuur als overblijfsel wordt aangetroffen! Met de rampen die het Modernisme steeds weer over de mensheid afroept is ook de vraag gerezen of er nog een weg open is voor zo'n stap in de Beschaving. Maar laten we toch een beeld geven van een mogelijke afloop: de opkomst van de Russo-Amerikaanse olie-gargische wereldoverheersing via Internet...

In Holland werd het Modernisme vanuit de stad zelf, vervangen door het Bouwen voor de Buurt en via de sociaaldemocratie die zich liet corrumperen, weer door het Bouwen voor de Markt. Een verdwaalde professor wil nu nog de bouwsubsidie voor de kapitaalkrachtige elite, die toch wat al te navrant is, afschaffen en de huursubsidie laten bestaan. Zo worden de prijzen getemperd.

In Rusland was de woningbouw altijd in handen van de staat inclusief het grondeigendom. Daar kon een uit die geïmplodeerde staat voortgekomen potentaat en vastgoedmagnaat het modernisme in Moskou gewoon vervangen door groteske hoogbouw. En in Petersburg waar de magnaat vandaan kwam, liet deze op de open plekken dezelfde woonkazernes ernaast zetten.

In Amerika kwam het land ook in handen van een vastgoedmagnaat die torens wilde bouwen tot in Moskou toe om die te verkopen via de maffia die hem vanuit Rusland aan de macht bracht. Ze werden allemaal Trump-Towers genoemd.

En zo werd in Oost en West de vastgoedsector de motor van de wereldverbetering. En alles draait nog lang niet circulair op olie en een beetje gas en steenkool.

Na de overwinning van Trump, die van harte door het Kremlin werd verwelkomd en toegejuicht verscheen deze hilarische prent op een muur in Riga, de hoofdstad van het Rusland vrezende Litouwen

Totdat de olie en het gas op is of te onrendabel om nog langer te exploiteren. Of totdat de nieuwe Koude Oorlog weer zijn intrede doet omdat de Russen om de Amerikanen zo nodig te willen imponeren met hun nieuwe raketten met geavanceerde kernlading in de koppen. Als het klimaat niet zorgt voor een nieuwe zondvloed dan zijn het wel de militaire vastgoeddictaturen in onderlinge multi-dracht die tot het nieuwe Armageddon voeren.

Kortom, laten we met 'n allen onze ogen openen: de Mensheid en haar voedingsbodem de Aarde verkeren in groot gevaar ondanks de fantastische **symfonie van dingen en zaken** die ze heeft weten te verwezenlijken!

Literatuur:

- The Story of Post-Modernism**, Charles Jencks;; John Wiley & Sons; Chichester, United Kingdom 2011
- Mijn Russische ziel**, Hans Boland;; Atheneum-Polak&Van Gennep, Amsterdam 2005.
- Persian Fire**, Tom Holland;; Little Brown, Londen 2005
- Union of Architects of the USSR: **Report for the Congress about the Construction and reconstruction of Towns, part 2**; StaatsUitgeverij voor de Bouw en Architectuur, Moskou, 1958
- Tzaritsin-Stalingrad-Wolgograd, Fotoalbum ter gelegenheid van de 55-jarige Overwinning in de Grote Vaderlandse Oorlog**; Gasudarstvoje Izdatel, Moskou 2000
- OASE 71; Stedelijke formatie & Publieke Ruimte**; Nai Uitgevers, Rotterdam november 2006
- Doel en Vermaak in het Konstruktivisme**; Frits Palmboom; SUN, Nijmegen 1971
- Ivan Leonidov**; Kenneth Frampton, Silvia Kolbowski (Editors), Rizzoli Catalogue 8; Rizzoli, New York 1981
- Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan**; Rem Koolhaas; The Monacelli Press; New York., 1994
- Red Notice: How I became Putin's no 1 Enemy**; Bill Browder; Bantam Press, Great-Britain, 2015
- Bloodlands, Europe between Hitler and Stalin**; Timothy Snyder; Basic Books, New York; 2012
- Niets is waar en alles is mogelijk, Het surrealistische hart van het nieuwe Rusland**; Peter Pomerantsev; HOLLANDS DIEP; Amsterdam 2015
- THE RUSSIAN COSMISTS The Esoteric Futurism of Nikolai Fedorov and His Followers**; George M. Young; Oxford University Press, England 2012

Socialism Betrayed: Behind the Collapse of the Soviet Union; Roger Keeran and Thomas Kenny; iUniverse, Inc. New York Bloomington; 2010

The Secret History of the Court of Justinian; Procopius; The Project Gutenberg EBook #12916; 2004

Six ideas about architecture; Egeraat, E. van & Sudjic, D.; Birkhäuser: Basel, 1997. En alle teksten op www.erickvanegeraat.com

The Sympathy of Things, Ruskin and the Ecology of Design; Lars Spuybroek; Bloomsbury, Londen; 2011

The Kingsbridge Trilogy; Ken Follett; Penguin Books; New York 2017

Het huis Trump, het Huis Poetin, Unger, Craig; Het Spectrum, Houten 2018

Verder is geput uit het in Rusland gepubliceerde verzamelde werk van Jegor Gaidar en van zijn assistent Uljoekajev, de in opspraak geraakte minister van Economische Zaken, gepromoveerd op een studie naar het instellen van de magnaten-economie, vanuit het Westen opgedrongen; en op de biografieën van Anatoly Sobtsjak de vroegere gouverneur van Petersburg en de oorspronkelijke baas van Poetin.